

*Svenska Linné-Sällskapets
Årsskrift*

Årg. XXXI 1948

SVENSKA
LINNÉ-SÄLLSKAPETS
ÅRSSKRIFT

ÅRGÅNG XXXI · 1948

U P P S A L A

1949

UPPSALA 1949

ALMQVIST & WIKSELLS BOKTRYCKERI AB

49483

INNEHÅLLSFÖRTECKNING

	Sid.
Spencer Savage. Sällskapets nye hedersledamot	5
Otto Gertz †. Av CHRISTIAN CALLMER	11
Artemis och hinden. Frontispisplanschen i Linnés Fauna Svecica. Av OTTO GERTZ	13
Carl von Linné. Konstnären och personligheten. Högtidstal av ELIS MALME- STRÖM	39
Linnés artsbegreb. En forelobig oversigt av P. HELVEG JESPERSEN . . .	45
Lorenz Heister och Linné. Från sexualsystemets genombrottstid. Av HANS KROOK	57
Hesperidernas äpplen och Potus polopuntia. Av K. V. OSSIAN DAHLGREN .	73
Ett bidrag till Peter Löflings levnadshistoria. Av MAGNUS MÖRNER . . .	92
Linnæus anno 1748. Tal vid Svenska Linné-Sällskapets vårsammankomst den 23 maj 1948. Av NILS von HOFSTEN	95
»Habent sua fata libelli». En episod ur Linnéhandskrifternas historia. Av ARVID HJ. UGGLA	99
Linnéska väderleksanteckningar. Ur ett exemplar av Hortus Upsaliensis 1748. Meddelade av ARVID HJ. UGGLA	105
Nya Linnéminnesmärken i Sverige och Holland	111

Meddelanden från Linnémuseet. III.

Årsredogörelse	113
Tvenne nyförvärv	113
Carl von Linnés mikroskop	114
Summary of contents	120

Sällskapets egna angelägenheter:

Styrelsens års- och förvaltningsberättelse för år 1948	123
Skattmästarens berättelse för år 1947	124
Stat för Svenska Linné-Sällskapet för år 1948	127
Revisionsberättelse	129
Svenska Linné-Sällskapets styrelse	130
Nya medlemmar	131

*Bidrag till 32:a årgången böra insändas till
undertecknad senast under september månad 1949.*

ARVID H^F. UGGLA

*Redaktör av årsskriften
Adr. Östra Ågatan 27, Uppsala*

S. Savary

Oljemålning av *Jane Lomax*

SPENCER SAVAGE

Sällskapets nye hedersledamot

VID SIN VARSAMMANKOMST 1948 — SOM DETTA ÅR KUNDE firas på Linnés födelsedag, den 23 maj — valde Svenska Linnésällskapet till sin hedersledamot Mr. SPENCER SAVAGE, Librarian and Assistant Secretary of the Linnean Society of London. Sällskapet har därmed velat visa sin uppskattning av Mr. SAVAGE's utomordentliga förtjänster om Linnéminnets vård, dels som den pietetsfulle vårdaren av de ovärderliga skatter, varav Linnean Society är ägare — Linnés vetenskapliga samlingar, hans boksamling, hans efterlämnade manuskript och hans stora brevväxling — dels som författare av talrika meddelanden om och ur dessa samlingar, publicerade under en lång följd av år. Ihåggkommas bör också den osvikliga välvilja och hjälpsamhet varmed han, den främste nu levande kännaren av dessa samlingar, gått och går tillhanda de talrika forskare — bland dem många svenskar — som söka sig till detta botanistens sannskyldiga Mekka.

Mr. SAVAGE är född den 23 juni 1886. Namnet SPENCER härleder sig från en mormorsmor med detta namn. Bland hans fäderneanor förekommer en fransk flykting under revolutionen, en Mademoiselle DE GILLIARD.

Efter uppfostran i privatskola började Mr. SAVAGE redan som nitton-årig yngling att tjänstgöra i olika vetenskapliga sällskap och knöts 1911 som clerk till Linnean Society's personal. Vid sidan härav har han sedan 1914 varit sekreterare i The Percy Sladen Memorial Fund, en stiftelse för understöd åt vetenskapliga expeditioner. Ett avbrott i hans verksamhet vid Linnean Society skedde genom första världskriget, där han deltog som frivillig vid fronten i Frankrike. Vid demobiliseringen kom han hem med löjtnants grad.

Under en lång följd av år samarbetade Mr. SAVAGE med Dr. BENJAMIN DAYDON JACKSON, som 1880—1902 varit Botanical Secretary och från sistnämnda år ända till året före sin bortgång 1927 var General Secretary. Mr. SAVAGE innehar sin n. v. post sedan 1929. Ett av resultaten av detta samarbete var den katalog över Linnean Society's utomordentliga boksamling,

som utkom 1925, omfattande 860 sidor i oktav. Den ingående kännedom Mr. SAVAGE under detta arbete förvärvade om Linnés egen boksamling och senare alltmåra förökat har burit sin frukt i en »Synopsis of the annotations by Linnaeus and contemporaries in his library of printed books» 1940. Av hans talrika övriga publikationer böra framhållas »Caroli Linnaei determinationes in horto siccum Joachimi Burseri» 1937 samt »Calendar of the Ellis Manuscripts» 1948.

Sin viktigaste insats har Mr. SAVAGE emellertid gjort som det Linnéska herbariets vårdare. Redan när under Münchenkrisen det andra världskriget började kasta sin skugga över England, vidtog man försiktighetsåtgärden att inpacka Linnésamlingarna, och våren 1939 fördes de till en tryggare plats utanför London. De risker bombkriget innebar för dessa oersättliga samlingars förstöring ledde även till beslutet att låta göra upptagningar med mikrofilm av Linnés herbarium och zoologiska samlingar samt en stor del av manuskripten. Denna uppgift var slutförd 1942, då även en kopia av filmerna överlämnades som gåva till Uppsala universitet. I anslutning till dessa åtgärder, som givetvis i hög grad vilat på Mr. SAVAGE's axlar, utarbetade denne den viktiga förteckningen »A Catalogue of the Linnaean Herbarium», som krävde två års intensivt arbete och som kunde utgivas 1945. Den kräver ej nu någon mera ingående redogörelse, då en sådan lämnades i 1945 års årgång. Endast må här framhållas den stora tacksamhet vi äro författaren skyldiga för ett under de mest pressande förhållanden utfört arbete, som uppfyllt ett länge känt önskemål. — Det må tilläggas, att en liknande förteckning över JAMES EDWARD SMITH's herbarium torde vara att förvänta av Mr. SAVAGE's flitiga hand.

Då åtskilliga av hans mindre uppsatser och meddelanden, många av stort intresse ur linneansk synpunkt, torde vara föga kända av Sällskapets medlemmar, meddelas nedan en lista på Mr. Savage's produktion, som han på anmodan godhetsfullt sammanställt.

SPENCER SAVAGE'S PUBLIKATIONER

1921.

A little-known Bohemian Herbal. *Trans. Bibliogr. Soc. (The Library)* ser. 2. **2**. pp. 117—31, with text-figures.

The discovery of some of Jacques le Moyne's botanical drawings. *Gard. Chron.* ser. III. **71**. p. 44.

1923.

The *Hortus Floridus* of Crispijn vande Pas the Younger. *Trans. Bibliogr. Soc. (The Library)*. ser. 2. **4**. pp. 181—206. 2 plates.

Early Botanic Painters. 1—6. *Gard. Chron.* ser. III. **73**. pp. 8. 92—3, 148—9, 200—1, 260—1, 336—7, with text-figures.

1925.

Catalogue of the Printed Books and Pamphlets in the Library of The Linnean Society of London. New edition. London. pp. [i—iv], 1—860. [This Catalogue was the joint-work of Dr. B. Daydon Jackson and S. S.]

1927.

Amoretti written just very lately by Immeritus secundus. Edinburgh: Turnbull & Spears, 16 Thistle Street. 1927. pp. 24. 18.5 × 13 cm. [*Privately printed.*] [Twenty sonnets in the Elizabethan form.]

1928.

Two unpublished letters from Linnaeus. — Bibliographical Notes XCIII. *Journ. Bot.* October 1928. pp. 295—7.

1929.

Crispian Passaeus. Hortus Floridus. The second book: Contayning a very lively and true Description of the Flowers of the Summer, Autumn and Winter . . . With a preface by Eleanour Sinclair Rohde. Calligraphy by Margaret Shipton. The text translated from the Latin by Spencer Savage. London (The Cresset Press Limited). 57 plates in facs. with accompanying text. [The first book, — Spring, — was translated by Dr. A. B. Rendle, F.R.S., and published in 1928.]

1930.

Exhibition of a selection from the Linnean Collections. Fifth International Botanical Congress 1930. London. pp. 1—12.

R. N. Carew Hunt. Unpublished letters from the collection of John Wild, selected and edited by R. N. Carew Hunt. First Series. London. pp. 1—128, 4 facsimiles. p. 118: Linnaeus. [Note.]

H. W. Renkema and John Ardagh. Aylmer Bourke Lambert and his 'Description of the Genus *Pinus*'. — Appendix. Extracts from the Smithian Correspondence. By Spencer Savage. *Journ. Linn. Soc. Bot.* 48 (No 324) pp. 465—6; cf. *Proc. Linn. Soc. Lond.* 142 sess. (1929—30) 1931. pp. 32—3.

1931.

On the recently discovered letter from Linnaeus [to Anders Ausonius], dated 1750. *Proc. Linn. Soc. Lond.* 143 sess. (1930—1) pp. 45—8; cf. pp. 36—9.

List of Exhibits from the Linnean and Smithian Collections, additional to those shown in 1930 on the occasion of the Fifth International Botanical Congress. Centenary Meeting of the British Association for the Advancement of Science, London, 1931. London. pp. 1—3.

Robert Brown as an official of the Linnean Society. *Proc. Linn. Soc. Lond.* 144 sess. (1931—2) pp. 38—42. [Contribution to Centenary Celebration of Robert Brown's discovery of the Nucleus of the Vegetable Cell held on 19 November 1931.]

1933.

Edward William Alfred Augustine Mayhew. [Obituary.] *Proc. Linn. Soc. Lond.* 145 sess. (1932—3) p. 197.

The Homes of the Linnean Society of London. *Proc. Linn. Soc. Lond.* 145 sess. (1932—3) pp. 56—61. plate 1.

John Ellis (? 1705—1776) and his manuscripts. [Abstract.] *Proc. Linn. Soc. Lond.* 146 sess. (1933—4) pp. 58—62.

1934.

On miniatures of Sir James Edward Smith's mother (Mrs. Frances Smith) and maternal grandparents (the Rev. John and Mrs. Sarah Kinderley). *Proc. Linn. Soc. Lond.* 146 sess. (1933-4) p. 45.

1935.

Exhibit of portraits, etc., of Nathaniel Bagshaw Ward, F.R.S., F.L.S. (1791-1868) donated by the Misses Phipps Tiarks. *Proc. Linn. Soc. Lond.* 147 sess. (1934-5) p. 2.

Exhibit illustrating Linnaeus's development as a Botanist. London. pp. 1-4. [Revised in Exhibition Catalogue of 1938.]

George Fry. [Obituary.] *Proc. Linn. Soc. Lond.* 147 sess. (1934-5) p. 179.

Studies in Linnaean Synonymy. 1. Caspar Bauhin's 'Pinax' and Burser's Herbarium. *Proc. Linn. Soc. Lond.* 148 sess. (1935-6) pp. 16-26.

1936.

Trial proof of page of the 'Species Plantarum', ed. 1, showing that Linnaeus had thought of adopting a folio format for that work. *Ibid.* pp. 97-8.

1937.

Studies in Linnaean Synonymy. 2. Sir James Edward Smith and the Linnaean herbarium. *Proc. Linn. Soc. Lond.* 149 sess. (1936-7) pp. 6-10.

On a manuscript of the younger Linnaeus dealing with certain genera now included in the Amaryllidaceae. *Herbertia* pp. 91-4, 97-100. plates 51 & 52.

Linnaeus's receipt for making the glue used for his herbarium specimens. *Proc. Linn. Soc. Lond.* 149 sess. (1936-7) pp. 82-3, facsimile.

William Sole's unpublished notes on his 'Menthae Britannicae' 1798. *Proc. Linn. Soc. Lond.* 150 sess. (1937-8) pp. 52-8.

Caroli Linnaei determinationes in hortum siccum Joachimi Burseri. *Catalogue of the Manuscripts in the Library of the Linnean Society of London*. Part II. pp. 1-78.

A rediscovered fragment of the herbarium of Johan Anders Murray 1740-1791. *Proc. Linn. Soc. Lond.* 149 sess. (1936-7) pp. 81-2.

Mary du Caurroy Russel, Her Grace the Duchess of Bedford, D.B.E. [Obituary.] *Ibid.* p. 185.

George Wingate. [Obituary.] *Ibid.* p. 221-2.

1938.

Catalogue of the Exhibits in the Society's Library on the occasion of the 150th Anniversary Celebrations. London. pp. 1-20 [Reprinted in *Proc. Linn. Soc. Lond.* 150 sess. (1937-8) 1938. pp. 294-308.]

A recently discovered drawing of Linnaeus's pet Raccoon. *Proc. Linn. Soc. Lond.* 150 sess. (1937-8) pp. 109-10.

On Linnaeus and the Demidoffs] *Ibid.* p. 181.

The Linnaean Tradition. *Nature*, No. 3578. May 28. 1938. pp. 959-60.

1939.

Some annotations in Linnaeus's books showing his geographical interests. *Proc. Linn. Soc. Lond.* 151 sess. (1938—9) 139—40.

1940.

Synopsis of the annotations of Linnaeus and contemporaries in his library of printed books. [Abstract] *Proc. Linn. Soc. Lond.* 152 sess. (1939—40) pp. 288—9.

Synopsis of the Annotations by Linnaeus and contemporaries in his Library of printed books. *Catalogue of the Manuscripts in the Library of the Linnean Society of London*. Part III. pp. 1—19.

1941.

[Text and translation of letter in:] An autograph letter of Marcello Malpighi. By Dr C. Davies Sherborn, A.L.S. *Proc. Linn. Soc. Lond.* 153 sess. (1940—1) pp. 216—18, facsimile.

Miss Clotilde von Wyss. [Obituary]. *Proc. Linn. Soc. Lond.* 151 sess. (1938—9) p. 265.

1942.

[On John Ray: in discussion on paper by Professor C. E. Raven, *New light on John Ray*.] *Proc. Linn. Soc. Lond.* 154 sess. (1941—2) p. 10.

J. R. Norman. A photographic record of the Linnaean Collections. *Proc. Linn. Soc. Lond.* sess. 154 (1941—2) pp. 50—7. p. 56—7: [on a catalogue of the Linnaean Herbarium and on Magnol's herbarium].

1944.

E. H. M. Cox. The Hon'ble East India Company and China. (Papers on the Exploration of China). *Proc. Linn. Soc. Lond.* 156 sess. (1943—4) pp. 5—8. p. 8: [In Discussion. On Ellis MSS. and John Bradby Blake; tea seeds; &c.]

1945.

A Catalogue of the Linnaean Herbarium compiled and annotated by Spencer Savage, F.L.S., Librarian & Assistant Secretary, Linnean Society. London (Linnean Society). pp. i—xv, 1—225, pull-out leaf, frontispiece, 8 plates of specimens of handwritings.

1946.

Lieutenant Colonel Andrew Thomas Gage, C.I.E. [Part of Obituary.] *Proc. Linn. Soc. Lond.* 157 sess. (1944—5) p. 106.

1947.

An early 18th century physician's botanical manuscript. *Proc. Linn. Soc. Lond.* 159 sess. 1946—7 pp. 75—6.

[The physician was Frank Nicholls, M.D., F.R.S., 1699—1778.]

The Royal Society. . . Reception on the occasion of the celebration of the Centenary of the Chemical Society and of the meeting of the Eleventh International Congress of Pure and Applied Chemistry, Burlington House, 17 July 1947. London. pp. 1—8. p. 6: In the Rooms of the Linnean Society of London. [Specimens, MSS. and printed books from the Linnaean Collections.]

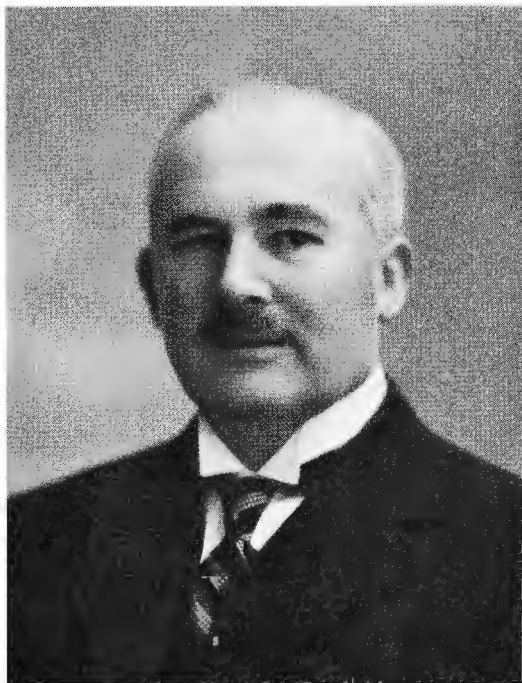
1948.

Calendar of the Ellis Manuscripts The Correspondence and Miscellaneous Papers of John Ellis, F.R.S.). *Catalogue of the Manuscripts in the Library of the Linnean Society of London*. Part IV. pp. i—iv. 1—104.

A book Herbarium made by Jacob Bobart the elder and his son (c. 1660—). [Exhibit.]
Proc. Linn. Soc. Lond. 160 sess. (1947—48) p. 55.

Cast of Medallion portrait of Linnaeus by Tobias Sergel, made by order of Queen Lovisa Ulrika for the museum at Drottningholm. [Exhibit.] *Ibid.* p. 55.

The Linnean Society of London. *British Book News*, published by The British Council.
[A short sketch of the founding of the Society and its library.]

OTTO GERTZ †

Den 15 februari 1948 avled i Lund f. lektorn vid Katedralskolan där OTTO DANIEL GERTZ. Han var född i Malmö den 20 maj 1878. Sedan han avlagt studentexamen i Malmö, studerade han vid universitetet i Lund, där han år 1906 disputerade för doktorsgraden på en avhandling i växtfysiologi och samma år förordnades till docent i botanik. Till lektor vid katedralskolan i Lund utnämndes han år 1915.

Inom växtfysiologien arbetade Otto Gertz på flera områden. Anthocyanet hade varit ämnet för hans avhandling, och till växternas färgämnen återkom han flera gånger senare i smärre uppsatser. Ett mångårigt studium ägnade han också gallbildningarna, cecidologien, och inom denna del av vetenskapen var han en obestridd auktoritet. I övrigt är hans botaniska författarskap mycket mångsidigt. Härtill sluter sig en mängd artiklar och uppsatser i naturskyddsfrågor, de flesta publicerade i Skånes natur, vilken årsskrift han sedan 1934 ensam redigerade och till stor del också författade.

Ett fält, som med särskild kärlek och omsorg odlades av Otto Gertz, var den svenska botanikens historia. Hans talrika botanikhistoriska bidrag — från publikationen av Archiater C. Linnaei föreläsningar uti Botaniquen (Botaniska notiser, 1915) till den kort före hans död nedskrivna och i denna

årgång av Linné-Sällskapets årsskrift publicerade studien över försättsplan-schen till Linnés Fauna Svecica — spänna över vitt skilda ämnen inom denna gren av den svenska lärdomshistorien. Även om man i hans ämnes-val spårar en viss förkärlek för den skånska florans äldre litteraturhistoria, synes hans intresse ha varit ganska obundet av period- och landskapsgränser. Sysslade han med ämnen ur den förlinnéanska botaniken, tolkade han lika gärna Kilian Stobaeus som Olof Rudbeck eller dröjde vid Christopher Rostii herbarium vivum, Nordens äldsta samling av pressade växter, med samma intresse, som han ägnade Olof Celsius' Flora Uplandica. Sin djupa beundran skänkte han Carl von Linné, och hans förtrogenhet med denne botanikens klassiker framför andra har givit honom klarare och vidare perspektiv än andras. Flera av Gertz' studier över Linné och hans lärjungar ha publicerats i denna årsskrift allt från dess andra årgång. Några andra uppsatser från samma ämnessfär jämte några minnesteckningar och föredrag samlades i boken Linnéstudier (1935). Flera intressanta avsnitt i den efterlinnéanska botanikens historia, såsom Wahlenbergs botaniska forskningsfärder och utvecklingen av Lunds botaniska trädgård, ha ävenledes belysts av Gertz. Slutpunkterna för dessa linjer i hans författarskap äro flera onödigfullt utformade minnesteckningar över bortgångna botanister, dels samtida, dels tillhörande en äldre generation. Bland de senare kanske särskilt bör nämnas minnesteckningen över Otto Norstedt.

Sitt personhistoriska intresse dokumenterade Gertz vidare i det stora arbetet Kungl. Fysiografiska sällskapet i Lund 1772—1939. Historisk överblick och personförteckningar (1940). Till detta biografisk-bibliografiska arbete sluter sig också hans forskningar till Lunds katedralskolas äldre historia, publicerade i Festskriften vid skolans jubileum 1937.

Genom sin omfattande beläsenhet i den äldre botaniska litteraturen hade Gertz förvärvat en säker kunskap i alla nomenklaturfrågor. Även om han i tryck publicerat några bidrag till identifiering av äldre växtnamn, utgör dock huvudparten av hans arbete på detta område den granskning, som han verkställde av de botaniska artiklarna i Svenska akademins ordbok.

I Otto Gertz' vetenskapliga författarskap urskilja vi två linjer: den ena är den rent naturvetenskapliga, den andra den historiska. De löpa oftast nära varandra och på åtskilliga ställen korsa de varandra. Utan att åsidosätta en sträng metodiks krav på noggrann detaljforskning inom egna discipliner uppehöll han alltid sambandet med biologiens övriga vetenskaper. Men denna encyklopediska strävan nådde långt vidare. Otto Gertz förstod också att förena empirisk och historisk forskning. Denna hans personliga syntes blev fruktbar för många delar av svensk botaniks historia och skulle, om liv och krafter ännu hade förunnats, fått en bestående form i en sammanfattande framställning av den botaniska forskningens utveckling i Sverige.

CHRISTIAN CALLMER.

ARTEMIS OCH HINDEN

FRONTISPISPLANSCHEN I LINNÉ'S FAUNA SVECICA

AV

OTTO GERTZ †

LINNÉ'S FAUNA SVECICA KUNDE ÅR 1946 FIRA SITT 200-ÅRS JUBILEUM, och samma år erhöll detta hans klassiska verk sin eloge i denna tidskrift (NYBELIN, 1946, p. 63). I sin Bibliographia Linnæana framhåller överbibliotekarien J. M. HULTH (1907, p. 48), att de exemplar av Fauna Svecica (1746, 1761), som finnas i enskilda boksamlingar och offentliga bibliotek, ofta sakna den till arbetet i fråga hörande frontispisplanschen (Fig. 1). Denna plansch har därför av HULTH återgivits i facsimile (pl. 9). Fauna Svecica innehåller utom nämnda frontispis ytterligare två planscher med avbildningar av övervägande fåglar. Den första är signerad: »I. Leche pinxit. C. Bergquist sculpsit». JOHAN LECHÉ, senare medicine professor i Åbo (GERTZ, 1926, pp. 123 f.), har uppenbarligen tecknat även den andra planschen, liksom han också, såsom jag tidigare påvisat (1925, p. 394, not 1; 1926, p. 134), ritat den bekanta vackra rankan av Linnæa borealis i Flora Svecica (1745, 1755). Från kopparstickaren CARL ERIC BERGQUIST (¹³/₁₁ 1711 — ³/₁₂ 1781), under åren 1739—1777 Vetenskapsakademiens gravör, härröra så gott som alla illustrationerna i Linnés dissertationer ävensom avbildningar i flera andra hans arbeten, såsom i reseskildringarna, porträtt m. m.

Den ovannämnda frontispisplanschen i Fauna Svecica erbjuder ur flera synpunkter intresse. Recensionen av Fauna Svecica i »Lärda Tidningar för År 1746 den 27 Martii» — vilken säkerligen skrivits av Linné själv — lämnar följande upplysning beträffande planschen i fråga (pp. 49—51): »Det ena [kopparsticket] som främst i boken föreställer histor. Nat. är af vår berömda Kopparstickare Herr Leutenant Rehn förfärdigadt. Denne konstnär var löjtnanten vid fortifikationen, sedermera hovintendenten och professorn vid Konstakademien JEAN (JOHAN) ERIC REHN (¹⁸/₅ 1717—¹⁹/₃ 1793), som åren 1747—1763 var anställd som ritare vid Vetenskapsakademien. Han graverade Vetenskapsakademiens »tabeller», vignetter och överstycken. Om

honom är även bekant, att han utfört ett antal teckningar till arbeten av Linné, såsom vignetten i *Museum Tessianum* (1753), tecknat hans porträtt från år 1747 (TULLBERG, 1907, pp. 28—29, 102—104) o. s. v.¹

Tryckåret för första upplagan av *Fauna Svecica* är som nämnts 1746. Företalet har av Linné daterats: »Upsaliae ex Horto Academico 1746 Februar. 25.» Tryckningen av arbetet hade emellertid redan föregående år påbörjats, såsom framgår av Linnés Egenhändiga anteckningar (AFZELIUS, 1823, pp. 44, 112): »1745 begynte tryckas på Linnæi Fauna Svecica, och 1746 utlemnades till allmänheten detta för Svenska Studerande omisteliga verk.» Den 24 Januari 1746 skriver JOHANN GEORG GMELIN i brev från Petersburg angående *Fauna Svecica* (Lärda Tidningar, 1746, p. 51; ÄHRLING, 1885, p. 80), att »han fåt til sig allenast et blad häraf, då arbetet ännu war under Prässen». Enligt den ovan anförda recensionen i *Lärda Tidningar* var arbetet utkommet före den 27 Martii. Linné skriver i brev till ABRAHAM BÄCK den 8 april 1746, att »Hr Salvius² . . . lärer inbundit 6 exemplar av *Fauna Svecica*.» (Bref och skrifv. I: bd 4, 1910, p. 55.) Den hos CONRAD och GEORG JACOB WISHOFF i Leyden förlagda upplagan (»fausse édition») av Linnés *Fauna Svecica* (HULTH, 1907, p. 48) var utkommen den 8 maj 1746 enligt recensionen i *Nova Acta Eruditorum* (Lipsiæ 1749, p. 509).

Frontispisplansen kan näppeligen ha tillkommit före 1745. REHN vis-

¹ Rehns arbete synes icke alltid ha varit till Linnés belåtenhet och motsvarat hans önskingar. Det heter sålunda i brev till Vetenskapsakademiens sekreterare P. W. WARGENTIN 1754: »Jag will icke klaga på Hr Rhen äller någor annor, ty jag har lärt af 47 åhrs lefnad, att den, som låter andra wara i fred och werlden passera utan att röra henne, han får flyta fram sin tid i ro, men så snart man rör sig, blifwer friction, och ofta sticker en liten getting ett farligt sår. nej det angår ej mig, sedan jag sändt henne det bästa jag förmått. transeat cum reliquis.» (Bref och skrifv. I: bd 2, 1908, p. 188). ÄHRLING förmodar (1879, p. 276, not 4), att Linné varit missbelåten med bilden av markattan Diana, som REHN utfört och som Linné offentliggjort i Vetenskapsakademiens handlingar 1754 (tab. VI).

Kanske är det ävenledes REHN, som Linné åsyftar i brev till archiater ABRAHAM BÄCK 1766, där han skriver: »Nu håller vår Ritare på att afrita min Sirén; går det så wähl som alt annat, hafwa wij heder där af. Men våra Herrar Ritmästare giöra alt med attention äl. en rad om dagen. Disputacen har jag utkastat.» (Bref och skrifv. I: bd 5, 1911, p. 140).

² LARS SALVIUS i Stockholm var arbetets förläggare. Den 10/5 1745 undertecknades överenskommelsen mellan honom och Linné rörande förläggandet av *Flora Svecica* och *Historia Animalium Fauna Svecica* ÄHRLING, 1885, p. 19.

I brev till Linné 3/5 1745 skriver ABRAHAM BÄCK från Berlin, att »Bokhandlaren Haude skulle hafwa lust, tror jag, at uplägga Herr Professorns Svenska djur och örter. Han begiärar weta, huru mycket det är, hwad papper och tryck, huru många figurer &c. &c.; med et ord omständigheterna af uplagan». (Bref och skrifv. I: bd 4, 1910, p. 52.) Den i archiater BÄCKS skrivelse omtalade förlagsbokhandlaren HAUDE var, såsom företagna forskningar givit vid handen, den högt betrodde AMBROSIVS HAUDE i Berlin, vilken på sin tid innehade den Haude-Spenerska bokhandeln, där han år 1723 efterträdde JOHANN CHRISTIAN PAEEN. AMBROSIVS HAUDE avled i Berlin år 1748. Bokhandeln i fråga var högt ansedd och hade år 1710 börjat utgiva *Veröffentlichungen der Berliner Akademie der Wissenschaften* (PASCHE, 1914, p. 189).

Fig. 1.

tades nämligen utomlands från år 1739 ända till 1745, då han mot slutet av året återvände till Sverige. Huruvida REHN utfört bilden redan sistnämnda år eller först i början av 1746 kan ej med visshet fastställas.¹ En säker datering av nämnda bild skulle varit av stort värde, emedan denna i vissa hänseenden företer en principiell överensstämmelse med en annan, från samma tid härrörande bild, en överensstämmelse, som kunde häntyda på ett sammanhang mellan de båda bilderna.

Under förarbetena till mina studier över Linné som cecidolog, vars huvuddrag jag offentliggjort i denna årsskrift (1929, 1930, 1936), gjorde jag bekantskap med ett äldre entomologiskt arbete, *Insekten-Belustigung* av AUGUST JOHANN RÖSEL, som Linné på upprepade ställen citerar, dock ej i första upplagan av *Fauna Svecica*. Anförda verk utkom med tre delar åren 1746, 1749 och 1755 samt posthumt 1761 med en fjärde del, utgiven av RÖSELS svärson, miniatyrmålaren CHRISTIAN FRIEDRICH CARL KLEEMANN. Första delen, vilken som nämnts, utgavs år 1746, inledes med en konstnärligt utförd större försättsplansch, som i vissa drag erinrar om frontispisplanschen i Linnés samma år utgivna *Fauna Svecica*.

AUGUST JOHANN RÖSEL VON ROSENHOFF (³⁰/₃ 1705—²⁷/₃ 1759) var berömd ej mindre som tecknare och miniatyrmålare än som entomolog — de många vackra, färglagda insektbilderna i hans arbete bära härom vittne — men det oaktat har han icke själv utfört den titelplansch (Fig. 2), som inleder första tomen av hans *Insekten-Belustigung*. Den är nämligen signerad: »Joh. Justin Preisler del. Martin Fyroff sc.» Den förstnämnde, JOHANN JUSTIN PREISLER² (⁴/₁₂ 1698—¹⁸/₂ 1771), var sedan år 1742 direktor för målarakademien i Nürnberg.

Frågan gäller nu vid vilken tid denna titelplansch kommit till. Första tomen av RÖSELS *Insekten-Belustigung* har tryckåret 1746. I KLEEMANNs biografi över Rösel, vilken avslutar den fjärde, posthuma och av honom utgivna tomen av RÖSELS verk, uppger KLEEMANN (1761, p. 15), att Rösel påbörjade sitt arbete redan år 1740. Denna uppgift citeras även av HAGEN i *Bibliotheca entomologica* (Bd 2, 1863, p. 83) ävensom av WALTER HORN i *Index litteraturae entomologicae* (Bd 3, 1928, p. 1005). PREISLER var redan då en berömd konstnär, men huruvida teckningen utgivits redan 1740 eller först i samband med tryckningen av det slutliga titelbladet för första tomen, har ej kunnat fastställas. Enligt företalet utkom år 1741 den första insekt-

¹ I början av år 1746 hade REHN färdigritat ett förslag till vignett för Vetenskapsakademiens Handlingar. Denna REHNS teckning uppvisades i Vetenskapsakademien den 8 februari anförda år (JUNGMARKER, 1937, p. 339).

² Flera Linnéporträtt i kopparstick, signerade PREISLER äro kända Tullberg, 1907, pp. 41, 43, 108. Dessa härröra emellertid från Johann Justins broder, JOHANN MARTIN PREISLER (¹⁴/₃ 1715—¹⁷/₁₁ 1794), som var hovkopparstickare i Köpenhamn och professor vid målarakademien där.

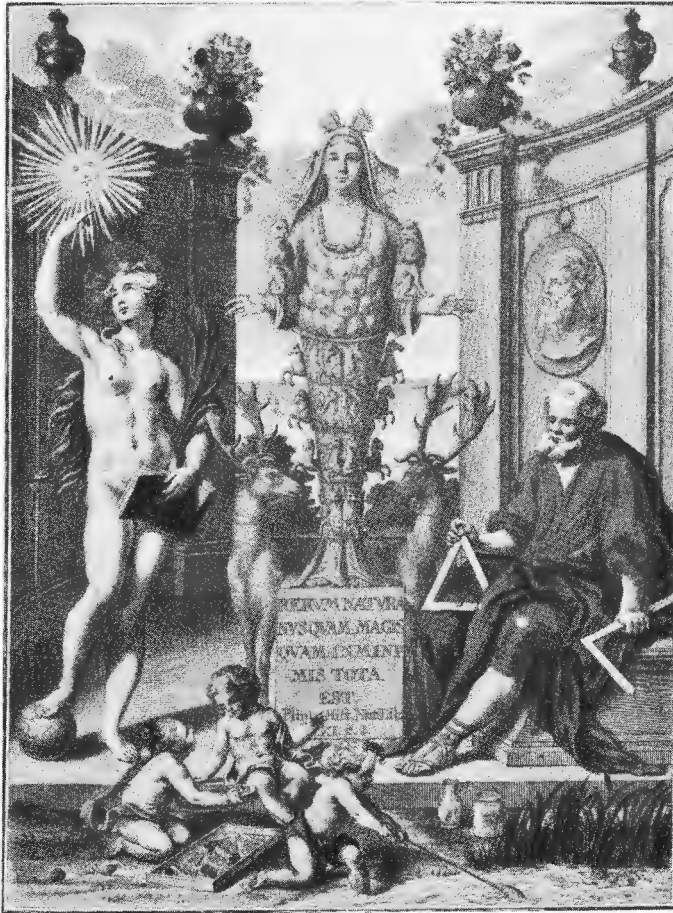

Fig. 2.

tavlan; första titelbladet till RÖSELS verk var färdigt den $\frac{1}{2}$ 1744. Föreläsalet omnämnes den $\frac{30}{100}$ 1746 i brev från L. J. TREW. Det är visserligen anmärkningsvärt, att Linné, som nämnt, i första upplagan av *Fauna Svecica* icke citerar RÖSELS verk, varken bland Auctores eller vid beskrivningen av Lepidoptera, vilken grupp RÖSEL beskrivit i den första, 1746 utgivna tomen. Men om planschen till Linnés *Fauna* tecknats först i början av samma år, synes det icke uteslutet, att RÖSELS försättsplansch redan då varit honom bekant. Tryckningen av *Fauna Svecica* i övrigt torde i alla händelser, åtminstone i det närmaste, ha vid nämnda tid varit avslutad. Frågan får således lämnas öppen i vad mån teckningen i *Fauna Svecica* tagit intryck av PREISLERS bild, vilken då skulle ha offentliggjorts, innan Linnés arbete utkom.

Huru än därmed förhåller sig, är det till antikens gudinna från Ephesos, som båda bilderna återgå. Motivet har dock med avseende på detaljerna på helt skilda sätt behandlats.

Centralfiguren i Fauna Svecica är en på ett kubiskt block stående staty av Artemis med strängt frontal hållning och belyst av en femuddig stjärna, vars strålnippen bryta fram mellan skyar och moln. Huvudet krönes såsom å den ephesiska stadsgudinnan av en med tinnar försedd krona, *corona muralis*, och bär ett långt, frånslaget dok. Överkroppen är naken. Kring halsen har hon en dubbel kedja, sammansatt av i varandra häftade länkar, vilken erinrande om en ordenskedja i dubbelt varv hänger ned och vilar över bröstet. Gudinnan framställes *quinquemannia*, såsom symbol för hennes fostrande, moderliga beskyddande av naturen. I mitten av sinus har anbragts, som synes, ett strålände smycke, men vid närmare undersökning visar sig detta vara bilden av en kräfta. Båda armarna äro rakt utsträckta. I vänstra handen¹ bär gudinnan evighetssymbolen i form av en orm, som håller stjärten i munnen, i den högra den åt Artemis såsom månggudinnan helgade månens klot. Underkroppen, vilken saknar den å antika bilder städse återkommande, för Artemis Ephesia karakteristiska sakrala dräkten (*ependytes*), är omsluten av ett uppåt skålformigt vidgat, jättestort ynnighetshorn. Vid dess övre kant är den frånslagna slöjan draperad. Genom runt om förlöpande avsatser är höljet avdelat i zoner, å vilka finnas i plastiskt franspringande utformning anbragta konglomerat av växt- och djurbilder (*protomer*). Nedtill, omedelbart ovan sockeln, framträda gudinnans fötter, efter antikt mönster ställda noggrannt parallella med varandra. De täckas på sidorna av en nedhängande klädnad.

Omedelbart vid vänstra sidan står en dovhjort, som bär halsband med lås, antydande att den är gudinnans speciella tillhörighet. På marken vid statyns fot synes en större bladrosett och två stora, långskaftade blommor, uppenbarligen av en alruna, vars blad upprispats av vinden. Landskapsbilden är en udde, omfluten av en flodslinga. Till höger i bakgrunden vide-snår med risiga, i toppen förtorkade granar, till vänster vid stranden tuvor av säv. I förgrunden synes ljung, gräs och mosstuvor. Ett rådjur söker sig ned till vattnet vid stranden av flodslingan. På bergiga avsatser stå getter. Utefter floden en familj sträckande vadare — kanske vipor — eller simfåglar. Fåglar och fjärilar svärma i luften kring gudinnans gestalt.

PREISLERS bild i RÖSELS *Insecten-Belustigung* är utförd i färger och röjer i högre grad än REIINS i Linnés Fauna Svecica en konstnärshand. Oliketerna mellan de båda bilderna äro, vad detaljerna beträffar, i ögonen fallande. Hos RÖSEL återgår Artemisbilden mera troget till den ephesiska. Gudinnan belyses av en mäktig strålgloria å himlavalvet. Huvudet bär dok,

¹ Höger- och vänstersidan på de bilder, som beskrivas, äro här städse tänkta i heraldisk mening (FLEETWOOD, 1917, p. 50).

på vilket anbragts fjärilar, men saknar murkronan. Gudinnan framställs iklädd en upp till halsen räckande tunika, bär kring halsen och på bröstet ett dubbelt halsband, det övre tjockare, mera kompakt och med ett i mitten hängande smycke, det undre smalare och kanske föreställande den antika typiska Artemisbildens ållonkrans. Överarmen hålles tryckt mot kroppen, underarmen, såsom å de antika statyerna, rätvinkligt utsträckt framåt. På vardera armen bär gudinnan en lejonunge. Såsom Artemis Ephesia framställles hon som symbol för liv, *πολύμαστος* eller *multimammia* (KÉRENYI, 1940, p. 90). Den typiska ependytes saknas även här, och gudinnans underkropp är omgiven av ett mera pelarlikt hölje i form av ett ymnighetshorn, på vilket framträder samma uppdelning i horisontala zoner som å bilden i Fauna Svecica. Djurprotomerna, likaledes framspringande i plastisk relief, äro å de fyra zonerna, ovanifrån räknat, följande: enhörningar och nymfer, hästar, kameler och oxar. Nedtill synas gudinnans fötter, noggrant parallella såsom å REIINS bild och på sidorna omgivna av hennes mantel. Statyn står även här strängt frontalt å ett kubiskt stenblock på en sockel, som bär inskriptionen: *Rerum natura nusquam magis quam in minimis tota est. Plin. Hist. Nat. Lib. XL c. 2.*

På vardera sidan — såväl till höger som till vänster om gudinnans bild — står en dovhjort med huvudet vänt mot henne och på alldeles samma sätt som till vänster å REIINS bild försedd med halsband och lås. Omgivningen är icke någon landskapsbild, utan en av murar omgiven tempelgård, tänkt som interiör av ett naturaliekabinett. Öppningen framtill i muren visar som bakgrund ett hav med på stranden växande lummiga träd. Till höger om Artemisstatyn en naken kvinnogestalt, månggudinnan Semele, med uppslagen bok och en *Typha*-ruska (kaveldun) i vänstra handen och i den högra, vilken hålles sträckt uppåt, en strålande sol såsom fackla. Med vänstra foten trampar hon på jordklotet. Till vänster, flankerande Semele, har anbragts en bild av arkitekturens genius, en sittande gammal man, klädd i toga, med vinkelhake och avvägningsinstrument. Närmast i förgrunden brokiga fjärilar i en insektlåda och tre obevingade putti, av vilka den ene håvar i en av *Typha* (kaveldun) m. m. bevuxen damm.

Den likhet de båda frontispisplanscherne förete — PREISLERS i RÖSELS *Insecten-Belustigung* och REHNS i Linnés *Fauna Svecica* — är av principiell natur men sträcker sig, såsom av beskrivningen torde ha framgått, ingalunda till detaljerna. RÖSELS bild går tillbaka till Österlandets mångbröstad Artemis, Linnés till en efter nordiska naturförhållanden hypostatiserad gudinna. Såsom recensionen i *Lärda Tidningar* (1746) upplyser, skall den föreställa naturens gudinna, den personifierade naturalhistorien. Artemis var ju i sin mytologiska urtyp en hela naturens allsmäktiga gudinna. Hon hägnar i sina skilda hypostaser den blommande ängen, skogar och lunder, berg och dalar, havet och floderna samt beskyddar deras växt- och djur-

värld, hon är boskapsavelns, åkerbrukets, jaktens och naturläkekonstens gudinna och främjar fruktsamheten och rikedomens i naturen.

Det första utkastet till frontispisplanschen i *Fauna Svecica* har säkerligen gjorts av Linné, ehuru detta icke på något ställe finnes i litteraturen angivet. Det är känt, att Linné — själv konstnärligt anlagd (BRV 1925, p. 3; 1930, p. 20) — i allmänna drag skisserat upp detaljer till teckningar, som skulle åtfölja hans arbeten. En antydning om i vilken riktning dessa Linnés förslag till den ritande konstnären i föreliggande fall torde ha gått, ger ett hans brev till archiater ABRAHAM BÄCK. Linné skriver där (27/1 1754) följande beträffande en plan till vignetter i *Museum Reginae Ludovicae Ulricae* (Bref och skrivf. I, bd 4, 1910, p. 252):

»Kommer M. K. Bror at tala med Hr Leutnant Rhen om Carthusierne, så underställ honom, om icke för classen af *Quadrupedia* borde ställas en skog med bärg och åtskilliga främmande diur.

wid Foglarne Luften, med foglar som flyga i skäckar, som om våren.

wid Amphibia berg och skallota klippor med grotter och wid deras basin åtskilliga ormar [och] Grodor.

wid Fiskarne watn, skepp, hwalar och andra fiskar.

wid Insecterne ett ängsfält med ett par träd, spinnelwäf, fiärilar &c.

wid Vermes stränder af haf, med snäckor och muslor.»

I ett följande brev till BÄCK 29 jan. 1754 heter det vidare (p. 253): »Wisserligen bör Leutn. Rheen göra några prospecter och där till sätta diuren; annors representera de icke; dock bör som senast [skrefs] locus animalibus proprius tilläggas, at ej Skog för fisk eller haf för ormar. jag önskade få se ritningen för än figurerna stuckos.»

Dessa av Linné gjorda förslag till titelvignetter i *Museum Reginae Ludovicae Ulricae* kommo icke till utförande, emedan verket i fråga, då det år 1764 of-fentliggjordes, ej utkom i denna sin från början påtänkta, mera monumentala utsmyckning, utan erhöll en mera anspråkslös utstyrsel (O. a. a. p. 252, not 2).

Ett fullgott bevis för Linnés mästerskap och iderikedom, då det gäller allegoriska skildringar, ger hans nyårsuppvaktning för sin Maecenas CARL HÅRLEMAN i Tacksamhetens tempel den 1 januari 1749 (Bref och skrivf. I, bd 7, 1917, p. 141).

Linné har tydligen i den plan, han efter allt att döma uppgjort till bilden i *Fauna Svecica*, åsyftat en naturens allsmåttiga gudinna, som härskar över land och vatten, och därvid återfört de mytologiska, sydländska och orientaliska symboler och attribut, som tillkommo Artemis Ephesia, till förhållanden, som mera motsvara den nordiska naturen. REIN torde sedan efter Linnés förslag i sin teckning givit uttryck för denna modifierade naturuppfattning och förlänat gudinnan hennes i stort sett typiskt nordiska sinnebilder.

Till vad redan i det föregående nämnts beträffande gudinnans i *Fauna*

Svecica återgivna växt- och djurprotomer torde för i identifiering följande vara att tillägga, en identifiering, som emellertid för några av bilderna sker med all reservation och endast får betraktas som ett försök till tydning, emedan dessa bilder mången gång äro synnerligen snå och vad naturtroheten angår mindre exakt tecknade. I den översta zonen, som ägnats åt luftens bevingade djurvärld, äro sålunda framställda häger, hackspett, duva, uv, uggla och svan. Några insekter — fjärilar och kanske bin — framskymta likaledes. Zonen närmast under är dekorerad med motiv hämtade ur växtvärlden. Växterna äro vanskliga att tolka. Måhända skola de föreställa vinranka med fruktklasar, ros, lager eller dadelfrukt, samt ytterst till vänster någon moss, kanske en *Polytrichum* med sporkapsel; en annan möjlighet är att Linné i sistnämnda fall åsyftat *arbor Dianae*. Hundarna i tredje zonen synas tillhöra följande i Fauna Svecica (1746, p. 3) och i Linnés avhandling Cynographia (1753) beskrifna raser (från vänster till höger): mops (*Canis fricator*), stövare (jagthund, *Canis sagax*), vinthund (*Canis venaticus grajus*, f. *graecus*, *nonnullis scoticus*), blodhund (*Canis mastivus*) och engelsk dogg (*Canis aquaticus aviarius*). Den specifika hundkaraktären, *cauda sinistrorsum recurva*, framträder tydligt å bilden av stövaren. På den understa zonen framträda bilder av fisk — arten obestämbär —, därunder av en snäcka och vid sidan om denna sjögurka, rankfotingar och sjöborre e. d. De sistnämnda symbolerna skola antyda naturgudinnan såsom härskande över vattnet, dess djur- och växtvärld.

Några av de förut nämnda detaljerna å bilden komma i det följande att vidare belysas, väsentligen ur mytologisk, historisk och naturvetenskaplig synpunkt.

Den femuddiga stjärnan — nordstjärnan, polstjärnan — som gjuter sin strålgångs över landskapet, vill beteckna den nordiska, speciellt svenska forskningen. Det är samma motiv, som Vetenskapsakademien gjorde till sitt emblem och upptog såsom symbol i sitt sigill år 1742 (HILDEBRAND, 1939, pp. 419 ff.). Samma celesta symbol kom även att ingå i Nordstjärnans ordensdekoration 1748. Den strålande stjärnan, som — säkerligen på Linnés förslag — anbragts å REINS gravyr i Fauna Svecica 1746, återkommer även i Vetenskapsakademiens vackra, i koppar stuckna ex libris. Överensstämmelsen är påfallande i en detalj — strålknippena på himlen, vilka bryta fram mellan skyar och moln, som skingras — varför skäl kunde tala för att även sistnämnda ex libris skulle härröra från samme konstnär. REIN kunde sålunda här lämnat en, visserligen något modifierad, kopia av motsvarande detaljbild i Fauna Svecica. Det är dock tvivelaktigt, om detta verkligen är fallet. En titelvignett i SAHLSTEDTS Sinnebildskonsten (1758) visar nämligen i än mera påfallande grad överensstämmelse med nämnda ex libris. Vignetten där är signerad: Ol. Årre delin. C. Bergquist sculpsit 1758. Denne OLOF JACOBSON ÅRRE (1732—¹⁶/₇ 1809) var ingenjör

i General-landtmäterikontoret, senare till år 1784 Vetenskapsakademiens ritmästare och modellör. Han har utfört flera bilder i Vetenskapsakademiens Handlingar, däribland i Linnés avhandlingar om babian och järv (1766, tab. III; 1773, tab. VII, VIII). Vilket år Vetenskapsakademiens ovan antydda *ex libris* kom till, synes ej vara bekant.

I ett av Linnés senare sigill, från år 1762, är ovan vapenskölden anbragt en strålande femuddig stjärna (Bref och skrivf. I: bd 2, 1908, p. IX).

Månens klot, som gudinnan bär i sin högra hand, hänvisar till Artemis såsom månggudinnan, en egenskap, som från gudinnan Hekate upptagits i Artemiskulten. En liknande symbol förekommer å WANDELAARS kopparstick i Hortus Cliffortianus (1737), där en å annat anbragt månskära pryder Artemis (Diana), som där också bär bäge. Kanske skall månklotet å bilden i Fauna Svecica på samma gång vara en symbol för *regnum lapideum*.

Murkronan på gudinnans huvud är hämtad från antikens statyer av den ephesiska Artemis, som i sin egenskap av stadsgudinna var krönt med den tornsmyckade murkronan. Samma prydnad bär centralfiguren i Hortus Cliffortianus, gudinnan Flora, å sitt huvud.

Å antika bildverk ledsagas Artemis nästan alltid av hinden, jaktgudinnans heliga djur. En hind givetvis endast i heraldisk mening, emedan djuret å bilderna städse bär horn. I Ephesos stodo på ömse sidor om hennes kultbild två hindar, och ofta flankeras Artemisfigurerna av två motställda vilda djur, lejon, hjortar eller tjurar.

Hunden förekommer i otaliga framställningar såsom attribut för såväl Hekate som Artemis, symboliserande deras egenskap av jaktens gudinnor. Hekate, mån- och häxgudinnan, som sammansmält med Artemis, avbildas omgiven av hundar, och till hennes ära anställdes hundoffer. För ephesiernas bröstrika gudinna var hunden därtill den naturliga sinnebilden för animalisk fruktsamhet och för lätt, smärtfri förlossning (KELLER, bd I, 1909 p. 137).

Geten räknades likaledes under antiken som gudinnan Artemis' speciella tillhörighet. Bilden i Fauna Svecica återger två getter stående på ett klippusprång, som höjer sig isolerat i landskapet. Bilden i fråga är helt i enlighet med Linnés beskrivning: »Getternas locus natalis är höga bärg på öppna fält» (LÖNNBERG, 1913, p. 71). Geten var symbol för gudinnan Artemis såsom beskyddande boskapsaveln.

De två närmast gudinnans bild befintliga flygande fåglarna synas vara skator. Den kluvna stjärten kunde snarare häntyda på tärnor, men mot denna identifiering talar bland annat, att vingarna äro för korta och stjärten för lång. De i bakgrunden över vattnet sträckande fåglarna har jag tytt som en familj vipor. I JEAN ERIC REHNS första kända teckning — i Vetenskapsakademiens Handlingar 1740 (tab. 7, p. 326) — förekommer likaledes en flock flygande fåglar. Utförandet är dock där vida mindre nöjaktigt.

Helgad åt Artemis under antiken var bland de å planschen i Fauna

Svecica återgivna fåglarna duvan. Till djursymboliken höra därjämte svanen liksom även ugglan, vilka nämnas av THIERSCH (1935, p. 66) såsom Artemis tillkommande attribut; på en antik vasmålning, föreställande Artemis, förekomma gäss (PAULY-WISSOWA, bd 5, 1905, sp. 328). Svanden och ugglan voro i allmänhet helgade åt andra gudomligheter, liksom även vissa species av andra fåglar, vilka dock icke utan vidare kunna identifieras, då bilderna i allmänhet föga fylla zoologiska anspråk. Svanden var helgad åt Apollo och Aphrodite, hägern åt Aphrodite (KELLER, bd 2, 1913, pp. 206, 214).

Ormen, ursprungligen ett attribut till gudinnan Hekate, kom att överflyttas till Artemis i samma mån som hennes kult uppgick i Hekates. Hekates symboler voro hunden och ormen, hennes heliga växter ek, alruna och en.

I antiken var ormen en sinnebild för sexuell fruktsamhet och naturens eviga självföryngring på samma gång som den symboliserade liv, hälsa och evig ungdom, ett liv utan åldrande, sjukdom och död. Den kom även att beteckna begreppet evighet därigenom att man lät ormen bita sig i sin egen stjärt, så att den bildade en ring, utan början och slut. Denna föreställning om ormen, som håller stjärten i munnen, synes ha haft sitt ursprung i Persien, där en gud Azon, vars namn betyder solen, framställdes på detta sätt (HOWEY, 1926, pp. 4, 109, 133, 198). Nedre delen av kroppen utgöres av en orm, bitande sig i stjärten; i högra handen håller guden en mindre på samma sätt till en krets sammansluten orm. Denna symbol övergick sedan till ophiterna, en sekt inom gnosticismen, som tillmätte ormen central ställning i kulten. Den hade sitt ursprung i Syrien och utbredde sig särskilt i andra århundradet till Egypten. Den berömda silverskålen från Praeneste, sannolikt ett cypriskt arbete, visar i stort sett samma motiv (CURTIS, 1919, pl. 20. GJERSTAD, 1946, p. 18.). Ormen i form av en ring var symbolen för skönheten och harmonien i universum och blev på samma gång tecknet för materiens enhet.¹

Den ringformigt sammanslutna ormen — *Uroborus ophinchus* — är som redan nämnts en symbol, som med sina rötter når djupt ned i den antika mytologien. Den var det gamla hieroglyfiska tecknet för världen och betecknade hos alkemisterna urämnet (BERTHELOT, 1885, bild å omslag och titelblad; pp. 58 ff.: »unité de la matière»; pl. 1; BERTHELOT, 1889, pp. 132, 159; LIPPMANN, Bd 1, 1919, pp. 60, 305, 343). I astralmytologien möter den ringformigt sammanslutna ormen som beteckning för månbanan (inånormen). Som sådan är den känd dels från hellenistisk tid, dels från medeltiden (ROSCHER, bd 4, sp. 1474, fig. 40, 41). Å originalteckningar från sistnämnda period är den ofta utförd i röd färg, antydande före-

¹ Uroborosmotivet och dess symbolik utgöra frågor, som från mera enhetlig, sammanfattande synpunkt hittills föga behandlats. De ha här avsiktligt berörts endast till sina grunddrag.

ställningar om en drake, men ormen och draken äro mytologiskt identiska begrepp. Även betecknar ormringen ekliptikan, såsom man kan iakttaga på egyptiska gemmer med bild av en panteistisk gudom (LILJEBJÖRN, 1933, p. 20). Under medeltiden var dessutom den ringformiga ormen (*Uroborus*) symbol för det alkemistiska arbetet, vetenskapen utan början och slut. I sitt stora arbete över alkemiens historia (Bd 1, 1919) återkommer LIPPMANN upprepade gånger till föreställningar om *Uroborus*. Från detta ormecken stamma de magiska cirklar och ringar, man finner i alkemistiska handskrifter. MARCELLIN BERTHELOT har publicerat ett flertal alkemistiska manuskript från medeltiden, vilka avbilda ormen *Uroborus*¹, däribland den s. k. *Chrysopeia Cleopatrae*, som inom den av ormen bildade kretsen uttrycker det eleatiska axiomet och inbegreppet av materiens enhet: ἐν τὸ πᾶν, 'det hela är ett' (LIPPMANN, 1919, p. 665). Så även i ett gammalt pryddigt manuskript i S:t Marcusbiblioteket i Venedig, vilket BERTHELOT (1885; 1889; 1909; Taf. 1; DIELS, 1920, p. 132) i vissa delar återgivit i faksimile.

Uroborosmotivet möter även i övrigt flerstädes i den tryckta litteraturen. Som exempel kan anföras JOACHIM CAMERARIUS' Kreutterbuch (1611). Som slutvignett finnes där avbildad en bevingad kronhjort med bekransad ryttare, som i vänstra handen håller en ringformigt sammansluten orm. Andra auktorer, som i sina verk återge bilder av en ormring, äro den schweiziske polyhistorn CONRAD GESNER (1587), som hänvisar till ett arbete av ANDREAS ALCIATUS (1547), SEVERINUS i arbetet *De viperae natura* (1651; å titelplanschen; en ringformig orm även avbildad å en bland specialplanscher: »paci et artis»), vidare författaren till *Museum hermeticum* (1677, p. 353), LA BRUYÈRE (1700) m. fl. Den apostoliske protonotarien LILIUS GREGORIUS GYRALDUS (1696) meddelar bilden av en orm, som biter sig i stjärten, omgivande en Janusbild med ett ungdomligt och ett åldrat ansikte.² SEVERINUS har en säregen variant av ifrågavarande motiv, fyra hopslingrade ormar sammanslutna till en gemensam ring, *vipera Dianæ*. Bilden är anbragt i dekorativt syfte å titelplanschen, som är starkt stiliserad.

I emblematiken möter man ormringen på många ställen, ofta med devisen: *Finis quae ab origine pendet*. Så hos TYPOTIUS (1666, p. 213: Aeterno coniugi; p. 294: aeterna qua e mundo; p. 303: fato prudentia major), MAJERUS (1618, p. 65), CAMERARIUS (1661, IV, nr 84), PETRASANCTA (1634), PARADIN & SIMEONI (1583, p. 203, 277: fato prudentia major) m. fl. I svensk litteratur förekommer ormringen hos OLOF RUDBECK i *Atlantica*,

¹ Anmärkningsvärt är att den ringformigt slutna ormen är något bågböjd på stället för handens grepp. Därmed framträder en likhet med en båge, som är Dianas (Artemis') attribut.

² Till tanken snarlik härmed är bilden å Linnés *Hortus Cliffortianus* (1737), där den ringformigt sammanslutna ormen är anbragt på sockeln till Janusbilden och omger det fält, där arbetets titel läses.

där bilden av en snidad sten (tab. 15, fig. 75) återger en skorpion med solhuvud, omgiven av en orm, vilken biter sig i stjärten. Bilden i fråga, som RUDBECK hämtat från PIGNORIUS (1669, p. 61), förekommer även i verkets andra del (NELSON, 1938, p. 275). Ormringen återfinnes också bland motiven hos SAHLSTEDT (1758, tab. 32, 128, 182). En variant av motivet är framställd hos OKEN (1805), där två på detta sätt sammanslutna ormar äro snodda om varandra. Ormringen ingår också som motiv i drottning ANNAS av Österrike — fjärde gemål till konung Filip II av Spanien — vapen, ävensom i konung RICKARD III:s av England (TYPOTIUS, 1601, pp. 73, 102).

Ormens huvud krönes ofta (GESNER, 1587, titelbladet, p. XXVII b; SEVERINUS, 1651, p. 218), särskilt i heraldisk användning, av en krona. Denna symbol härledes från de ljusa fläckar, som finnas på bakhuvudet av en snok och som hos honan av denna art har en vit, hos hanen gulaktig färg (KELLER, 1913, bd 2, p. 298). Även aesculapormen har på båda sidor av bakhuvudet en gul fläck, som likaledes givit anledning till den folkliga föreställningen om den krönte ormen.

En krönt ormring, omgivande en strålande stjärna, upptogs som emblem av ANNA BOLEYN, gemål till konung Henrik VIII av England (TYPOTIUS, 1666, p. 303). En dylik bild av en krönt orm finnes också å kanslirådet och hävdatecknaren ANDERS ANTON VON STIERNMANS adliga vapensköld. KLEBERG (1919, p. 127) betecknar den som »en gyllene ring», men bilden är i själva verket av en orm, vilken, krönt av krona, håller stjärtspetsen i munnen. Av det Stjernmanska vapnet finnes en större bild i form av ett ex libris bl. a. i en bok, som tillhört STIERNMAN, efter honom professor MATTÆUS FREMLING 1802 samt därefter professor PETER DAILL 1820 och numera förvaras å Lunds universitetsbibliotek. Boken, vilken även bär STIERNMANS egenhändiga namnteckning 1743, är *De symbolis heroicis libri IX*, auctore Silv. Petrasancta romano, Antwerpiae 1634. Det Stjernmanska vapnet, vilket är återgivet av BERGII (1916, p. 53), bär devisen: *vive ut vivas*.

I Linnés allegorier synes ormen tidigt ha intagit en central plats. Den ingår redan i den första titelvignetten till Vetenskapsakademiens Handlingar (1739), och man torde väl i valet av de där kombinerade motiven spåra Linnés medverkan. Ormbilden finnes även i det av REHN utförda, i Vetenskapsakademien den 8 februari 1746 uppvisade förslaget till ny titelvignett, ett förslag, som för de följande årens Handlingar blev av Akademien antaget. I Linnés år 1740 utgivna *Systema naturæ* — en av de tre varianter, som föreligga av sistnämnda arbete (HULTH, 1907, p. 4) — finnes å titelvignetten en dörrfält bilden av en orm och en snöripa. Devisen lyder: *Consiliarii optimi*. Sinnebildligt användes ormen som motiv i två Linnés tidigare sigill. Det ena från år 1734, Linnés första (Bref och skrifv. I: bd 2, 1906, p. VII), visar en orm över en sköld med det anatomiserade ägget och där ovan intialerna C. L. jämte ett kranium och två korslagda lårben.

Det andra sigillet — en gyllene ring, omslingrad av tvenne ormar, som i gapet hålla en uppslagen bok — återgår till symbolen för Academia Caesarea Leopoldina Carolina naturae curiosorum (SCIIMID & FREUND, 1930, p. 124). Linné, som år 1736 kallades till ledamot av nämnda akademi, hade denna symbol infattad i det sigill (p. 153; AFZELIUS, 1823, tab. II, 3; Bref och skrifv. I, bd 2, 1908, p. VII), han begagnade under 1740- och 1750-talen. Ringen omger ett mittfält med Linnaea-ranken; å ena sidan av den uppslagna boken läses: *Numquam otiosus*,¹ på den andra framträda i övre högra hörnet strålknippen, som träffa ett öga synligt nere t. v. — och undertill står: *Dioscorides* 2ds. Vad uroborosmotivet angår, synes Linné redan tidigt ha fäst sig vid detsamma och utnyttjat det som emblem. Prof. JUEL har vid sin undersökning av det HERMAN SÄTHIERBERG tillskrivna herbariet på Uppsala botaniska institution (Tullingeherbariet) fäst uppmärksamheten vid de bekanta, på skilda sätt stiliserade urnor av skilda typer och storlekar, som där förekomma och i samband därmed (1926, p. 65) hänvisat till ett på väggen i Linnés sängkammare på Hammarby uppklistrat »ark med dessa urnor jämte åtskilliga andra ornament utförda i kopparstick och tydligen avsedda att klippas ut och fästas på herbarieexemplar i naturaliesamlingar. Och ett antal dylika ark ha», fortsätter JUEL, »medföljt hans herbarium till Linnean Society.» På en förfrågan till D:r JACKSON om denna sak erhöll Juel följande svar (7. IV. 1924): "I am sending you a copy of the sheet of urns etc. which Linné had engraved to use in his herbarium, but never did; he copied their use from Clifford's herbarium, where these vases are stuck over the bottom of the stem of every specimen, whilst the plant's name appears on another (square) label at the foot of the sheet."

Å det av D:r JACKSON sända bladet, vilket av JUEL avbildats (p. 64) och nu finnes på Linnémuseet, har jag bland de i kopparstick utförda stiliserade urnorna jämte andra ornament och emblem funnit i fyra från varandra föga skilda varianter bilden av en orm, som håller stjärtspetsen i munnen. Några fall, då emblemet i fråga av Linné utnyttjats för påklistring å naturalier och andra föremål eller insättande i böcker, äro ej kända. Första gången han använt motivet i tryck är i försättsplanschen till Hortus Cliffortianus (1737).² Janushermen å JAN (JOANNES) WANDELAARS vackra

¹ 'aldrig sysslolös'. I Bref och skrifv. står genom ett beklagligt tryckfel: *numquam odiosus*. —

² Anmärkningsvärd är signeringen av nämnda försättsplansch: J. Wandelaar inv. et fecit 1738. Härav framgår, att arbetet i fråga visserligen torde ha färdigtryckts 1737, som å titelbladet angives vara tryckåret, men att planschen tillkommit först 1738, vilket skulle vara det år arbetet i sin helhet utkommit från trycket. Hortus Cliffortianus synes ha förelegat färdigt strax på nyåret, emedan detta verk recenserades i Hamburgische Berichte für gelehrte Sachen den 11 februari, och skrivelse angående arbetet i fråga hade avsänts till redaktionen redan den 22 januari (BRVVK, 1919, VII, p. 91). Recensionen upplyser, att Linné ägnat ett och ett halvt år åt utarbetandet av detta sitt stora verk.

kopparstick har där bilden av en orm, som håller stjärtpetsen i munnen. Bilden i fråga är där anbragt som omramning kring sockelns mittfält, å vilket läses titeln på arbetet. På REINS stick i Fauna Svecica (1746) ersätter ormringen gudinnan Artemis' båge, som eljest förekommer å de senantika statyerna. En antydan härtill skulle man kanske finna i den lätta bågböjning, som ormringen företer på stället för handens grepp. Ormbilden vill här därjämte vara en symbol för naturens skönhet och allmakt.

Fisken förefinnes å bilden i Fauna Svecica som beteckning för vattnets djurvärld. Artemis Potamia var flodernas härskarinna och fisken för henne den givna symbolen (KELLER, 2, 1913, p. 243). I Artemiskulten ingick även offer av *Mullus barbatus* och *surmuletus*, en vackert mönjeröd, välsmakande fiskart (KELLER, 2, 1913, p. 365). Under fiskens sinnebild tänkte man sig i Främre Asien den animaliska och vegetabiliska fruktsamheten (KELLER, 2, 1913, p. 345). Som hieroglyf skall fisken beteckna förökning och rikedom.

Fjärilarna, vilka svärma kring gudinnan och även finnas anbragta å statyn, voro under antiken sinnebilder för själen i naturen (*psyche*) och ävenledes symboler för död och uppståndelse (KELLER, bd, 2 1913, pp. 435, 439). Titelvignetten till Linnés Systema naturae (1740) visar å ena dörrfältet en fjäril — utan tvivel *Parnassius* (*Papilio*) *Apollo* — svävande över ett öde bergslandskap. Ovan fjäribilden läses: *cum vivis et mortuis*.

Vissa skäl tala för att åtminstone i ett fall å Artemisbilden i Fauna Svecica — den å skålens övre kant sittande fjärilen — återges en *Parnassius Apollo*.

Linné hade redan under tidigare år skänkt apollofjäriln sin alldeles speciella uppmärksamhet (Flora Svecica, 1755, p. 153; BRYK, bd 2, 1923, p. 25). Det heter om denna s. k. *Alpicola* i hans Föreläsningar öfver Djurriket (1750; LÖNNBERG, 1913, p. 251): »Är allmen här, men utömlands en rar fjäril, och bland de raraste; är nästan den störste af våra Papilioner; Masken håller sig på *Sedum anacampseros*, Fl. 386 [*Sedum Telephium*].»

Parnassius Apollo har, såsom BRYK framhåller (1919, p. 128), använts som konstmotiv å oljeporträttet av KILIAN STOBÆUS, målat 1737 av CARL PETER MÖRTII i Lund, i reliefen å den 1778 slagna medaljen över CARL DE GEER samt å frontispisen i den s. k. Wienerkatalogen (1776) (BRYK, 1921, p. 117). Bilden i Linnés Systema Naturae 1740 torde vara det fjärde kända fallet, där *Parnassius Apollo* använts som konstnärligt motiv av sekundär art. Det tekniska utförandet är dock vida underlägset de övriga nämnda bildernas och lämnar i konstnärligt hänseende åtskilligt övrigt att önska.

Några fullt säkra avbildningar av bin, Artemis' särskilda skyddslingar, förekomma icke bland frontispisens detaljer. Jag har dock tytt åtminstone en bild i den översta zonen såsom återgivande ett bi. Vignetten i Linnés

Systema Naturae (1740) visar å ett dörrfält en bikupa med kringflygande bin. Ovan bilden läses: *utile dulci*.

Biet var — jämte hinden och hunden m. fl. — den efesiska gudinnans mest framträdande symbol och avbildas allmänt, särskilt på mynt från Ephesos. Bin och rosor höra samman och på antika bildverk avbildas ofta bin sittande på en ros. På kretensiska mynt synas bredvid varandra bin och getter (KELLER, Bd 2, 1913, p. 429 f.). Hos neoplatonikerna gällde biet som själens symbol.

Ett nästan ständigt återkommande Artemis-attribut var krabban. Den efesiska gudinnan framställes alltid med pagurer över bröstet, en sinnebild av fruktsamheten hos havets djurvärld. Krabban har å bilden i Fauna Svecica ersatts med en kräfta, vilken, visserligen utan antydning till griplor, anbragts i sinus å gudinnans bröst. Kräftan åtnjöt under antiken anseende som ett utmärkt medel mot gift och bett av ormar och spindlar. Den var liksom kräftdjuren över huvud en sinnebild för den animaliska fruktsamheten. I sammanhang härmed står kanske den bekanta afrodiska verkan som förtärandet av kräftor anses medföra (KELLER, Bd 2, 1913, pp. 486, 496, 609).¹

Tydningen av de vattnets djurvärld symboliserande bilderna är osäker. Särskilt gäller detta beträffande den längst till vänster å understa zonen befintliga protomen, vilken har formen av ett klot. Denna bild kan tydas såsom en *Conferva aegagropila*, en grönalga, som Linné beskriver i Flora Svecica (1745, p. 371), som en *Echinus*, om vilken det heter i hans Föreläsningar öfver djurriket (LÖNNBERG, 1913, p. 305): »Hålla sig på Sjöbotn, der deras göromål är at hålla den ren, och förtära fiskar, som af ålder eller eljest dö och falla ner på botnen»; eller kanske en zoofyt, *Alcyonium*, som Linné med följande ord omnämner i ett brev 22/1 1750 till överstelöjtnant JOHAN MAURITZ KLINCKOWSTRÖM (Bref och skrivf. I: bd 8, 1922, p. 125): »Wäxterne på hafsbotn, som likna gettingebo, lära vara Alcyonium».

Alrunan (*Mandragora autumnalis* Spreng. Bert.), var med sin kända afrodiska verkan en symbol för den sexuella potensen och fruktsamheten i naturen. Ursprungligen helgad åt gudinnan Hekate och för sin erotiska symbolik, sina narkotiska och medicinska egenskaper odlad bland andra trolldomsörter i hennes trädgård, övergick alrunan i Artemiskulten, då dessa båda gudinnors attribut i antikens mytologi sammansmälte med varandra. Att å det Rehnska sticket anbragts en blommande alruna vid foten av statyn och helt nära det udden kringflytande vattnet, harmonierar väl med Linnés uppgift i Hortus Cliffortianus beträffande växtplatsen för *Mandragora* (p. 57): »Crescit juxta ripas fluviorum». Kanske har Linné vid anbringandet av

¹ Skillnaden mellan krabba och kräfta synes över huvud på Linnés tid ha varit ringa. Prof. QUENNERSTEDT skriver (bd 2, 1919, p. 50), att krabba ännu för 50 år sedan var den vanliga benämningen bland allmogen i Småland; kräfta sades egentligen endast av herrskapsfolk.

alrunan tagit intryck av den allegoriska Artemisbild, som förekommer hos CAROLUS CLUSIUS i *Exoticorum libri decem* (1605). Artemis bär där i händerna äppelliknande frukter av alrunan och på huvudet en korg med fruktbärande stånd av denna ört, vilken ävenledes finnes avbildad såsom växande i tvenne större fristående, genombrutna urnor.

De till höger i landskapsbilden stående granarna motsvara väl som äkt-nordiska träd de sydländska barrträden ceder och cypress, vilka i den antika kulten voro helgade åt Artemis. En symbol för Artemis var även videt. Gudinnans tempel i Ephesos stod i en lund av cypresser, och hennes bild var omslingrad av videsnår.

De på den näst översta zonen anbragta växtbilderna äro vanskliga att tyda. Måhända föreställa de, såsom jag ovan antagit, vinranka med fruktklasar, ros, under den kanske en pion, vidare lager eller dadelfrukter, mossar o. s. v. Det skall tilläggas att i den antika kulten rosen var helgad åt Artemis. Detsamma var fallet med vinrankan och lagern. Pionen var en åt månggudinnan Selene helgad blomma. Dadelkvisten med frukter har kanske anbragts som en erinran om den Artemis symboliserande palmen.

Det får som nämnt lämnas oavgjort, huruvida bilden längst till vänster skall antyda en *Polytrichum* eller annan mossar eller den måhända skall föreställa *arbor Dianae* (*arbor philosophica*). Därmed betecknades ett kristalliniskt, stängligt precipitat, bestående av kvicksilverhaltigt silver, vilket utfälles, då en silvernitratlösning behandlas med metalliskt kvicksilver (MICHAELIS, bd 3, 1884, p. 1158; GMELIN & KRAUT, bd 5:2, 1914, p. 1270). *Arbor Dianae* (silverträd) beskrives utförligt av äldre kemister såsom LEMERY (1713, p. 155), BAUNÉ (1773, p. 40) och FOURCROY (bd 6, 1801, p. 333), och var även för Linné väl bekant, såsom framgår av hans Beskrifning öfwer Stenriket (1734) (BENEDICKS, 1907 p. 13), där *arbor Dianae* omnämnes, ävensom av Linnés avhandling *Mundus invisibilis* (1767, p. 6; 1906, pp. 221, 241, not 17). Då silvret, alkemisternas Luna och Diana, symboliskt bär månens tecken, är tydligen *arbor Dianae* även för Artemis (Diana) såsom månggudinna ett passande emblem.

I det föregående har Artemisbilden och gudinnans kult väsentligen berörts med hänsyn till det eventuella sammanhang, som kunde tänkas förfinnas mellan de båda samma år (1746) utkomna arbetena av Linné och RÖSEL. Att bilden av Artemis även i övrigt den tiden utgjort ett omtyckt dekorativt och allegoriskt motiv och på upprepade ställen kommit till användning i litteraturen är givet. Några mera anmärkningsvärda dylika fall skola här anföras, emedan man måste förutsätta, att i fråga varande bilder varit kända av Linné.

CAROLUS CLUSIUS har, som redan nämnts, en dylik Artemisbild å titelbladet till sitt stora verk *Exoticorum libri decem*, Antwerpiae 1605. Å denna bild, vilken år 1942 reproducerats av F. W. T. HUNGER, bär Artemisgestalten

på huvudet ett joniskt kapitäl med frukter av alruna, pumpor m. m. Slöjan höljer i ett långt, yvigt veck armarna ända fram till händerna, i vilka gudinnan håller frukter av alruna. Bröstkedjan synes vara en krans av ållon, vilka även anbragts på bröstets båda sidor. I sinus bilden av en månskära. Den sakrala överdräkten (ependytes) smyger sig på samma sätt som å de antika statyerna som ett pansar kring underkroppen. Den visar liksom på bilden i Fauna Svecica fyra horisontala, genom avsatser från varandra avgränsade zoner. Å dessa äro som dekorationer anbragta följande bilder och allegorier: den personifierade solen och månen, de tre gratierna med Hippocampus, Europa och tjuren samt åter de tre gratierna. Ornamenten äro till skillnad från djurbilderna i Fauna Svecica icke plastiskt framspringande. Fötterna döljas helt inom underdräkten och den långt nedhängande slöjan. Å planschen äro vidare som nämnt anbragta två genombrutna urnor med blommande och fruktbärande stånd av *Mandragora*. Sannolikt har Linné i själva verket hämtat idén till alrunan på bilden i Fauna Svecica just från denna avbildning hos CLUSIUS. Beträffande bilderna av de tre gratierna skall tilläggas, att dessa här uppenbarligen äro tänkta i sin ursprungliga egenskap som naturgudinnor (KELLER, Bd 1, 1909, p. 368).

En annan Artemisbild, som i detta sammanhang företer intresse, förekommer å frontispisplanschen i Anatomia seu Interiora rerum av ANTONY VAN LEEUWENHOEK (Leyden 1687¹), ett verk, som Linné citerar i Fauna Svecica. Artemis framställes där bärande slöja, på huvudet en sexstrålig stjärna och å pannan diadem. Bröstet har liksom på bilden i Fauna Svecica fem mammae. Underkroppen döljes av ett korintiskt kolonnkapitäl. Med högra handen håller gudinnan upp det frånslagna doket, i den vänstra ett nedåtvänt ymnighetshorn med allehanda naturalier (djur, blommor och frukter). Å kapitälet sitter en fjäril, som undersökes av Mercurius med det av LEEUWENHOEK konstruerade mikroskopet.

Någon mera fullständig översikt över andra i litteraturen offentliggjorda, dekorativt eller symbolistiskt använda Artemisbilder har jag ej avsett att lämna, och en sådan har ej heller försökts till följd av svårigheterna att överblicka den äldre litteraturen å detta område. Här skola endast summariskt följande arbeten omnämnas, där Artemisbilden anträffats, för att därmed lämna ytterligare bidrag till den monografi över Artemismotivet, som år 1935 utgivits av H. THIERSCH.

Gudinnan med de många brösten och de asiatiska attributen var under 1600- och 1700-talet ett omtyckt mytologiskt-dekorativt element i tidens illustrationskonst. Bortsett från de redan i det föregående nämnda kan som exempel hänvisas till arbeten av BUFFON (tyska upplagan, Bd 1, 1771) GERHARD (1773), MARTINI (1774—1793) m. fl. Hos BUFFON och MARTINI äro å bilderna de flankerande hindarna uteslutna, och på vardera armen bär

¹ Titelpianschen är signerad år 1685.

gudinnan hos BUFFON två lejonungar, hos MARTINI i vänstra handen ett klot. I GERHARDS arbete har på underarmen intet djur eller föremål anbragts.¹ Protomerna framträda här starkt i relief; i de övriga nämnda arbetena mera som konturbilder.

Till en romersk Dianatyp återgår en bild av gudinnan, som förekommer hos SEVERINUS (1651, p. 43). Gudinnan bär båge med koger, har som diadem en månskära och håller i vänstra handen två ormar, i den högra en fackla. Hon åtföljes av en hund.

För att återkomma till den utgångspunkt, som föranlett här föreliggande studie — det eventuella sammanhanget mellan frontispisplanschererna i Linnés och RÖSELS arbeten (1746) — skall med några ord beröras frågan huruvida några förebilder kunna påvisas för dessa båda bilder, detta oavsett huruvida RÖSELS bild, såsom kunde tänkas, varit för Linné bekant innan bilden i hans Fauna Svecica tillkom och därvid måhända givit idén till den sistnämnda.

Någon direkt förebild bland antikens Artemisstatyer har jag icke kunnat finna vid genomseende av det omfattande, klassiska verket *Thesaurus graecarum antiquitatum* (Vol. 7, Lugduni Batavorum 1699; symbolica Dianae Ephesiae statua, sp. 357—424), och även i den år 1935 utgivna monografien *Artemis Ephesia* av H. THIERSCH söker man förgäves bland de antika typvarianterna någon som överensstämmer med gudinnebilderna hos Linné och RÖSEL. Olikheterna gälla närmast den för antikens Artemis så karakteristiska sakrala överdräkten (ependytes). Denna dräkt, vilken såsom ett cylindriskt eller lätt koniskt, nästan pansarliknande hölje omger underkroppen, visar hos de antika typerna en utpräglad mönstring av smala zoner och fyrkantiga fält med ornamental eller symboliskt figurlig fyllning med djurprotomer av olika art. Denna för den ephesiska gudinnan typiska ependytes saknas helt å bilden i Fauna Svecica och är där ersatt genom ett ymnighetshorn, som smygande sig efter de kroppsdelar den täcker omger kroppen. Även bilden hos RÖSEL är avvikande, i det att ependytes saknar firsidiga fält och de dem markerande vertikala avsatserna. I båda fallen finnas jämna, horisontalt omlöpande avsatser, och de genom dem begränsade zonerna äro utfyllda med växt- och djurbilder. De senare äro mera plastiskt framträdande, nästan fristående, vilket aldrig till den grad är fallet med de antika bildernas djurprotomer.

Ett mera ingående studium av THIERSCHS monografi har dock lett till att en otvivelaktig förebild till såväl Linnés som RÖSELS Artemis kunnat påvisas. Den förebild, till vilken båda bilderna återgå, är en under renässansen tillkommen, fri efterbildning. Konstnären är ingen mindre än RAFAEL DI SANZIO, och Artemisbilden utgör en freskomålning i Vatikanen. Bilden i fråga härrör, såsom THIERSCH framhåller (1936, p. 93), från år 1518 eller

¹ På antika mynt med Artemisbild undertrycktes lejonen på armarna, emedan bilderna blevo för små att gravera (THIERSCH, 1936, p. 24).

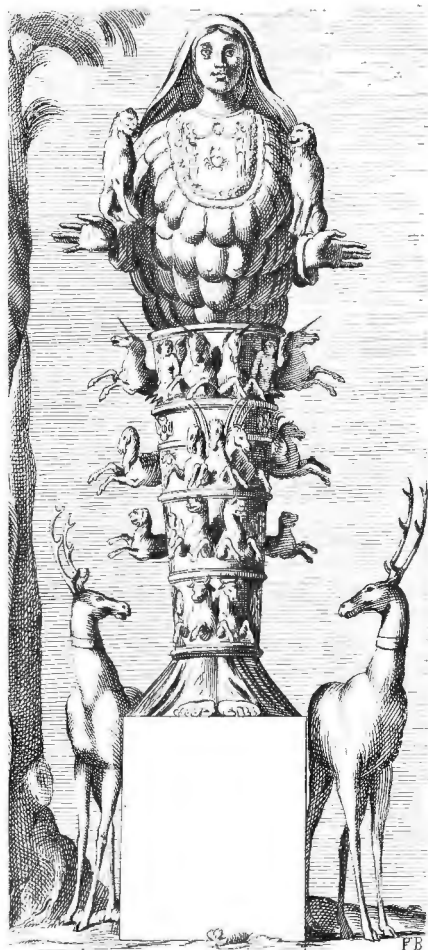

Fig. 3.

1519 och har utförts av den store renässansmästaren, måhända i samarbete med någon av hans lärjungar, GIOVANNI DA UDINE eller GIULIO ROMANO. Fresken, vilken finnes i Vatikanens loggior, har sedermera med oväsentliga modifikation kopierats i andra målningar i Rom. Den återkommer i Sala d'Appoline i San Angelo, i en takmålning i Museo Chiaramonti i Vatikanen och flerstädes. Dessutom har RAFAELS Artemisbild återgivits av gravören FRANÇOIS PERRIER (PÉRIÈR), som utgav en större samling kopparstick, *Segmenta nobilium signorum et statuarum quae Romae extant* (Rom 1638, 1645), även offentliggjord i holländsk upplaga. Olikteterna med avseende på gudinnans bild inskränka sig till huvudet, som å RAFAELS målning uppbär en monumental kalathos. Denna har på PERRIERS stick borttagits. I övrigt äro detaljerna fullkomligt identiska (Fig. 3).

Å RAFAELS målning av den allsmäktigt härskande naturgudinnan har den antika förebilden fullt utnyttjats. Djurprotomerna äro enhörningar, dromedarer, hästar och nedtill två tjurar. Basen för bilden, vilken flankeras av två slanka hjortar, utgöres av ett 7-faldigt system av trappor.

PERRIERS stick vunno till följd av deras höga konstnärlighet en vidsträckt spridning, och det är uppenbart att både PREISLER och REHN gjort ingående bekantskap med dem under sina resor i utlandet, PREISLER i Italien och REHN i Frankrike. Troligen har även originalet i Vatikanen varit känt för RÖSEL från hans mångåriga studier i Rom.

I såväl RAFAELS målning som PERRIERS stick saknas helt de vertikala gränserna mellan fälten i ependytes, vilken på detta sätt blir omändrad till ett i jämna, fortlöpande zoner avdelat hölje. Djurprotomerna framstå mera i fri relief än å de antika Artemisstatyerna. THIERSCH framhåller, att RAFAELS målning torde återgå till någon Artemisstaty, som på dennes tid förefunnits och som av honom, om ock med suverän självständighet, utnyttjats, en

bild, som dock icke bevarats till vår tid. Eller kanske var det någon numera förvittrad väggmålning av konstnären FABULLUS i Neros palats, *Domus aurea*, som utgjort förebilden. Det är känt, att denne konstnärs målningar utövat ett betydande inflytande på RAFAEL vid hans dekorationer i Vatikanens loggior. I ett tillägg meddelar THIERSCH (1935, p. 140), att en dylik, otvivelaktigt antik staty i senaste tid (1934) upptäckts, nämligen i Litternum på campanska kusten nordost om Cumae. Den förvaras i Museo Nazionale i Neapel.

Ehuru bilderna hos Linné och RÖSEL principiellt överensstämmer med den här påvisade förebilden, saknas dock ingalunda avvikelser, som i flera hänseenden äro påfallande stora. Särskilt gäller detta beträffande Artemis-bilden i Fauna Svecica. Vad först de ledsagande hjortarna beträffar, äro dessa å RAFAELS bild försedda med kronhjortshorn. Hos RÖSEL bära de dovhjortens horn, och så är också fallet med den å REHNS stick vid gudinnans vänstra sida stående hjorten. I övrigt återger bilden hos RÖSEL troget detaljerna å det Perrierska sticket. Hans Artemis Ephesia, med de otaliga brösten och hopade österländska symbolerna, har en genomgående orientalisk prägel. Helt annorlunda förhåller det sig med Linnés bild. Den konformiga ependytes har erhållit gestalten av ett gigantiskt, uppåt skålformigt utbrett ymnighetshorn, i vilket gudinnans hela underkropp är insluten, och man kan knappast i detta finna någon relik av gudinnans ependytes, hennes ursprungliga sakrala dräkt. De övriga, icke mindre framträdande olikheterna förklaras av den ändrade karaktär Linné tilldelat den i hans verk avbildade gudinnan. Såsom recensionen i Lärda Tidningar upplyser, skall hon föreställa Naturens gudinna tänkt i nordisk miljö. Den ephesiska Artemis har avklänts sina orientaliska drag, och hennes mytologiska attribut och emblem, de österländska djurprotomerna och fabeldjuren m. m., ha fått vika för i stort sett nordiska djur- och växtformer. Ur den mytiska, antika idolen kvarstå endast sådana element, som äga sin tillämplighet på förhållandena i Norden, och de substituerande attribut och emblem som tillagts, ha hämtats ur den nordiska naturen i den av polstjärnans strålgans belysta landskapsbilden.

Den närmaste förebilden till Artemisstatyn å frontispisen i Fauna Svecica torde Linné redan under sina yngsta år som student ha lärt känna, och med sitt utpräglade sinne för symbolik har han icke kunnat undgå att i skilda detaljer ägna den sitt intresse. Det är den avbildning, som förekommer i OLOF RUDBECKS *Atlantica* (Tab. 2, fig. 35; vol. 2, p. 211),¹ och som återger PERRIERS ovannämnda stick. Linné torde tidigt gjort sig förtrogen med detta stora verk — om ej förr, då han i början av 1730-talet som

¹ Ännu en Artemisbild träffas i *Atlantica*. Den ephesiska gudinnan är i starkt förminskad skala avbildad å ett grekiskt mynt (efter GOLTZMAN, 1645), en bild, som Rudbeck likaledes reproducerat (fig. 63).

informatör vistades i OLOF RUDBECKS d. y:s hus och för sina studier ägde tillgång till dennes bibliotek.

Fauna Svecica är icke det enda av Linnés arbeten, där motivet Artemis och hinden blivit i dekorativt-allegoriskt syfte utnyttjat. Samma motiv förekommer i *Systema Naturae*, dock icke någon av originalupplagorna, utan i det omtryck, som utgavs av editio decima i Halle 1760 genom J. J. LANGE, professor i filosofi och matematik, född 1698, död 18/8 1765. Båda tomerna av verket äro å titelbladet prydda med en vignett, som utförts av den bekante målaren och gravören GOTTFRIED AUGUST GRÜNDLER (född i Altenburg, död 1775 i Halle). Artemisbilden återgår emellertid här icke till Linnés bild med dess nordiska symbolik i *Fauna Svecica* utan hänför sig till RÖSELS i *Insecten-Belustigung*, med vilken den nära överensstämmer. Det är även här den ephesiska, mångbröstade gudinnan, som framställles. Huvudet saknar som hos RÖSEL murkrona, och överkroppen bär en dräkt, som också omsluter armarna. På ömse sidor om statyn stå likaledes de två flankerande hindarna, som avbildas med kronhjortshorn. I detta hänseende föreligger övensstämmelse med PERRIERS stick. I motsats till RÖSELS och PERRIERS bilder finnas inga djurprotomer anbragta å armarna. Gudinnans ependytes är zonerad utan indelning i skilda fält och försedd med dekorationer av djur och växter. Hela bilden är en miniatyr, och protomerna kunna till följd därav icke säkert tydas. Å de undre zonerna ha de djur, som förekomma å RÖSELS bild, ersatts av växter. Omgivningen kring den centrala statyn utgöres av en landskapsbild med allehanda växt- och djurbilder, som anbragts på marken, i träden, i luften och i vattnet. I skuggan av ett träd har en ung man slagit sig ned. Han är sysselsatt med att i en bok avrita och beskriva de många skilda detaljer, som framträda i landskapet. Det hela skall å GRÜNDLERS teckning vara en sinnebild av naturens rika fullhet, symboliserad genom de faunans och florans otaliga, mångskiftande former, som i *Systema Naturae* beskrivas.

LITTERATUR.

- AFZELIUS, A., Egenhändige anteckningar af Carl Linnæus om sig sielf. Med anmärkningar och tillägg. Stockholm 1823.
- ALCIATUS, D. A. *Emblematum libri duo*. Lugduni 1547. Ed. 3. Antwerpiae 1581.
- BAUME, A., *Chymie expérimentale et raisonnée*. T. 3. Paris 1773.
- BENEDICKS, C., *Linnés Pluto Svecicus och Beskrifning öfver stenriket*. Uppsala 1907.
- BERGH, S., Ur Anders Anton von Stiernmans brevväxling (Personhistorisk tidskrift. Årg. 18 (1916) p. 34.)
- BERTHELOT, M., *Les origines de l'alchimie*. Paris 1885.
- Introduction à l'étude de la chimie des anciens et du moyen âge. Paris 1889.
- Die Chemie im Altertum und im Mittelalter... Mit Anmerkungen von Franz Struntz. Leipzig & Wien 1909.
- Bref och skrivelser af och till Carl von Linné, Afd. I: D. 2, 4, 5, 7. Stockholm & Uppsala 1908—17.
- BRYK, F., Linné und die Parnasssiologie. (Svenska Linné-sällskapets årsskrift. Årg. 2 (1919) p. 126.)
- Ein Nachtrag. (Svenska Linné-sällskapets årsskrift. Årg. 4 (1921) p. 116.)
- Linnæus im Auslande. Stockholm 1919.
- Bibliotheca Linnæana. H. 2, Holmiae 1923.
- Linné som konstnär. (Svenska Linné-sällskapets årsskrift. Årg. 8 (1925) p. 3.)
- Linné und Berlin. Neubrandenburg 1930.
- BUFFON, G. L., *Allgemeine Naturgeschichte*. Th. 1. Berlin 1771.
- CAMERARIUS, J., *Kreutterbuch*. Franckfurt am Mayn 1611.
- Symbolorum et emblematum ex re herbaria desumtorum centuria una collecta. Francoforti 1661.
- CLAUSIUS, C., *Exoticorum libri decem*... Antwerpiae 1605.
- CURTIS, C. D., *The Bernhardini tomb*. (Memoirs of the American academy in Rome. 3. New Haven & Cambridge, Mass. 1919, p. 1.)
- DIELS, H., *Antike Technik*. 2. Aufl. Berlin & Leipzig 1920.
- FLEETWOOD, H., *Handbok i svensk heraldik*. Stockholm 1917.
- FOURCROY, A. F., *Système des connoissances chimiques*. T. 6. Paris IX [1801].
- GERHARD, C. A., *Beyträge zur Chymie und Geschichte des Mineralreiches*. T. 1. Berlin 1773 (1776).
- GERTZ, O., Några äldre fyndortsuppgifter. (Botaniska notiser. 1925, p. 388.)
- Sperling, Stobæus, Linné och Leche och de första undersökningarna över Skånes flora. (Svenska Linné-sällskapets årsskrift. Årg. 9 (1926) p. 100.)
- Linné och cecidologien. 1—3. (Svenska Linné-sällskapets årsskrift. Årg. 12 (1929) p. 149, 13 (1930) p. 69, 19 (1936) p. 121.)
- GESNER, C., *Schlangenbuch*. Zürich 1589.
- GJERSTAD, E., *Decorated metal bowls from Cyprus*. (Opuscula archaeologica. 4. Lund 1946, p. 1.)
- GMELIN, L. & KRÄUT, K., *Handbuch der anorganischen Chemie*. 7. Aufl., herausg. von C. Friedheim & F. Peters. Bd 5:2. Heidelberg 1914.

- GOLTZMAN, H., Opera omnia. Antverpiae 1645.
- GYRALDUS, L. G., Opera omnia duobus tomis distincta. Lugduni Batavorum 1696.
- HAGEN, H. A., Bibliotheca entomologica. Bd 2. Leipzig 1863.
- HILDEBRAND, B., Kungl. svenska vetenskapsakademien. Förhistoria, grundläggning och första organisation. Stockholm 1939.
- HORN, W. & SCHENKLING, S., Index litteraturae entomologicae. Bd 3. Berlin-Dahlem 1928.
- HOWEY, M. O., The encircled serpent. A study of serpent symbolism in all countries and ages. London 1926.
- HULTH, J. M., Bibliographia Linnaeana. Matériaux pour servir à une bibliographie Linnéenne. 1. Uppsala 1907.
- HUNGER, F. W. T., Charles de l'Escluse (Carolus Clusius), Nederlandsch kruidkundige 1526—1609. D. 2. 's-Gravenhage 1942.
- JUEL, H. O., Om några herbarier i Uppsala från Linnés tid samt Botanices demonstratorn Eric Tuwén. (Svenska Linné-sällskapets årsskrift. Arg. 9 (1926) p. 61.)
- JUNGMARKER, G., En vinjett och dess metamorfoser. Vetenskapsakademiens devisbild genom tiderna. (Grafiskt forum. Årg. 42 (1937) p. 336.)
- KELLER, O., Die antike Tierwelt. 1—2 & Gesamtreg. Leipzig 1909—20.
- KÉRENYI, K., Die antike Religion. Eine Grundlegung. [Amsterdam 1940.]
- KLEBERG, J., Heraldiskt lexikon över å svenska riddarhuset introducerade ätter. Stockholm 1919. P. 127.
- LA BRUYÈRE, J. DE, Les caractères de Theophraste traduit du grec. Paris 1700.
- LANGE, J. J., Caroli Linnaei Systema naturae. Ad editionem decimam reformatam Holmiensem. T. 1—2. Halae Magdeburgicae 1760.
- LEEUWENHOEK, A. VAN, Anatomia seu Interiora rerum. Lugduni Batavorum 1687.
- LEMERY, N., Cours de Chymie oder Der vollkommene Chymist. Dresden 1713.
- LILLIEBJÖRN, H., Über religiöse Signierung in der Antike... Uppsala 1933.
- LINNÉ, C. v., Hortus Cliffortianus. Amstelodami 1737.
- Systema naturae. Ed. 2. Stockholmiae 1740.
 - Flora Svecica. Stockholmiae 1745. — Ed. 2. 1755.
 - Fauna Svecica. Stockholmiae 1746. — Ed. 2. 1761.
 - Museum Tessinianum. Holmiae 1753.
 - Cynographia. Diss. (E. M. Lindecrantz resp.) Upsaliae 1753. — Med tillökning på modersmålet öfversatt... Westerås 1756.
 - Museum S:ae R:ae M:tis Ludovicæ Ulricæ Reginæ. Holmiae 1764.
 - Mundus invisibilis. Diss. (J. C. Roos resp.). Upsaliae 1767.
 - Den osynliga världen... öfversatt af Th. M. Fries. (Skrifter af Carl von Linné utg. af K. Svenska vetenskapsakademien. Bd 2. Upsala 1906. p. 215.)
- LIPPMAN, E. O. v., Entstehung und Ausbreitung der Alchemie. Bd 1—2. Berlin 1919—31.
- Lärda tidningar. 1746. Stockholm.
- LÖNNBERG, E., Linnés föreläsningar öfver djurriket. Uppsala & Berlin 1913.
- MAJERUS, M., Atalanta fugiens, hoc est, Emblemata nova de secretis naturæ chymicæ. Oppenheim 1618.
- MARTINI, F. H. W., Allgemeine Geschichte der Natur in alphabetischer Ordnung. Bd 1—11. Berlin & Stettin 1774—93.
- MICHAELIS, A., Ausführliches Lehrbuch der anorganischen Chemie. 5. Aufl. Bd 3. Braunschweig 1884.
- Museum hermeticum reformatum et amplificatum. Francofurti 1677.

- NELSON, A., Olf Rudbecks Atland eller Manheim... Svenska originaltexten. D. 2, Tafl. Uppsala & Stockholm 1939, 38. (Lychnos-bibliotek. 2:2, 2:5.)
- NYBELIN, O., Fauna Svecica 200 år. (Svenska Linné-sällskapets årsskrift. Årg. 29 (1946) p. 63.)
- OKEN, L., Die Zeugung. Bamberg & Würzburg 1805.
- PARADIN, C., & SIMEONI, G., Symbola heroica M. Claudii Paradini Belliocensis et D. Gabrielis Symeonis. Antverpiae 1583.
- [PASCHE, M.,] Dreihundert Jahre. Die Haude Spammersche Buchhandlung in Berlin 1614 bis 1914. (Zeitschrift für Bücherfreunde. N. F. Jahrg. 6. Bd 1. Leipzig 1914. Beiblatt p. 189.)
- Paulys Real-Encyclopädie der classischen Altertumswissenschaft. Neue Bearbeitung von Georg Wissowa. Bd 2, sp. 1336 (Artemis), 5, sp. 325 (Diana), R. 2, Bd 2, sp. 494 (Schlange). Stuttgart 1896, 1905, 23.
- PERRIER, F., Icones et segmenta nobilium signorum et statuarum quae Romae extant. Romae 1638. 1645.
- PETRASANTA, S., De symbolis heroicis libri IX. Antverpiae 1634.
- PIGNORIUS, L., Mensa Isaica. Amsterdam 1669.
- QUENNERSTEDT, A., Strödda skrifter. Bd 2. Lund 1919.
- ROSCHER, W. H., Ausführliches Lexikon der griechischen und römischen Mythologie. Bd 4. Leipzig 1909—15.
- RUDBECK, O. Olf Rudbecks Atland eller Manhem. D.[1]—[4], Tab. Upsala [1679—1702] [1679]. — Jmfr NELSON ovan.
- RÖSEL [VON ROSENHOF], A. J., Monatlich herausgegebene Insecten-Belustigungen. Th. 1—4. Nürnberg 1746, 49, 55, 61.
- SAHLSTEDT, A., Sinnebilds konsten. Med en samling af sinnebilder och deras uttydning. Stockholm 1758.
- SCHMID, G. & FREUND, H., Linné und Academia naturae curiosorum. (Svenska Linné-sällskapets årsskrift. Årg. 13 (1930) p. 124.)
- SEVERINUS, M. A., De viperae natura, veneno, medicina. Patavii 1651.
- Thesaurus græcarum antiquitatum. Vol. 7. Lugduni Batavorum 1699. [Symbolica Dianae Ephesiae statua, sp. 357—424.]
- THIERSCH, H., Artemis Ephesia. Eine archaeologische Untersuchung. Berlin 1935. (Abhandlungen d. Ges. d. Wiss. zu Göttingen. Phil. hist. Kl. Folge 3. Nr 12.)
- Ependytes und Ephod. Gottesbild und Priesterkleid im alten Vorderasien. Stuttgart 1936. (Geisteswissenschaftliche Forschungen. 8.)
- TULLBERG, T., Linnéporträtt. Stockholm 1907.
- TYPOTIUS, I., Symbola divina & humana pontificum, imperatorum, regum. Arnheimiae 1656.
- ÄHRLING, E., Carl von Linnés svenska arbeten i urval och med noter utgifvne. Bd 1. Bref till svenskar. Stockholm 1879.
- Carl von Linnés brevexling. Förteckning. Stockholm 1885.

Gerda Sprinchorns Linné-staty på den gamla prästgårdstomten i Stenbrohult.

CARL VON LINNÉ

KONSTNÄREN OCH PERSONLIGHETEN

Högtidstal i Stenbrohult

efter avtäckningen av Gerda Sprinchorns Linné-staty

den 11 juli 1948

AV

ELIS MALMESTRÖM

VI SVENSKAR HAR VERKLIGEN ANLEDNING ATT TAGA VARA på allt det som spirat i den linnéanska traditionens spår. Denna traditions betydelse för svensk kultur kan icke lätt mätas och den är icke något avslutat kapitel. Linné själv betyder alltjämt så mycket ibland oss, medvetet och omedvetet, att vi behöver stunder och tillfällen att ett ögonblick besinna oss på hans ovanliga insats på skilda områden. Redan av det skälet bör vi känna tacksamhet för ett ögonblicks samling kring det stora namnet och minnet.

Med tanke på sin 50-åriga tillvaro år 1935 gav Svenska Turistföreningen det året ut en mer än vanligt representativ årsskrift. Man ser det på ämnesval och författarnamn. Det är då av intresse att giva akt på det förhållandet, att i denna årsskrift intet namn oftare är nämnt än Carl von Linnés. Det är ju icke alldeles självklart, att så bör vara fallet, ty Linné var dock till levnadsställning medicine professor vid Upsala universitet. Att han kallats vår förste turist säger måhända något mer. Men han har i sina resor beskrivit vårt land, gjort det i större omfattning än någon svensk före honom och gjort det med en oerhörd kunskapsrikedom, ett levande sinne för natur och folkliv och ett aldrig slocknande intresse för allt »curieux», som under dessa resor kunde uppenbara sig. F. ö. var han så danad, att kom det intressanta ej i hans väg, var han karl att uppsöka det och draga fram det i ljuset. »Hans snille låg i ögat. Det emottog ej blott, det gav ljus.» Detta ord, som av ERIK GUSTAF GEIJER fälldes om Linnés lärjunge, den lärde SAMUEL ÖDMANN, gäller i ännu högre grad om läraren och mästaren. Det

är kanske ej så underligt, att den medicine professorn, den moderna systematikens grundläggare inom zoologien och främst botaniken, den flitige fältforskaren ofta återopas i en beskrivning, som rör vårt land och folk.

Men det är naturligtvis icke blott hos oss han uppskattas, det är ej blott vi, som håller klar hans betydelse.

I det Naturhistoriska museet i London finns en jättefur i genomskärning. Det beräknas, att den har grott år 1066 eller samma år som slaget vid Hastings stod. I anslutning till årsringarna i trädet, som alltså anger årtal, finns vissa data; för Englands egen store naturforskare CHARLES DARWIN tre stycken, hans födelse- och dödsår och året för utgivandet av hans kända arbete *Arternas uppkomst*, 1871. Men för Linné finns fyra årtal, utom födelse- och dödsår även år 1735, då första upplagan av *Systema Naturae* gavs ut, och 1751, då *Philosophia botanica* trycktes. Denna heder har beskärts Linné såsom grundaren av den främsta naturvetenskapliga epoken före Darwin.

Att Linné huvudsakligen genom sitt arbete på den dåtida systematikens fält haft en grundläggande vetenskaplig betydelse, erinrar jag mer om i förbigående. Men han arbetar icke blott med vetenskaplig metod utan lika mycket om icke mer med idéer och uppslag; han söker finna nya, oförsökta vägar samtidigt som han plöjer och sår sin egen vetenskapliga teg. Liksom den skapande konstnären upptäcker skönhetsvärden, där ingen trodde det var lönt att leta, så finner också Linné överallt var han går nya värden, främst kanske därför att han ser dem. Det är icke med logikens och slutledningens kraft de tages fram utan med blickens och iakttagelsens. I den meningen är Linné en konstnär. Men han är det även på annat sätt. Han kan ge uttryck åt vad han ser och iakttagit och meddela det åt andra. Vad Linné ser, ser andra i hans spår. Är alltså ögat hans underbaraste instrument, för vilket natur men också människoliv ligger öppna, så är hans ord, det talade och det skrivna, hans ofta mycket målande uttrycksmedel.

Linné skriver en gång 1731 till professor KILIAN STOBÆUS i Lund, att han resonerat dunt om en sak, »förrn jag confererat naturen genom authopsien». Detta sista ord är för Linné ytterst karakteristiskt. Han ville vara viss genom självsyn. Hans förmåga av skarp och omfattande observation tycks vara obegränsad. Linné har gått fram och bundit samman naturens olika delar till ett stort sammanhang, »med kädia» såsom han själv säger i ett ord till C. CHR. GJÖRWELL, icke i aningen som skalderna, icke heller genom någon spekulation som filosoferna utan genom iakttagelse och en säkerligen ganska mödosam klassifikation. Men den senare är icke till utan den förra. Både flora och fauna hade blivit oskrivna, om Linné icke ägt denna säkra blick för det egendomliga och väsentliga i naturens företeelser, som gjorde att han ofta snabbt och säkert upptäckte beviset eller tecknet på den inre släktskapen. Även om man har i minne Linnés beroende av

VAILLANTS avhandling om växternas kön, är det ingen överdrift att påstå, att han »såg ut» sitt system bland de levande svenska växterna och djuren.

Vid ett studium av Linnés vetenskapliga skrifter måste man ofta häpna över den oerhörda rikedom på iakttagelser, som är gömda i dem. Han är outröttlig i att observera, att se själv för att få levande och friska intryck. Ett gott exempel utgör hans uppsats Anmärkning öfwer Wisen hos Myrorne (K. Vet.-akad. handl. 1741). I denna har han vid sidan av vad han beskriver givit en bild av sig själv under några regniga sommardagar på svärföräldrarnas gård Sveden i Dalarna. Här är det icke blott fråga om syn, alla sinnen tages i anspråk. Så meddelar han, att vissa myror osa en »förträffelig sur och wederqweckande ånga» och smaka »den angenämaste Syra, då de tuggas». Han klarlägger myrornas gångar, öppnar med sin »Botaniska Nål-Knif Magen på några af de större Flyg-Myror» liksom på en »oändelig hop» arbetsmyror, undersöker med samma kniv de s. k. myräggen och iakttar myrornas vård om bladlössen.

Men hade han gåvan att se och iakttaga, hade han också förmåga att uppteckna allt vad han iakttog eller eljest behöfde draga sig till minnes. Från jordklotets alla håll samlade han så iakttagelser. Han redovisade dem icke alltid med samma noggrannhet som sker i våra dagar. Han höll icke sällan själv till godo — och lät läsaren göra detsamma — utan något petigt anvisande av källan. Det var den tidens sätt. Måhända tillskrives honom därigenom någon iakttagelse, som rätteligen icke är hans.

Man bör kanske icke glömma att Linné med sin mycket starka pedagogiska lust och fallenhet också grep till metoden att rita. Det man t. ex. vid ett hastigt genombläddrande av Resan till Lappland, detta enastående ungdomsverk över en väldig färd, först fäster sig vid är teckningarna av Linnés egen hand. De var gjorda under de mest ogynnsamma omständigheter: till papper tjänstgjorde dagboken i folio och därpå ritades direkt med bläck. Möjlighet att stryka ut och rita om fanns ej. Flera av dessa teckningar är utmärkta i sin strävan efter saklig och konstnärlig konkretion. Särskilt lapparnas husgeråd, en del växter och insekter är mästerligt träffade. Linné har tydligen följt sitt omedelbara intryck och han hade en obesegrad och frisk vilja att av resan hämta med sig så mycket han någonsin kunde.

Till draget att genom beskrivningar, också teckningar, tydligt individualisera kommer dock ett annat. Linné kan se bort från individ och art till en helhetsbild, t. ex. av landskapet eller växterna i landskapet. Han beskriver växtsamhällena med den färg och verkan de ger åt en utsikt. Också den växlande landskapskaraktären har Linné sett: lapplandsfjällen, Alvaret på Öland, prospektet från Västgöta-bergen och städer, kanske allra främst Göteborg, som han på ett visuellt lysande sätt har beskrivit, i ord en motsvarighet till ERIK DAHLBERGS bilder. Och det är tydligen just det visuella, med ögonen skådade, som utlöst den inre stämningen och känslan. Både

som betraktare och beskrivare har Linné förmågan att hålla fast detaljen och dock ej förlora helhetssynen. Linnés sätt att iakttaga och anteckna frestade eljest lätt till en splittring av helhetsbilden.

Därtill kommer såsom något särskilt linnéanskt den innerliga naturlyriken, ibland med ett ytterst lätt stänk av rokokko, en lyrik, som nästan återför honom, som själv kallade sig den andre Adam, den andre i världen, som givit djur och växter namn, till paradiset första timma. Wädet war behageligt, något litet mulit, jorden war slät, trasten sjungde och hela naturen tycktes konserterat til et giästabåd, det Flora i dag firade at för oss celebrera sit jubilæum; ej heller hafwom wi, som worom giäster, någonsin sedt Flora fest-magnificare.

Det nämndes ett ord om Resan till Lappland. Själva inledningen, klassisk i svensk litteratur, ger en strålande upptakt åt detta ungdomliga, nästan överdådiga äventyr.

När en ung student, 25 år gammal på ett halvt dygn när, den 12 maj 1732, som var en fredag, red ut ur Upsala genom dess norra tullport, iklädd en liten rock av västgötatyg och skinnbyxor, började en nyupptäckt och en nyerövring av vårt land, som just då var behöflig och som skulle få djupgående följder. Det var en ung student med friska sinnen, med livliga bruna ögon och med seende ögon, som red genom landskapet.

»Nu stod vinterrågen i kvarter hög och kornet hade nyligen utvist ett blad. Björken begynte nu spricka ut och alla löfträ visa sina löf, förutan alm och aspen.»

Det såg han från hästens rygg.

Och »lärkan sjöng hela vägen för oss, darrande i luften *Ecce suum tirile, tirile, suum tirile tractat*».

Lärkan sjöng. Maken sjöng för maken och Uplands bönder hörde på. De översatte nog sången till svenska, om den alls behövde översättas. Men denna lärksång på latin är mycket svensk.

Om den unge studentens livsverk, det som nu genom åren låg framför honom, skulle det en gång långt senare, när det kunde ses i sitt rätta perspektiv, sägas, att kärleken till naturen, som är djupt rotad i vårt folk, »fick en oerhörd väckelse genom Linné. Säkerligen har man alldeles för litet uppmärksammat detta faktum. Linné har bestämt riktningen av vårt folks intresse för århundraden.» Det är GUSTAF SUNDBÄRGS ord i Det svenska folklynnet.

Den unge studentens livsverk skulle bli av en omfattning, som han den lyckliga majdagen år 1732 väl aldrig skulle ha kunnat föreställa sig. Han hade perioder av en allt förtärande arbetslust och flit — han hade också däremot svarande tider av förstämning och trötthet. I Åminnelsetal öfver Carl von Linné, hållet under dödsåret 1778, säger hans gode vän ABRAHAM BÄCK, den man som säkerligen personligen bäst kände honom: »Det tycktes,

som började han tröttna, redan 1746, den tiden han satte till överskrift på sina utgivna arbeten: *Laudatur et alget.*» (Han berömmes men fryser.) Andra tecken pekar i samma riktning. Men fullt uppenbart är det i varje fall med en rad händelser, som drabbade honom sommaren och hösten 1748, för 200 år sedan. Det är därför icke så egendomligt, om Linné om detta år i en av sina självbiografiska berättelser skriver: »fatalt år». Hela bilden av Linnés personlighet är från denna tid en annan än före densamma, mer sammansatt, mer nyanserad, icke så ljus. I själva verket finns det i den icke så litet, som i växlingarna av ljus och skugga, av hektiska och brinnande arbetsperioder och tider av förstämning och trötthet, påminner om växlingarna mellan maniskt verksamma tider och depressivt dystra sådana. Det förringar icke hans insats eller betydelse men det lär oss bättre förstå och känna honom personligen. Det förklarar bl. a. hans egendomliga lynnesutbrott och hans skiftande stämningslägen under år 1748 och tiden fram till 1751 — men även senare — och säger oss, att det vi eljest skulle betrakta som en överdriven självkänsla var något som han för sitt verk behövde, ty det var icke många, som förstod värdet av hans insats, och han hade direkta vedersakare. Han är ännu vid denna tid, omkring 41 år gammal, alltför ung för att vara direkt utsliten, men han är deprimerad och tunga tankar kommer tillbaka, samma malande tankar, som han delger vännen Abraham Bäck i Stockholm och f. ö. då och då låter skymta, sådana som att icke fullborda sitt verk, att hämnas genom att sluta skriva och liknande. »Många gånger har jag förbannat den stund, då jag börjat utgiva något i tryck; och sedan jag fullbordat *Materia Medica*, skall jag aldrig offentligen skriva ett ord, så länge jag lever *Species plantarum*, som jag fullföljt till *Tetradynamia*, skall jag aldrig giva ut utan bränna upp, om inte Gud eller en människa straffar honom — den franske filosofen DE LA METTRIE — såsom han gent emot mig gjort sig förtjänt.» Så kunde det låta. Det är ibland som när åskan går. 1758 kunde han skriva det djupt vemodsfulla: »hade jag haft rep och ängelskt couragie, hade jag länge sedan hängt mig.» Det är också i brev till Bäck och uttalandet är icke enstaka. Det betecknar dock ett bottenläge. Men det typiska är, att så snart dessa orosstunder lättar, så arbetar Linné åter för fullt och det vill säga med en mer än vanlig intensitet. Han fullbordade både *Materia Medica* och *Species Plantarum*. Men vad han verkligen hann med borde man kanske se genom att ställa upp allt vad han skrev och utgav under sitt liv och därjämte betänka, vad han icke hann att giva ut och vad han f. ö. uträttade. Man skall då bättre kunna förstå, att hans flit var geniets flit, att han arbetade, därför att han måste ge ut allt vad han visste och kommit på spåren. Man skall framförallt förstå, att vissa ord av honom mera måste tolkas som uttryck för det depressiva i hans tillstånd än som planer och beslut med vanlig verklighetshalt. Han var en nervöst utrustad människa, som just där-

igenom måhända kunde uträtta vad han gjorde, och vad han tog på sig av arbete var en nästan övermänsklig börda. Man bör också besinna, att han under de sista trettio åren av sin levnad sökte finna sanningen om människan och den mänskliga samlevnaden, han ville finna ett den sedliga viljans rike, en art av ordning och harmoni, motsvarande den han menade sig ha funnit i naturens värld. Han byggde därvid närmast på tankar från Gamla testamentet och den romerska stoicismen. Men han kunde dock låta dessa genombrytas av ganska klart fattade evangeliska tankar och ideal. »Var glad och gör gott», kunde han predika, ty så mycket var han — kanske som prästson — förkunnare, att vad han funnit ville han predika för andra. Vad jag här sist har talat om skymtar fram för oss i hans högst personliga och för hans sätt att tänka mycket typiska anteckningar om Nemesis divina.

Utan tvivel faller skuggorna ganska starka över den åldrade Linné, men de ger också åt bilden ett djup, som den tidigare saknar, i viss mån den tragiskt heroiska anstrykning, som vi knappast riktigt vant oss vid att förbinda med Linné men som vi nu icke kan bortse från. Men i denna bild, där skuggorna faller starkast, faller också ljuset över hans mänskliga drag allra klarast.

Så träder det stora svenska geniet oss till mötes. Gestalten är icke motsägelsefri och obeslöjad, utan ganska motsägelsefull men också djupt mänsklig. Sådan Linné möter oss i sitt livsverk, med rötter i gammal varendstro, med visshet om att vara Guds tolk av naturlivet, med en stundom barnslig tacksamhet för allt vad han — faktiskt även till sin egen häpnad — uträttat, med vetenskapens lager om pannan och en lång rad betydelsefulla böcker att peka på, med nederlag i kampen mot depressiva krafter i det inre, med vittnesbörden om segrar i samma kamp — sådan Carl von Linné, det stora svenska geniet, träder oss till mötes, är vi tacksamma att äga honom som en av de våra, en nationell tillgång, som icke slutat att giva oss av sitt vetande eller av sin kamps nederlag och segrar. Jag tror, att han själv skulle ha godkänt detta uttryck, han som kunde tacka Gud för att — som han säger — denne »sielf fört mig, att det jag önskat mig och ej fått, varit min lycka».

I dag träder i denna staty det unga svenska geniet oss till mötes. Och då må det väl vara tillåtet att säga: lycklig den bygd, som har ett sådant minne som detta att vårda!

LINNÉ'S ARTSBEGREB

En forelobig oversigt

AF

P. HELVEG JESPERSEN

1. Mangfoldigheden i den organiske natur.

ORGANISMEVERDENEN FREMBYDER TO HOVEDPROBLEMER for den biologiske videnskab. Det ene er problemet om livet, d. v. s. det, der karakteriserer de levende organismer som saadanne og knytter dem sammen til en enhed overfor den uorganiske natur. Det andet problem er mangfoldigheden i den organiske natur, saaledes som den manifesterer sig i eksistensen af de ca. 1,1 million kendte dyre- og plantearter.

Det er systematikerens opgave at beskrive denne mangfoldighed i de saakaldte systematiske kategorier, subspecies, art, slægt o. s. v. Hvis organismeverdenen udgjorde et kontinuum uden nogensomhelst skarpe grænser mellem individerne, maatte en klassifikation baseres paa kunstige kriterier, d. v. s. af systematikeren vilkaarligt valgte, overenskomstmæssige kriterier, f. eks. grader af morfologisk differentiering. Alle er imidlertid nu enige om, at mangfoldigheden i den organiske natur ikke udgør noget kontinuum, men at den er sammensat af diskontinuerte grupper. Det er derfor muligt at opstille kategorier, som ikke er baseret paa vilkaarlige kriterier, men paa den i naturen faktisk forekommende diskontinuitet mellem grupperne.

Det, som er grundlaget for al beskrivelse af den organiske mangfoldighed, er den naturhistoriske art. Det er tillige den mindste naturlige enhed, som betinger opretholdelsen under skiftende naturforhold af denne mangfoldighed, og saaledes grundlag for en drøftelse af aarsagerne til mangfoldighedens opstaaen.

To forskere har fremfor andre skabt det fundament, som vor opfattelse af den organiske mangfoldighed hviler paa, nemlig LINNÉ og DARWIN. Linné opdagede de naturhistoriske arter i moderne betydning. For ham dækkede artsbegrebet over grupper af meget forskelligt indhold, arter i Linnés betydning, varieteter, monstrositeter etc., og for mange var det blot et logisk begreb, der betegnede et mindre omfang end det ligeledes logiske

slægtsbegreb. Darwin bragte tanken om arternes naturlige oprindelse til gennembrud. Disse to banebrydende forskeres tanker er — rigtigt forstaaet — paa alle omraader af studiet af mangfoldigheden i den organiske natur stadig frugtbar og kan stadig yde værdifulde impulser i den aktuelle problemstilling. Dette maa siges at være rimeligt erkendt for Darwins vedkommende i en tid, hvor den dominerende retning i studiet af arternes oprindelse er nydarwinismen. Nutidens forskere har derimod alle som een fuldstændigt overset Linné i den standende debat. Andetsteds haaber jeg at kunne vise betydningen af Linnés tanker om artsbegrebet for den aktuelle diskussion herom. Her skal blot antydes, at biologer i dag i saa henseende kunde lære mere af Linné end af Darwin.

2. *Indledning til studiet af Linné.*

Linnés uhyre forfatterskab er et imponerende monument over et langt livs rastløse arbejde, der med ensidighedens styrke var viet studiet af mangfoldigheden i naturen. Hans udgangspunkt og det, han hele livet havde bedst kendskab til, var planterne — samtiden kaldte ham som bekendt »princeps botanicorum» — der havde hans brændende interesse fra hans tidlige barndom, næret af moderen og faderen, der var blomsterelskere og blomsterkendere over det sædvanlige. »Wid Stenbrohult wäxte Carl up ibland blomstren», skriver Linné i sine »Egenhändigade anteckningar» — en række selvbiografiske optegnelser, som han skrev i 3. person — om sin barndom i faderens præstegaard i Smaaland, »till hwilka han med sjelfwa modersmjölken fattade så stort nöje, att det sedermera af ingen nöd kunne utplånas». Han fandt tidligt vej til botanisk litteratur, som han »natt och dag läste», og i skolen kaldte baade lærere og kammerater ham for »den lilla Botanicus». Tidligt udstrakte han ogsaa sine studier til zoologien og mineralogien.

Hans skrifter falder naturligt i tre grupper. Den ene gruppe er de tre værker, hvori han fremsatte principperne for det systematiske studium af de levende organismer, specielt planterne. Det første værk i denne gruppe er »Fundamenta botanica» (1736), som i form af 365 kanoniske sætninger uden kommentar indeholdt hele den linnéiske reform for den fremtidige systematik. Det næste er »Critica botanica» (1737), der var en kommentar til reglerne 210—324 i »Fundamenta botanica», om den systematiske navngivning. Og endelig optrykte han i 1751 i sit klassiske værk »Philosophia botanica» praktisk talt ordret de 365 sætninger fra »Fundamenta botanica», her alle forsynet med kommentar.

Disse tre skrifter forholder sig til den anden gruppe i hans forfatterskab, de store systematiske og faunistisk-floristiske monografier som forskrift til praksis. Af værker i denne gruppe kan nævnes »Systema naturæ» (hvis første udgave kom i 1735), »Genera plantarum» (1737), »Classes plantarum»

(1738), »Species plantarum» (1753), »Flora svecica» (1745) og »Fauna svecica» (1746).

Den tredje gruppe er endelig de disputatser, som forsvarede af Linné elever under dennes præsidium, og som tør anses for mere eller mindre fuldstændigt skrevet af Linné. Til denne gruppe kan ogsaa henregnes en del mindre skrifter af Linné selv om forskellige emner, heriblandt flere af hans berømte offentlige taler ved akademiske lejligheder, f. eks. »Deliciæ naturæ» (1773), der giver saa betydelige bidrag til belysning af Linné's naturopfattelse. Linné udgav senere disse smaaskrifter og disputatserne samlet under titlen »Amoenitates academicae», der spænder over vidt forskellige emner fra medicin og naturhistorie.

Med dette forfatterskab er det ingen overdrivelse, naar Linné om sin egen virksomhed siger, at »Ingen före honom har reformerat så totalt en hel science och gjort en ny epok». Med disse værker fik den systematiske naturhistorie et gennembrud, som i betydning kan maales med nedstammings-tankens gennembrud med Darwins »Origin of species».

At finde sig til rette i dette store, henved 200 aar gamle forfatterskab er ingenlunde let. Det meste af det er paa latin, men meget er dog oversat enten i samtiden eller sidenhen, til et nyere sprog.

Der findes en særdeles omfattende litteratur — vel den største om nogen enkelt naturforsker — om Linné og hans forfatterskab. En uundværlig orientering i litteraturen af og om Linné giver det af British Museum udgivne store katalog: »A Catalogue of the works of Linnæus (and publications more immediately relating thereto) etc.» (1933) — det saakaldte »Soulsby-katalog» — der omfatter henved 4 000 numre. Den værdifuldeste litteratur om Linné's forfatterskab er det af Kungliga Svenska Vetenskapsakademien i anledning af 200-aarsdagen for Linné's fødsel udgivne værk: »Carl von Linné's betydelse såsom naturforskare och läkare» (1907) med bidrag af HJELT, LÖNNBERG og AURIVILLIUS, LINDMAN, NATHORST og SJÖGREN, Især maa Lindmans afhandling fremhæves som en fortræffelig skildring af indholdet i Linné's botaniske skrifter.

Den værdifulde litteratur om Linné er desværre kun i ringe grad kendt af bredere kredse indenfor biologien. Linné selv er derimod vel nok den oftest citerede naturhistoriker, men denne citerede Linné bestaar kun af nogle faa, utilstrækkelige og ofte misforstaaede, løsrevne citater, der skrives af fra forfatter til forfatter. At danne sig et indtryk af Linné's tanker om f. eks. artsbegrebet gennem læsning af de utallige compilationer, inklusive Linné-citater, over »artsbegrebets historie» er ugørligt. Vejen til en forstaaelse af Linné gaar gennem det besværlige, men meget givende studium af Linné's egne skrifter i forbindelse med litteraturen om ham.

Hvad der gør et Linné-citat saa let at misforstaa, er aabenbart det, at det er vanskeligt at trænge ind til kernen i hans tankegang bag den stærkt personlig og tidsprægede iklædning af den.

De forfattere, der har søgt at give en helhedsopfattelse af Linnés forskerpersonlighed, er alle blevet fanget af udenværkerne og har forvekslet dem med det centrale hos Linné. Det gælder den fremstilling af Linné, som den berømte tyske plantefysiolog SACHS gav af ham i hans »Geschichte der Botanik» (1875). Sachs forsaa sig paa det spekulative, det skolastiske i Linnés skrifter. Han skrev ligefrem om Linné, at »efter det væsentligste træk i hans personlighed var han skolastiker». Med rette blev han imødegaaet af den svenske botaniker AGARDH (1878), der paaviste Sachs' utilstrækkelige kendskab til Linné og fremhævede det empirisk-eksperimentelle drag i Linnés forskerpersonlighed. Sachs' vurdering af Linné fandt dog ikke ringe gehør udenfor Sverige og førte til saadanne uhyrligheder som den at benægte, at Linné egentlig kunde kaldes for en botaniker, en paastand, der selvfølgelig var let at imødegaa. Den engelske biologihistoriker MIALL (1912) forsaa sig paa det praktiske greb, Linné havde om sin videnskab, hvad der forledte ham til at fremstille Linné som en noget overfladisk erhvervslivstype og at slutte af med denne salut: »Mænd af denne natur udretter store ting i forretningslivet eller i politik; ogsaa i videnskab udmærker de sig ofte, men det er ikke dem, der tyder de dybere gaader i naturen.» Endelig har den svenske teolog MALMESTRÖM i nogen grad forset sig paa Linné som religiøs personlighed og som repræsentant for oplysnings-tiden i en række grundige og i det store og hele dybtgaaende arbejder (først og fremmest i hans disputats fra 1926 om »Carl von Linnés religiösa åskådning»), som har sat studiet af naturhistorikeren Linné noget i skygge. Malmeströms synspunkt er, at »det djupaste draget i Linnés personlighet och samtidigt det drag, varur mycket i hans fackverksamhet måste förstås, är dock hans religiositet», og han har dermed taget digteren OSCAR LEVERTINS banebrydende syn paa Linné op, formuleret med Levertins egne ord fra hans bog om »Carl von Linné» (1906): »Det är för öfrigt eget att se, hur den bibliska känslan tager lofven af vetenskapsmannen.»

Tilsammen giver disse hver for sig ensidige, men værdifulde bidrag utvivlsomt de væsentlige grunddrag i Linnés tankegang, som den ytrede sig i hans skrifter. Men bag de tidsbestemte og personlige tankevaner og ytringsformer, som — det skal indrømmes — undertiden førte Linné paa vildspor set fra et naturhistorisk synspunkt, ligger en baade omfattende og indenfor sin emnekreds, studiet af mangfoldigheden i naturen, dybtgaaende empirisk forskning. Der findes ikke faa ytringer i Linnés skrifter som denne: »Iagttagelser, men ikke gisninger sømmer sig for en naturforsker», og i sine »Egenh. ant.» skrev han om sig selv, at han »taler aldrig om annat, än det han sjelf haft för ögonen och examinerat». Mest træffende kan maaske kernen i Linnés forskerpersonlighed karakteriseres som en »øjets genialitet» — et heldigt udtryk, der skyldes svenskeren BENGT LIDFORSS — i forbindelse med en usædvanlig formel og logisk begavelse, som aldrig lod ham

blive ved iagttagelserne alene, men altid fik ham til paa godt og ondt at drage de logiske konsekvenser af dem.

I Svenska Linné-Sällskapets Årsskrift for 1947 findes en lille, men meget interessant redegørelse for nogle optiske redskaber i Linnémuseet i Uppsala, heriblandt en monokel, som kan have været benyttet af Linné til syn paa længere afstande, saafremt han har været middelstærkt nærsynet. Som bekendt kan en nærsynet se en genstand skarpt i kortere afstand fra øjet end en normalsynet. Han kan med andre ord se smaa genstande skarpt i større maalestok end den normalsynede, hvad der kommer ham tilgode, hvis han f. eks. skal undersøge en lille blomst. Er denne antagelse rigtig, at Linné har været nærsynet, er det jo en morsom og overraskende, men dog næppe udtømmende forklaring paa hans »øjets genialitet».

3. *Det genealogiske artsbegreb og arternes konstans.*

Første gang Linné formulerede sit artsbegreb var i »Systema naturæ»s første udgave, der udkom i 1735 i hans 28. aar. Det skete implicit gennem de 4 første paragraffer i kapitlet om »Iagttagelser i naturens tre riger». De lyder i dansk oversættelse:

»1. Hvis vi betragter Guds værk, viser det sig tilstrækkeligt tydeligt for alle, at ethvert levende væsen stammer fra et æg, og at ethvert æg frembringer et afkom, som ligner ophavet meget. Derfor opstaar ingen nye arter mere.

2. Ved forplantningen formeres individerne. Heraf følger, at der nu findes et større antal eksemplarer af hver art, end der fandtes oprindeligt.

3. Hvis vi følger denne individernes formering bagud paa samme maade, som vi før gik frem (2), slutter en saadan serie til sidst i *en stamform*, som enten bestaar af en hermafrodit (saaledes i almindelighed hos planterne) eller et par, d. v. s. han og hun (saaledes hos de fleste dyr).

4. Da nye arter ikke opstaar (1); da afkom altid ligner ophav (2); da lighed indenfor hver art betinger gruppesamhørigheden (3), maa vi tilskrive denne lighed, der kan føres tilbage til stamformen, et eller andet Almægtigt og Alvidende Væsen, nemlig *Gud*, hvis værk kaldes *Skabelsen*. Dette bekræftes af indretningen, lovene, ordenen, beskaffenheden og fornemmelsen i hvert enkelt individ.»

Citatet giver et udmærket indtryk af Linnés udtryksform med den iøjnefaldende logiske og teologiske iklædning. Men det viser ogsaa, at kærnen i Linnés tankegang var empirisk naturhistorie. Han baserer sit artsbegreb paa, hvad han ansaa for naturlove, der var tilstrækkeligt bekræftet gennem erfaringen, nemlig (1) at alt levende opstaar af levende, (2) at afkommet stedse ligner forældrene, og (3) at antallet af individer formeres ved forplantningen. Heraf drager han de yderste logiske konsekvenser. Af (1) og

(2) at ingen nye arter opstaar, og af (2) og (3) at hver art begyndte sin tilværelse med et enkelt individ eller individpar (han og hun). Og endelig afslutter han, i tidens aand og sikkert ogsaa i overensstemmelse med sin personlige religiøse overbevisning, sin formulering af artsbegrebet med at tilskrive disse første individers opstaaen og naturlove, hvorefter de selv og deres afkom har forplantet og stadig forplanter sig, en guddommelig skaber.

Med andre ord: Linné forstaar ved en art en samling individer, der har fælles ophav, som de stedse ligner, altsaa en genealogisk og en konstant enhed.

En explicit formulering af det artsbegreb, der kunde udledes af »Systema naturæ», gav Linné i den samtidigt udarbejdede »Fundamenta botanica» (1736) med de berømte og hyppigt citerede sætninger: »Vi opregner saa mange arter, som der i begyndelsen blev skabt forskellige former.»

Det er blevet hævdet af ELIS MALMESTRÖM, at udgangspunktet for Linnés artsdefinition er bibelens skabelseberetning. Heri har Malmeström næppe ret. Det er selvfølgelig sin sag at benægte, at Linné ikke har fundet støtte i Genesis' beretning om, at dyr og planter blev skabt »hver og en efter sin art», men udgangspunktet for hans artsbegreb var uden tvivl naturhistorien med de erfaringer, den raadede over dengang. I »Philosophia botanica» (1751) benægter han saaledes udelukkende paa naturhistorisk grundlag, at nye arter opstaar, bl. a. henviser han til »daglige iagttagelser».

I en disputats, »De transmutatione frumentorum» (1757), »Om kornets forvandling», uddyber han nøjere sine argumenter for arternes konstans. Den blev skrevet som et indlæg i en da standende debat, om en kornart kunde forvandle sig til en anden. Det havde de gamle hævdet, og nogen paastod det stadig. »Nogle er gaaet saa vidt», skriver Linné, »at de paastaar, at en god kornsort udarter til en daarligere paa en mager jordbund, og at omvendt en daarligere forvandles til en bedre paa fed jordbund.» Linné benægter, at noget saadant skulde kunne finde sted, idet han bl. a. henviser til sine mangeaarige erfaringer med udsaaning af tusindvis af frø af udenlandske planter i de botaniske haver i Uppsala. De havde vist, at der op af et frø altid kom en plante, der i højeste grad lignede forældreplanten.

Det var overhovedet en af Linnés største fortjenester at gendrive forestillingen om, at arter lejlighedsvis kunde »degenerere» til andre arter under omgivelsernes indflydelse.

4. *Species naturalis.*

Debatten om artsproblemet har siden Linné drejet sig om, hvorvidt arterne er væsensforskellige fra varieteterne, eller om det kun beror paa et skøn, hvad der er art, og hvad der er varietet. Sagt med andre ord, om arterne er »naturlige» eller »kunstige».

For Linné var arterne naturlige. Han talte om »species naturales». Ogsaa slægter, ordener og klasser opfattede Linné som naturlige systematiske kategorier. At de er naturlige, betyder hos Linné, at de grunder sig paa den natur, Skaberen gav de første individer »i begyndelsen» i form af visse bestemte egenskaber, arts karakterer, slægtskarakterer, ordens karakterer og klassekarakterer. Disse karakterer, — som Linné billedligt kaldte »planteligets bogstaver», som det var forskerens opgave at læse for derigennem at erkende plantens »natur» —, nedarves konstant fra generation til generation i overensstemmelse med forplantningens lov om, at afkom altid ligner ophav.

Af de naturlige kategorier var ordener og klasser de vanskeligste at erkende for Linné. Det hang sammen med det relativt ringe kendskab, man dengang havde til de eksisterende planter. Afgrænsningen af disse kategorier maatte derfor blive mere eller mindre vilkaarlig eller »kunstig». »Klasser og ordener er delvis naturlige, delvis kunstige», skrev Linné i »Philosophia botanica».

»Varieteter er tilfældige forandringer», skriver han sammesteds, frembragt af omgivelserne. Ved en forandring af klima, jordbund, næring, kultur o. s. v. kan en varietet føres tilbage til artens gennemsnitsudseende. Varieteten i Linnés opfattelse er altsaa i modsætning til den »naturlige» art en »tilfældig» gruppe individer.

Linné opererer saaledes med tre slags systematiske kategorier, de »naturlige», som er Guds værk, de »kunstige», som er den menneskelige forstands værk, og de »tilfældige» varieteter, som er naturens eller kulturens værk, idet de skyldes tilfældige ændringer i omgivelserne. Varietetskaraktererne er — i modsætning til de naturlige kategoriers karakterer — ikke udtryk for de paagældende individers »natur», sagt med nutidens sprogbrug er de ikke arvelige. En undtagelse danner kønnet, som Linné kalder en »naturlig» varietet. En anden undtagelse er de saakaldte »konstante varieteter», som Linné opstillede i 1755 i »Metamorphoses plantarum». De er i overensstemmelse med hans teoretiske artsbegreb at regne for arter, men hans praktiske artsbegreb, hans systematiske »takt», holdt ham fra at klassificere dem som arter, fordi de afveg mindre fra de respektive arter, end arterne i slægten ellers gjorde inbyrdes.

5. *Peloria og nye arters opstaaen.*

Den definition af en art som en uforanderlig, gudskabt enhed, Linné havde givet i 1735 i »Systema naturæ» og opretholdt endnu i 1751 i »Philosophia botanica», skulde dog ikke blive hans sidste ord i denne sag. Han antydede i »Philosophia botanica» en tvivl om arternes konstans umiddelbart efter sætningen om, at nye arter ikke opstaa, og henviste bl. a. til en disputats skrevet af ham selv, »Dissertatio botanica de Peloria» (1744).

I 1742 var han nemlig blevet stillet overfor en kendsgerning, der væltede hans indtil da nærede opfattelse af arternes uforanderlighed. I dette aar fandt en af hans studenter en hidtil ukendt plante. Det var en *Linaria*, 'torskemund', med regelmæssig krone! Paa grund af denne og andre uligheder mellem en normal *Linaria* og den nye plante henførte Linné denne til en ny slægt, som han kaldte *Peloria* ('monstrum'). Paa grund af de mange ligheder mellem *Linaria* og *Peloria* er han ikke i tvivl om, at denne er opstaaet af hin. Han fremhæver, at man dog intet sikkert ved om, hvordan den er opstaaet, men han er tilbøjelig til at anse den for en krydsning mellem en torskemund og en anden plante. Noget saadant var jo kendt fra dyreriget, muldyr f. eks.

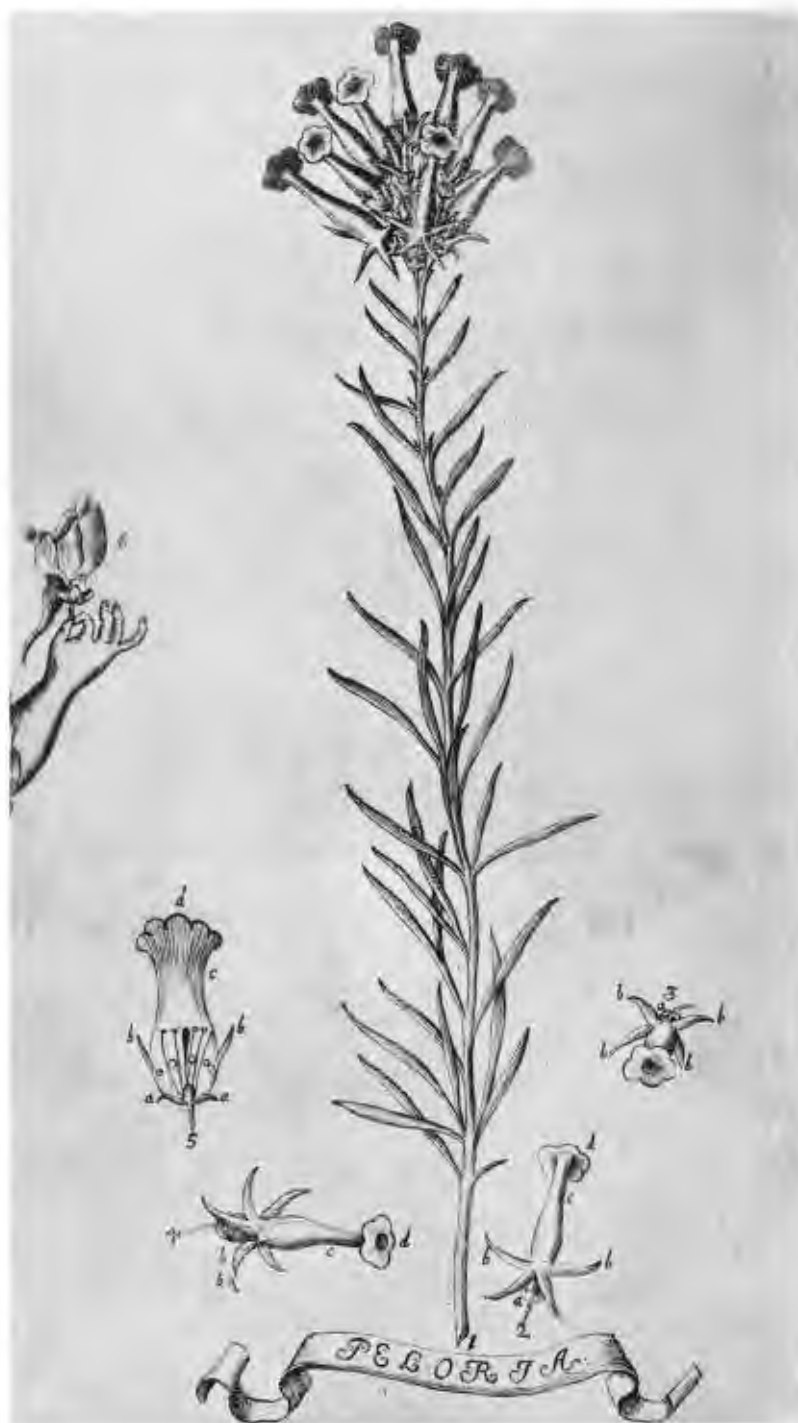
Man kan i denne afhandling om *Peloria* som andetsteds beundre Linnés fantasi. Mest beundringsværdig er dog den sikkerhed, hvormed han mener at have fat i noget betydningsfuldt. Og det paa trods af, at det fuldstændigt kuldkafter den opfattelse, som netop han saa stærkt havde gjort gældende overfor tidligere tiders og samtidens forestillinger om arternes forvandlinger ved »degeneration».

Peloria-afhandlingen blev til i en periode i Linnés liv, der er blevet betegnet som en aandelig krisetid for ham. Problemet om tro kontra viden melder sig for ham, og han gennemgaar en religiøs og nervøs krise. Foruden at tvivle om arternes konstans var han i samme periode gennem geologiske iagttagelser kommet til at tvivle paa den bibelske syndflodsberetning.

Resten af sit liv fastholdt han sin tanke om, at nye arter kunde opstaa gennem krydsning af andre arter, og tillagde den selv en ikke ringe betydning. Han omtaler den saaledes i sine »Egenhändigte anteckningar»: »Plantas Hybridis vågade han proclamera och gifwa äfterwerlden anledning til Specierum caussam.»

Efterhaanden som hans iagttagelser og ræsonnementer paa dette punkt skred frem, meddelte han det i sine elevs disputater, og han indarbejdede de nye synspunkter i sine store systematiske monografier, hvor han omtalte visse arter som »datter af tiden», »datter af den foregaaende» etc. Det afgørende bevis for eksistensen af hybrider leverede han i 1759 i disputatsen »Generatio ambigena». Han beretter her om, at det er lykkedes ham at fremstille en frugtbar krydsning mellem to arter af 'gedeskæg' (*Tragopogon*). Det er den første i videnskabeligt øjemed fremstillede plantehybrid.

Siden opdagelsen af *Peloria* sker der altsaa det hos Linné, at han opgiver begrebet om den absolut konstante art og implicit erstatter det med begrebet om den relativt konstante art uden at falde tilbage til de gamles forestilling om en »degeneration» af arterne, foraarsaget af kaarenes indflydelse. Skønt han ikke lægger skjul paa det hypotetiske i krydsningsteorien, er det dog tydeligt, at han betragter den som den sandsynligste

teori til forklaring af nye arters opstaaen. At han for alvor forlod forestillingen om, at nye arter ikke opstaar, ses maaske allertydeligst af, at han i 12. udgave af »Systema naturæ» (1766) strøg sætningen »Nye arter opstaar ikke», og i sit eget eksemplar af »Philosophia botanica» har han streget sætningen »Naturen gør ingen spring» ud.

Man kan saa spørge, hvorfor Linné stadig i 1751 i »Philosophia botanica», længe efter at han klart havde udtrykt sin tro paa nye arters opstaaen, kunde skrive: »Arterne er absolut konstante.»

Der er blevet peget paa, at »Philosophia botanica» var en lærebog og som alle lærebøger konservativ, og at konstansdogmet blev opretholdt af didaktiske hensyn. Det maa dog ikke overses, at han senere udtrykte en vis tvivl om sin nye teori. I en afhandling fra 1760, »Disquisitio de sexu plantarum», skrev han saaledes efter at have omtalt en række arter, der muligvis var opstaaet ved krydsning: »Dog, hvorvidt alle disse arter er tidens børn, eller om Skaberen allerede ved verdens begyndelse har begrænset denne udviklingsgang til et bestemt artsantal, vover jeg ikke at afgøre med sikkerhed.» Det er dog ingenlunde udelukket, at hans reservationer snarere skyldtes forsigtighedshensyn til de kirkelige autoriteter. Samtidig udtalelser støtter denne antagelse, og selv regnede han sig forøvrigt til de »små kættere».

Udelukket er det heller ikke, at det var krydsningsproblemet, der voldte ham vanskeligheder. Forudsætningen for krydsningsteorien var jo, at hybriderne var frugtbare. I denne henseende blev han skuffet i de store forventninger, han havde næret til *Peloria*. Den viste sig nemlig at være gold, og han synes i 1766 i 12. udgave af »Systema naturæ» at hælde til den anskuelse, at alle hybrider er golde. Det lykkedes i det hele taget ikke Linné at give alt for gode grunde for krydsningsteorien som artsdannelsesteori. Havde han vidst, at ikke alle planter forplantede sig kønnet, — hvad han antog —, havde han næppe vist den saa stor interesse,

Linnés krydsningsforsøg blev som bekendt fortsat i stor stil af KÖLREUTER, som i sin berømte »Vorläufige Nachricht von einigen das Geschlecht der Pflanzen betreffenden Versuchen und Beobachtungen» (1761—66) per definitionem fastslog, at artshybrider er mere eller mindre golde, varietetshybrider derimod frugtbare, og at krydsning derfor er »den eneste sande, sikre og ubedragelige prøvesten for arter og varieteter».

6. Den linnéiske art.

Det er ofte nok blevet fremhævet, at det var JOHN RAY, der i 1686 første gang klart formulerede det naturhistoriske artsbegreb som en genealogisk enhed. Det blev jo ikke desto mindre Linné, der kom til at markere det store skel i den systematiske naturhistories udvikling. Linné markerede skellet mellem, hvad man har kaldt den før-linnéiske tid og tiden efter.

Hans succes med artbegrebet skyldes ikke i første række hans teoretiske formulering af det. Det skyldes utvivlsomt først og fremmest det praktiske geni, hvormed han gjorde det anvendeligt i praksis og dermed skabte begrebet om den »linnéiske art«. Han gav i »Philosophia botanica« og i dennes forløbere en lang række regler for, hvorledes man skulde gaa frem ved beskrivelsen og benævnelsen af arter, hvilke karakterer der var gode artskarakterer, og hvorledes man i praksis skulde skelne art fra varietet. Han foreskrev en fast terminologi for planternes morfologi, og han indførte den binære nomenklatur, tonavngivningen, for planternes vedkommende i »Species plantarum« (1753) og for dyrenes vedkommende i 10. udgave af »Systema naturæ« (1758). Alt dette betød et uhyre praktisk fremskridt i sammenligning med hidtil fulgt praksis, der var inkonsekvent, omstændelig og anledning til mange misforstaaelser. Mest beror hans succes dog sikkert paa, at han ikke nøjedes med at give forskrifter, men gennem sine store systematiske monografer selv gav et mønster paa anvendelsen af dem.

Det er værd at fremhæve, at saavel de konstante menneskeracer som de konstante varieteter i planteriget fandt plads inden for hans artsbegreb, selv om de stred mod definitionen af hans varietetsbegreb og efter bogstaven i hans artsdefinition var at betragte som arter. Bagom alle hans definitioner laa nemlig det empiriske artsbegreb, som enhver systematiker siden Linné har fulgt i praksis, baseret paa et skøn over, hvorvidt denne eller hin morfologiske forskellighed mellem to individer er stor nok til at konstituere en artsforskæl.

Dette er vel nok det mest fremtrædende træk i Linné's artsbegreb og det, som har gjort det saa levedygtigt, at han aldrig fulgte en given definition paa trods af nye erfaringer. Han opgav den konstante art, og i praksis tillempede han det teoretiske, det definerede artsbegreb efter det empiriske artsbegreb, som han erhvervede gennem de mange aars beskæftigelse med beskrivelse af dyr og planter, og hvori han mente at se det naturlige artsbegreb.

Det var ikke mundsvejr, naar han et sted skrev: »Vi, som ikke kan undervise naturen eller nyskabe væksterne efter vore meninger, vi maa underkaste os naturen og med flid og opmærksomhed lære at læse de kendetegn, som staar skrevet paa væksterne.»

7. *Traditionens Linné.*

I sine »Egenhändigas anteckningar« skriver Linné om sit værk, at »Ingen före honom har gjort flere observationer uti Naturkunnigheten; ingen före honom har haft solidare insigt i alla 3 Naturens Riken tillika; ingen före honom har varit större Botanikus äller Zoologus«. I dag kan vi til hans »ingen för« tilføje »og ingen siden«. Hans eneste jævnbyrdige er Darwin.

De var ikke polyhistorer i vanlig betydning. Deres horisont var skarpt afgrænset. Hvor naturhistorien hørte op, hørte ogsaa deres indsigt op. Men inden for naturhistorien var intet dem helligt.

Linné gennemlevede i sin biologiske forskning saa at sige alle de problemer, som senere foldede sig ud i det 19. og 20. aarhundrede til selvstændige forskningsdiscipliner, embryologi, morfologi, dyre- og plantegeografi, fysiologi, økologi og nedstamningsteori. Men han har næppe haft betydning for biologiens udvikling paa nogen af disse omraader. Det er først historikere i nyere tid, som har draget Linnés »skjulte» forfatterskab frem, disputatserne og smaaskrifterne, hvor han behandlede disse emner.

For samtidens og eftertidens aktuelle forskning stod han som forfatteren til det omfangsrige systematiske forfatterskab. Traditionens Linné var systematikeren Linné. Hans traditionelle indsats var læren om den konstante, gudskabte art, sexualsystemet og tonavngivningen. Af Linné læste man »*Philosophia botanica*» og slog op i de store systematiske og faunistisk-floristiske monografier. Karakteristisk for den traditionelle Linnéopfattelse er det, at GOETHE, som læste »*Philosophia botanica*», oversaa, at Linné her havde opstillet sine »*Methodi naturalis fragmenta*» i form af en række naturlige familier, som i modsætning til hans kunstige sexualsystem skulde vise planternes slægtskab. Selv den danske entomolog J. C. FABRICIUS, Linnés elev, som maa antages at være paavirket i sine nedstamningsteoretiske tanker af Linné, og som saaledes ikke kan have været uvidende om dennes lignende anskuelser, gav i sine forelæsninger udtryk for den traditionelle Linnéopfattelse, idet han her sagde, at Linné havde benægtet, at nye arter opstod.

LORENZ HEISTER OCH LINNÉ

Från sexualsystemets genombrottstid

AV

HANS KROOK

SEDAN LINNÉ I SYSTEMA NATURAE 1735 I KORTHET FRAMLAGT sitt sexualsystem och därefter i Fundamenta Botanica, Genera Plantarum och Critica Botanica närmare utvecklat sina idéer, började dessa göra sitt segertåg i den lärda världen. Den framgång som mötte sexualsystemet i tävlan med de vid denna tid eljest brukade, TOURNEFORTS, RAYS, RIVINUS', har uppenbarligen sin förklaring däri att intet av dessa system erbjöd samma fördelar av klarhet och enkelhet. Sexualsystemets brister kompenseras rikligt av att det är lätthanterligt och överskådligt.

Det skulle dock varit orimligt, om systemet icke skulle ha mött kritik från åtskilliga samtida. I ännu högre grad än själva sexualsystemet inbjöd kanske Linnés resoluta omstuvning av växtsläktena och deras namngivning enligt hans i Critica Botanica uttalade principer till indignerad protest. Välbekant är ju Linnés egen skildring av episoden vid besöket hos DILLENUS i Oxford — väl dåtidens främste botaniker — då denne betecknade honom som »den som bringar oreda i botaniken». Dillenius nöjde sig dock i fortsättningen med att ge sitt misshag tillkänna i sina brev, dels till Linné själv, dels till andra samtida. — Med sin jämnårige medtävlare HALLER lyckades Linné förekomma en fruktad offentlig strid genom att i sina brev hänvisa till att en sådan snarast skulle skada bådaderas anseende.

Den offentligt framträdande kritiken kom från de tre tyska botanisterna J. G. SIEGESBECK, C. G. LUDWIG och L. HEISTER, av vilka dock Ludwig senare anslöt sig till Linné. Av dessa var Heister kanske den mest betydande, och hans konsekvent genomförda avståndstagande från Linnés reform är av oförnekligt intresse, bland annat också därför att Linné tydligen insett att dennes kritik i vissa enskildheter haft fog för sig och i senare arbeten stillatigande företagit därefter lämpade rättelser.

LORENZ HEISTER föddes i Frankfurt am Main den 19 september 1683. Efter skolgång i sin födelsestad inskrevs han år 1702 vid universitetet i Giessen för att studera medicin. Redan nästa år flyttade han med sin lärare till Wetzlar och fortsatte under fyra år studierna där. Efter denna tid hade han mycket väl kunnat låta promovera sig, men ville först ytterligare komplettera sin utbildning. Redan tidigt hade han visat stort intresse för botaniken och hade snart samlat ihop ett herbarium på över två tusen växter. År 1706 begav han sig till Amsterdam, där det gavs möjligheter till bättre undervisning i anatomi, kirurgi, botanik och kemi; över anatomen föreläste RUYSCH¹, som också gav anatomiska demonstrationer, och i botanik undervisades han av COMMELIN². År 1708 reste han till Harderwijk för att promoveras, och han disputerade över *Tunica Choroidea Oculi*. Efter att ha skördat mycket beröm återkom den begåvade och lovande unge läkaren till Leyden, där han till en början hemlighöll sin nya grad för att ytterligare kunna fortsätta sina studier. Han sysslade vid denna tid mycket med botaniken, och han hade ordnat Ray's system i bekväma tabeller. Enligt en uppgift år 1725 »ist er noch willens diese Tabellen ins Druck heraus zu geben»³; om de någonsin utkommit är dock okänt. År 1710 tillträdde han en professur i anatomi och kirurgi i Altdorf, men dessförinnan företog han en resa till England, där han sammanträffade med bl. a. botanisterna PETIVER och RAND⁴. I november 1710 höll han sin installationsföreläsning som professor i Altdorf, endast tjugosju år gammal. Under de närmast följande åren utgav han ett stort antal dissertationer över ögat och dess sjukdomar, och under åren 1715—1717 skrev han fyra dissertationer över hela anatomen. År 1718 utkom hans stora *Chirurgia* (ehuru med tryckåret 1719), ett arbete som fick stor spridning och kom att spela en betydande roll för den tidens kirurgi; Heister åtnjöt anseende som en av sin tids största anatomer och kirurger.

Innan han lämnade Altdorf för att tillträda en professur i Helmstädt, ordnade han sitt numera mycket stora herbarium enligt Ray's system, och han försåg växterna med namn efter *TOURNEFORTS* eller *RIVINUS'* benämningar. Han ordnade dem sedan i väldiga folianter och började med '*plantis imperfectioribus*', d. v. s. de som ej bära några synliga blommor. Hans herbarium omfattade nu mer än sex tusen växter.

Denna professur lämnade han år 1730 och övertog i stället den i botanik och teoretisk medicin, vilken han efter tio år utbytte mot den i praktisk

¹ Friedericus Ruysch, 1638—1731, professor i botanik i Amsterdam.

² Caspar Commelin, holländsk botanist, utgav 1698 *Horti Medici Amstelodamensis plantarum usualium catalogus*.

³ Enligt LEPORIN, se not å följande sida.

⁴ James Petiver, död 1718, engelsk botanist och entomolog; Isaac Rand, död 1743, engelsk botanist.

Lorenz Heister.

Kopparstick av I. G. Wolffgang. 1729.

medicin. Hans anseende som botanist var stort, och han grundade en botanisk trädgård, över vars växter han utgav tryckta förteckningar. Hans bibliotek, som huvudsakligen omfattade anatomiska, kirurgiska och botaniska arbeten, uppgick till mer än tolv tusen band, varav tvåhundra buntar dissertationer.

Han avled den 18 april 1758 på en konsultationsresa och begrovs i Helmstädt på S:t Stephanskirkogården.¹

¹ Åtskilliga biografier finnas över Heister, t. ex: CHRISTIAN POLYCARPUS LEPORIN, Ausführlicher Bericht vom Leben und Schriften des durch ganz Europam berühmten Herrn D. Laurentii Heisteri. (1725). — GABRIEL WILHELM GÖTTEN, Das jetzt lebende Gelehrte Europa, P. I. (1735). — FRIEDRICH BÖRNER, Nachrichten von den vornehmsten Lebensumständen und Schriften jeztlebender berühmten Aerzte und Naturforscher in und um Deutschland. (1748). —

I oktober 1732 ventilerades i Helmstädt under Heisters praesidium en avhandling betitlad »Dissertatio botanica de foliorum utilitate in constituendis plantarum generibus iisdem facile cognoscendis», med Heisters son, ELIAS FRIEDRICH HEISTER, som respondens.¹ Man kan tryggt utgå från att den är författad av praeses; respondenten var vid disputationen endast sjutton år gammal. Tidigare hade Heister utgivit tvenne andra botaniska arbeten, nämligen »De collectione simplicium» år 1722, samt »Programma de studio rei herbariae emendando» år 1730. I sin avhandling om bladens lämplighet som indelningsgrund för växtsläkten framlägger Heister sin allmänna botaniska åskådning och redogör för sin uppfattning om vad man bör grunda ett växtsystem på. Bladen äro, säger han, mer lämpade som indelningsgrund än blommor och frukt, först emedan de bli tidigast synliga; för det andra emedan många växter, särskilt utländska, ofta icke bära några blommor hos oss; för det tredje emedan man hos många växter ej kan se några blommor alls. Han ägnar i fortsättningen stort utrymme åt att beskriva bladen hos ett stort antal växter. Han framlägger dock ej något förslag till växtsystem efter bladens utseende, endast fragment av bestämnings-tabeller för vissa grupper.

I första upplagan av *Systema naturae* (1735) räknar Linné under rubriken *Observationes*, moment 4, upp alla de botanister som använt fruktifikationen som grund för sina system och slutar uppräknningen med: »Detta kan särskilt i vår tid knappast förnekas av någon metodicus, utom kanske av Heisterus allena» — ett tillägg som Linné senare fick anledning ångra. I *Biblioteca botanica* (1736), under rubriken »Institutores» d. v. s. författare, som utgett regler för uppställande av system (sid. 123), nämnes Heisters arbete »Programma de studio rei herbariae emendando» som ett »schediasma» (utkast). I den därefter följande översikten över systematiker nämnes Heister bland »heterodoxi» d. v. s. sådana som välja annan indelningsgrund än fruktifikationsorganen.

Det första kända brevet från Heister till Linné är daterat den 31 mars 1736.² Tydligt var en brevväxling dem emellan redan i gång, ty Heister tackar för brev och för avhandlingen *Musa Cliffortiana*, som Linné skänkt honom. Påfallande är att Linné skickat detta arbete och icke *Systema naturae*, som dock utkommit tidigare. Detta kanske var en försiktighet av Linné, eftersom *Systema naturae* med sin utmanande not om Heister ut-

WERNSDORF, *Memoria viri illustris et experientissimi Laurentii Heisteri*. *Nova Acta Physico-Medica*, T. II. 1761. — VIKTOR FOSSEL, *Studien zur Geschichte der Medizin*. (1919).

¹ Elias Friedrich Heister, f. 1715 i Altdorf, erhöi med. dr.-grad på nämnda avhandling, död 1740 på resa i Holland.

² VI: 451—452 i Linn. Corr.— Originalen till detta och övriga brev ur Linn. Corr., som här anföras, förvaras i Linnean Society i London. De här meddelade utdragen äro översättningar efter de avskrifter som förvaras i Uppsala Univ. bibl.

gjorde en känslig punkt. Heister ber om de arbeten, som Linné tidigare utgivit, och säger sig ha läst om dem i pressen. Han prisar *Musa Cliffortiana* och säger sig med förväntan emotse *Hortus Cliffortianus* och *Flora Laponica*. Han berättar att hans son, »sedan han för vintern avslutat arbetet med anatomi och kirurgi i Berlin nu skall företaga en resa genom Tyskland och dess förnämliga akademier och städer. Han har redan nu samlat mycket för att en gång skriva en historia botanica; men då du nu har förekommit honom skall han övergå till andra arbeten». Med detta avser Heister Linnés *Biblioteca botanica*, som just utkommit. Vidare uttrycker han en önskan att få byta växter och frön med Linné.

Från Linné till Heister finnes intet känt brev bevarat, endast ett utkast.¹ Linné skriver där bl. a.: »Hälsa din lärde son från mig och uppmana honom att icke avstå från sitt arbete, utan att med båda händerna fortsätta därmed. Ty min lilla bok är ej annat än tryckfel och en kort bokkatalog som till min olycka kom ut under min frånvaro»(!). Han berättar att han ämnar göra en ny edition. Han skickar nu sitt system till Heister »fastän det är mot dina principer, vilka du velat framlägga i din avhandling om bladens användbarhet vid grundandet av släkten. Men även en kättersk bok läses ofta, icke för att vi därav draga någon nytta, men för att vi må undvika att råka in i dess misstag. På så sätt kan du kanske nyttja min bok. Denna *Fundamenta botanica* är en mindre bok, för att man skall kunna bära den på sig. Jag skulle önska att du läste igenom den. Jag har sagt en del saker, men icke bevisat vad jag sagt; tiden skall lära, om jag kan bevisa det. Jag är ledsen att jag icke kunnat bevisa något i mina schemata.» Detta både artiga och älskvärda brev har otvivelaktigt varit betydligt mer omfattande än vad det bevarade utkastet ger vid handen.

Heisters nästa brev till Linné, som avsändes den 11 juni 1736², utgör svar på det sistnämnda. *Fundamenta botanica* hade nu kommit honom tillhanda, och han skriver därom: »Jag tackar dig mycket för den lilla skrift, som du nyligen skickade mig, i vilken du på ett alldeles riktigt sätt redogör för botanikens grunder. Om växternas karaktärer rätt kunde fastställas endast av fruktifikationen skulle det vara en mycket lofvärd sak, men jag har fått god inblick i svårigheterna, i synnerhet då det gäller vissa klasser, såsom jag i min avhandling om bladens lämplighet för grundandet av växtsläkten framhållit. Men vi skola se vad du åstadkommer i denna sak och därefter fälla vårt omdöme.»

I ett brev från Linné till OLOF CELSIUS från slutet av år 1736³ heter det bl. a.: »Heister är hiertelig ond på mig, men tör ej mycket yttra sig, så länge han dagligen måste bedia mig om rara örter».

¹ Linn. Corr. vol. XVII.

² Linn. Corr. VI: 453—454.

³ Bref och skrivelser af och till Carl von Linné, I: 5 nr. 1172.

År 1737 utkom Linnés *Genera plantarum*, i vilken han givit den växt som numera heter *Murantia*, namnet *Heisteria*. I detta arbete nämnes Heister i mom. 11 i kapitlet *Ratio operis* tillsammans med sin son som »de båda Heisteri» (*Heisterus uterque*) i en ironisk passus. Helt oberättigat är dock inte uttrycket, eftersom far och son tillsammans utgivit sin avhandling.

Den 4 mars s. å. skriver Heister i ett brev till HALLER¹ att Linné förkastar alla föregångares växtnamn och bildar många nya, fastän det redan finnes utmärkta och ofta använda namn; »tiden kommer att utvisa huruvida många komma att följa honom».

Från detta år finnes ett brev från Heister till Linné, daterat den 26 mars.² Linné har skickat honom *Genera Plantarum* samt brev och frön, och Heister tackar hjärtligt för detta. Han prisar Linnés flit och iver i utarbetandet av växtsläktena, »men min mening härom skall jag säga dig en annan gång, när jag får se din *Flora Lapponica* och *Hortus Cliffortianus*, Du skriver att det i *Hortus Amstelodamensis*³ finnes en bild av *Heisteria* under namnet *Spartium*, men då det där finnes två växter avbildade med detta namn, vet jag inte om du menar bara den ena, den andra eller båda två. Därför ber jag att du talar om vilken du åsyftar. Men på dessa bilder, så vitt man kan sluta av dem, stämmer både skidan och fröet med *Tourneforts Spartium*. — Min son har ännu inte utgivit sin historia botanica, emedan han nu är sysselsatt med andra ting, praktisk medicin och kirurgi och blott använder sina lediga stunder för att fullborda denna. Emellertid har han likväl lagt märke till flera botaniska arbeten som saknas i *Biblioteca botanica*.» Å andra sidan har Heister där lagt märke till uppgiften om en *Helmstädt-flora* som honom veterligt aldrig utkommit. Till sist begär han att få frön av *Heisteria*.

Den 3 januari 1738 skriver Linné till Haller:⁴ »Jag har skrivit i min *Systema*, att alla botanister erkänna fruktifikationens fundamentala betydelse, utom kanske Heister ensam, vilken jag anförde som botanist. Det föreföll mig som om denne framstående man inte erkände ovannämnda princip, då han grundade ordningar och släkten på bladen. Stött över min anmärkning skrev han till Siegesbeck, att denne skulle ställa sig på hans sida, eftersom han rekommenderat honom till hans nuvarande anställning i Petersburg; och som jag hör har denne gode man därför publicerat en kritisk avhandling, i vilken han håller en sträng vidräkning med mig, fastän han skrivit hövliga brev till mig.⁵ Även den vänskaplige Ludwig har

¹ *Epistolæ ab eruditis viris ad Alb. Hallerum scriptæ* I (1773), nr 136.

² Linn. Corr. VI: 455—456.

³ CASPAR COMMELIN, *Hortus Amstelodamensis* (1712).

⁴ *Epist. ad Alb. Hallerum*, I nr 156.

⁵ Mot Linné och hans sexualsystem skrev Siegesbeck *Botanosophiæ verioris brevis sciagraphia* 1737. Linné bemötte ej själv angreppet, något som i stället Browallius och Gleditsch

i sitt senaste brev meddelat att han ämnar söka vederlägga mig. Jag kommer att bli lätt besegrad, då jag redan nu nedlägger mina vapen, och jag har ej för avsikt att försvara mig.» I sitt svar till Linné den 9 januari s. å. skriver Haller bl. a.:¹ »Frukta ej Siegesbecks och Ludwigs kritik², även om jag hellre önskat att den hade uteblivit. Jag skall skriva till Heister och Ludwig, ty det är ej passande att förringa förtjänsterna hos dem som med liv och själ ägna sig åt att öka kunskapen om naturen.» På detta svarade Linné den 23 januari:³ Var god inlåt dig inte med Heister; riskera inte ditt rykte med att försvara en ovärdig och okunnig [*idiota*].»

I ett brev av den 28 januari 1738 skriver Heister till Linné⁴ och ber honom om frön, eftersom nu den tid nalkas då det är lämpligt att så. Han uttalar sin förvåning över de sällsynta växter Linné lyckats erhålla både från Amerika och England och hoppas bli delaktig av dessa. Heister säger sig alltjämt ivrigt vänta på Hortus Cliffortianus. Slutligen framför han en hälsning från sin son, som tackar för Flora Lapponica, som Linné skickat honom. — Det är rätt anmärkningsvärt att Linné skickade detta arbete till sonen, men ej till fadern, trots att denne uttryckligen bett om just denna bok.

Haller skriver till Linné i ett brev den 11 februari s. å.:⁵ »Du ler förvisso åt Siegesbeck och gelikar, men det är en skam att de lärde äro fallna för ordstrider. Jag har skrivit till Heister. Han är en smula förargad på dig, därför att du talat om honom som en icke-systematiker.»

De närmast följande åren tycks kontakten mellan Heister och Linné ha varit bruten, i varje fall finnas inga kända brev från denna tid. Så inträffade något av yttersta vikt: den 16 augusti 1741 ventilerades i Helmstädt under Heisters praesidium en dissertation betitlad »Meditationes et animadversiones in novum systema botanicum sexuale Linnaei. Respondens var PHILIP CASPAR GOECKEL.⁶

I inledningsorden framhåller Heister att växtriket av naturens tre riken är det viktigaste, vilket framgår av dess nytta för och användbarhet inom läkekonsten. Liksom Linné anser han systematiken vara av yttersta vikt: »För att rätt kunna begagna sig av växterna, vilkas antal genom nyupptäckter ständigt ökas, fordras ett system, vari de kunna inordnas under klass, släkte och art.»

gjorde, den förre i Examen epicriseos in systema plantarum sexuale (1739), den senare i Consideratio epicriseos Siegesbeckianae (1740). Siegesbeck riposterade Gleditsch genom att utge Vaniloquentiae Gleditschianae specimen (1741).

¹ Linn. Corr. VI: 163.

² LUDWIG utgav mot Linné år 1739 Observationes in methodum plantarum sexualem.

³ Epist. ad Alb. Hallerum, I nr 157.

⁴ Linn. Corr. VI: 457—458.

⁵ Linn. Corr. VI: 164—165.

⁶ Philip Caspar Goeckel, 1710—1752, sedermera garnisonsläkare i Nürnberg.

Så följer en historisk översikt över systematikens utveckling fram till Linné. Den förste som ägnade sina krafter åt att ordna växtriket i ett lämpligt system, säger Heister, var Gesner, icke Caesalpino, som Linné hävdar.¹ Ett århundrade senare publicerade Morison ett system nästan utan att nämna Caesalpino, trots att denne använt i det närmaste samma sätt att urskilja växterna.² Ungefär vid samma tid antog plötsligt Ray nästan samma uppfattning, medan Rivinus urskilde klasser och släkten efter kronbladens antal och symmetri, »en utmärkt metod», säger Heister.³ Tournefort däremot, säger han, sammansatte klasserna efter blomhyllets form.

Heister övergår så att beskriva Linnés sexualsystem. Det har redan länge, säger han, funnits åtskilliga författare som, utgående från blommornas ståndare och pistiller, erkänt och framhållit, att såväl ett hanligt som ett honligt kön i själva verket finnes hos växterna, genom vilket dessas fortplantning skulle ske ungefär som hos djuren. Han nämner några tidigare forskare som sysslat med frågan om växternas sexualitet, Malpighi, Grew och Menzel, och, som den störste, Camerarius. Han omnämner även Vaillant, men beskyller samtidigt denne för att i sammanhanget ha förtigit Camerarius' namn. Men, säger han, alla dessa ha gjort sina undersökningar för att klarlägga växternas fortplantning, icke för att skapa något nytt system. Linné för de växter, vilkas blommor endast ha en ståndare, till första klassen i sitt system och kallar dem Monandria, de som ha två kallar han Diandria o. s. v. till Polyandria, där det finns fler än tjugo ståndare i en blomma, »eller som han själv förklarar, tjugo eller flera äkta män tillsammans i samma brudgemak (ty blommorna fira bröllop då de blomma, säger Linné)». Vidare erinrar Heister om Siegesbecks angrepp mot detta system och om att Gleditsch bemött detta.⁴ Men, säger han, jag har en annan avsikt och ämnar

¹ Det är sant att Linné som första namn i *Observationes in Regnum vegetabile* i *Systema naturae* nämner Caesalpino. Men i inledningen till *Genera plantarum* mom. 7 förklarar Linné att Gesner var den förste. Emellertid är det diskutabelt huruvida Gesners namn hör hemma i en uppräknings av de tidigare systematikerna; hans systematiska arbete *Tabulae de stirpium collectione* (1553) är uppställt i alfabetisk ordning vad beträffar högre enheter än släkten och kan alltså ej sägas ha något samband med system som bygga på fruktifikation. Den förste som tog denna till grund var utan tvivel Caesalpino. Sant är dock att Gesner framhållit könsorganens lämplighet som grund för systematiska indelningar.

² Att Morison icke ville erkänna påverkan av Caesalpino påtalade redan Rivinus i *Introductio in rem herbariam* (sid. 57—58): »Då jag läser detta tror jag nästan att Morison aldrig har sett Caesalpino, när han bedyrar att hans metod uteslutande hämtats ur *Naturens Bok*, icke ur de botaniska författarnas arbeten.»

³ Rivinus' system, som dock var både opraktiskt och i hög grad artificiellt, nämner Heister med större välvilja än som kommer något annat till del. Visserligen är Heisters eget system (se nedan!) icke helt opåverkat av Rivinus, men det förefaller som om berömmet mer berodde på den stora olikheten med Linnés, än på någon likhet med Heisters eget.

⁴ Heister nämner Siegesbeck som sin ende föregångare som kritiker av sexualsystemet — i själva verket hade ju Ludwigs mot Linné riktade arbete utkommit 1739, alltså två år efter

undersöka och pröva med andra bevis och på ett annat sätt, icke av trätlystnad utan för att söka sanningen. Heister säger sig skola visa att Linnés metod är tvivelaktig, osäker eller rent av obrukbar.

Så följer avhandlingens väsentligaste del, där Heister med exempel belyser sin uppfattning om Linnés sexualsystem. Den största svårigheten anser han vara att med obehäpnat öga avgöra, hur många ståndare som finnas i en blomma, eller att avgöra huru de äro beskaffade. Särskilt svårt anser han detta vara hos »Cryptogamia, hos vilka antingen blommorna sitta inuti frukten som hos fikon, eller de genom sin litenhet undgå våra ögon, som fallet är hos de s. k. kapilläerna eller ryggbärarna, ormbunkarna, polypodierna, hjorttunga och andra med dem närbesläktade».

Därför, menar Heister, är Linnés metod oanvändbar, enär ståndare och pistiller skola utgöra växternas enda kännemärken, »medan han kallar de botanister heterodoxa som göra annorlunda och hätskt angriper dem».

Stor anser Heister oredan bli när det gäller växter med sammansatta blommor och nämner som exempel på sådana bland annat *Senecio*, *Hieracium*, *Bellis*, *Millefolium* m. fl., och vi förtiga då andra arter med mindre blommor, eftersom man redan hos de större icke utan svårighet kan iakttaga ståndarna och deras verkliga antal».¹

Redan detta anser Heister vara nog för att visa att Linnés metod är oanvändbar, och han anser att den ej kan anbefallas åt nybörjare inom botaniken, isynnerhet, säger han, som det finns lättare system.

Men Heister vill icke blott pröva Linnés uppfattning om den växtklass som har sammansatta blommor. — Hos två *Aloe*-arter, som han undersökt, kan han icke tydligt urskilja något ifråga om ståndarna eller pistillen, lika litet med mikroskop som med obehäpnat öga. När de kännetecken som av Rivinus, Tournefort och Boerhaave tillskrivas *Aloe* äro lätta att lära sig, varför skola vi då gå från det enkla till det svåra, från det klara till det ytterst dunkla, frågar Heister².

Siegesbecks skrift och två år före Heisters egen. Att Heister icke skulle känna till Ludwigs arbete är otroligt, eftersom han på ett annat ställe i den här refererade dissertationen nämner ett annat arbete av denne, nämligen *Definitiones plantarum* (1737).

¹ De här nämnda växterna höra till Linnés klass Syngenesia, men för att enligt sexualsystemet kunna avgöra om en växt bör föras till denna klass eller ej behöver man ej räkna antalet ståndare, vilket Heister gör gällande, ej heller för att kunna föra dem till rätt undergrupp; man behöver endast kunna konstatera att ståndarna äro förenade till ett rör, samt om växten har både disk- och strålblommor, allt karaktärer som äro betydligt enklare än räknandet av antalet ståndare.

² I J. E. SMITH, A selection of the correspondence of Linnaeus, del II sid. 310, heter det i en fotnot: »Heister amongst other things equally to the purpose, complains he could not find the stamens in an *Aloe*, and therefore the Linnæan system was useless.» — Detta är utan tvivel ett alltför lättvindigt avfärdande av Heisters kritik. Beträffande *Aloe* är det mycket troligt att de exemplar Heister undersökt varit missbildade; en reduktion i andreciet är hos hithörande arter vanlig, ett förhållande som Heister förmodligen icke kände till.

Så beskriver han *Cyclamen* och framhåller hur lätt den kan skiljas från andra genom sin säregna krona, utan hänsyn till ståndare och pistill, och han framhåller att den visst icke alltid är femtalig som Linné påstår, utan ofta sextalig och även har anträffats med sju flikar. Heister har även undersökt ett antal s. k. fjärilsblommor och funnit att såväl ståndare som pistill hos dem äro dolda. Men då blommorna hos *Cytisus* efter några veckor började vissna och tappa kronbladen, säger han, lyckades jag få se ståndarna, men antalet varierade i olika exemplar.¹

I fortsättningen klandrar han Linné för att på otillräckliga grunder vilja kalla *Auricula* för *Primula*; Heister menar att med Linnés karakteristik kan man icke igenkänna växten, utan måste känna till hela dess habitus. För övrigt, säger han, varierar ståndarantalet, och det är visst icke alltid fem som Linné hävdar; tvärtom äro de oftast fler än fem. Vidare bildas enligt Heister ståndarna hos *Auricula* mestadels i översta delen av pipen, medan de hos många *Primulæ* komma från blommans botten, något som nästan alla, utom Linné, skilt på.²

Hos de växter som ha små blommor är den Linnéska metoden oanvändbar, säger Heister, eftersom ståndarantalet icke kan avgöras utan hjälp av mikroskop, och ett alltför flitigt bruk av mikroskopet torde försämra de lärdes ögon så, att med dess hjälp nästan intet kan tydligt urskiljas, varken av de gamla och erfarna eller, ännu mindre, av nybörjarna.

Heister underkastar *Alsine* en noggrann undersökning, men finner att ståndarna äro så intrasslade i varandra, att de ej med någon säkerhet låta sig räknas. När nu Linné hänför *Alsine* till *Decandria*, säger han, och man hos dem finner ett annat ståndarantal, hur skall man då veta vart den skall föras? I stället prisar Heister Rays system, enligt vilket arterna skola överensstämma i flera avseenden för att kunna föras till samma släkte, något som enligt Heister visar överlägsenheten hos detta system, liksom även hos Tourneforts.

Heister påpekar vidare att Linné själv medger att det är lätt att taga

¹ Ståndarna sitta ganska väl dolda hos s. k. fjärilsblommor, varför man bör underlätta räkandet av dem genom att avlägsna några av kronbladen, en möjlighet som Heister tydligen förbisåg — han föredrog att vänta tills blommorna vissnade. Det är mycket otroligt att, som Heister påstår, antalet ståndare varierade i olika exemplar. Just hos familjen *Papilionaceæ*, till vilken de uppräknade arterna höra, är ståndarantalet speciellt konstant — nio ståndare äro sinsemellan förenade, och en är fri. Felslagningar inträffa givetvis någon gång även inom denna grupp, men äro här sällsyntare än eljest.

² Heister kände med säkerhet inte till den företeelse som kallas dimorf heterostyli, som består i att ståndarna i vissa exemplar sitta i blommans botten, i andra högre upp i blomman. Detta särskilt hos *Primula* vanliga fenomen är hos andra arter sällsynt. Då Heister anträffade dels exemplar av *Primula veris* med ståndarna i blombotten, dels exemplar av *Auricula*, där de sutto högre upp, har han ansett sig ha med tvenne skilda släkten att göra. Problemet som skymtar hos Heister, hade ej gått upp för Linné.

fel på antalet ståndare hos många växter. Han anser att Linnés metod blir ytterligare osäker genom att det dels är lätt att taga fel på ståndarna hos de växter där dessa äro förgängliga, dels emedan ståndarna hos många arter förstöras av insekter.

Han betraktar det som en stor svaghet att växter med fyllda blommor ej hava någon plats i Linnés system, eftersom de oftast sakna ståndare och pistill, medan de enligt Heister lätt kunna föras till rätt släkte om man använder Rays, Boerhaaves eller hans eget system.¹

Men särskilt grova misstag anser Heister att Linné gör då det gäller Umbelliferae; Linné vill förena *Perfoliata* och *Bupleurum* i samma släkte, vilket enligt Heister är omöjligt, eftersom *Perfoliata* har enkelt och *Bupleurum* dubbelt hylle. Vidare vill Linné kalla *Sphondylium* för *Heracleum*, och han anser att den ej behöver ha svepe under småflockarna. Men, säger Heister, icke endast har jag själv nyss sett det, utan Rivinus har även avbildat dessa svepen på sina figurer. Linné gör gällande att *Coriandrum* har svepe endast under småflockarna, »medan Rivinus' teckningar, som Linné dock ofta hänvisar till, ha svepe under såväl småflockarna som de stora flockarna». Heister citerar vad Linné säger om *Corispermum*: »Dess kön varierar, än är den hermafrodit, än monoic, än dioic, än polygam.» Kan man då, undrar Heister, med någon rätt hänvisa till Linnés hypoteser? Det medför stor förvirring att man icke vet till vilken klass en växt skall föras.

Särskilt klandervärd anser han Linné vara, när han ändrar namnen på medicinalväxterna. Skälet till att han tager sig före att ändra namn torde, säger Heister, vara: detta namn behagar mig icke. »... Men mera en annan gång om det berättigade eller oberättigade i att ändra växters namn.»

Heister anser att Linné syndar mot lagar som han själv stiftat; i *Fundamenta botanica*, aforism 241 konstaterar Linné att man bör bibehålla de gamla botanisternas latinska eller grekiska namn, om dessa äro bra, »men» säger Heister, »av tidigare nämnda exempel torde framgå till vilken grad och hur ofta han syndar mot detta».

Återstoden av dissertationen behandlar Linnés namnändringar. Till sist fastslår Heister att Rays och Rivinus' metoder sedan länge framstå som enklare och säkrare än Linnés, då det gäller att förvärva kännedom om botaniken.

Med denna avhandling hade Heister riktat ett kraftigt angrepp mot Linnés sexualsystem. Men innan året gått till ända hade han två gånger till angripit Linné, dessa gånger dock ej hans sexualsystem i så hög grad som hans namnändringar.

Det första av dessa angrepp skedde med avhandlingen »*De nominum*

¹ Heisters uppfattning att fyllda blommor borde kunna bestämmas enligt ett artificiellt system är helt orimlig. Detta är omöjligt även enligt Rays, Boerhaaves eller hans eget system.

plantarum mutatione utili ac noxia», som ventilerades i Helmstädt den 17 oktober under Heisters praesidium och med IODOCUS EDMUNDUS SANDIIAGEN som respondens. Inledningsvis redogöres för några namn som Linné ändrat, och han beskylls för att ha gjort detta illa. Heister framhåller vilka stora svårigheter det för läkarna innebär att få namnen på medicinalväxterna ändrade; Heister fordrar att de skola få behålla de namn de sedan länge burit. Han anser att Linné handlar orätt mot de stora botanister som givit växter deras tidigare namn, och han beskyller Linné för att i hemlighet förtala honom.

Den 14 december ventilerades i Helmstädt med Heister som praeses och med JOHAN HERMAN ANTON WILBERDING som respondens en avhandling betitlad »De Aurantiis eorumque eximio usu medico». I denna dissertation kritiseras Linnés behandling av släktet Citrus; han vill i detta släkte förena de arter som tidigare varit fördelade på släktena Aurantium och Citrus, vilket Heister förklarar vara helt felaktigt.

På våren påföljande år fick Linné ett brev från Heister — det första efter fyra år — daterat den 30 april 1742.¹ Heister skriver att då han hört av BRÜCKMANN² att Linné ånyo önskat hans förteckningar över växterna i botaniska trädgården i Helmstädt, liksom de botaniska dissertationer han utgivit under föregående år, sänder han dem nu.³ »Jag skulle ha skickat dig dem tidigare om jag vetat vart och vilken väg», skriver Heister. Var Linné finns låtsas han icke veta, kanske i förargelsen över att Linné icke låtit höra av sig sedan han lämnade Holland. Han skriver vidare: »I de skrifter som jag utgav förra året framlade jag för de lärde mina tankar och vissa tvivel jämte de svårigheter, som framställt sig för mig i fråga om ditt system och de alltför talrika ändringarna av goda växtnamn; jag gjorde det öppet såsom du hade gjort, men dock med största möjliga hovsamhet, ehuru du ofta angripit mig tämligen skarpt. Jag lämnar åt de lärde att avgöra, vilken av dessa åsikter som tilltalar dem mera och bäst överensstämmer med naturen. I många fall är jag ej av din mening, icke oöverlagt, utan på grundval av allvarliga skäl, som jag i dessa skrifter framfört; men denna skillnad i åsikter bör icke åstadkomma osämja mellan oss; ty jag sätter stort värde på dig för din stora möda, något som jag offentligen uttalat. Ty lärda män kunna vara av olika uppfattning och ändå vara vänner.» Till sist berättar Heister att han nu är sysselsatt med att utarbeta och utgiva ett eget botaniskt system.

Den 23 juni 1744 ventilerades en avhandling i Helmstädt, »De Cydoniis

¹ Linn. Corr. VI: 459—460. ² Franciscus Ernst Brückmann, tysk naturforskare 1697—1753.

³ Det var också Brückmann som översände dem till Linné; härom skriver han till Linné i brev den 4/5 1742 (Bref och skrivelser 2: 1 nr. 236), den 16/9 1743 (ibid. nr. 237), den 3/4 1744 (ibid. nr. 238.), den 10/3 1747, (ibid. nr. 239.), vilka brev Linné samtliga synes lämnat obesvarade.

eorumque eximio usu medico», under Heisters praesidium och med JOHANNES ADAMUS BAUER som respondens. Heister kritiserar här att Linné vill föra Cydonia till Pyrus. Han påpekar att det ju tidigare varit tvenne skilda släkten och hänvisar till den stora skillnaden mellan frukterna, vilket han menar måste tilltala Linné, som så gärna talar om fruktifikationen.

MÖBIUS säger på ett ställe¹: »Ein anderer Gegner war der berühmte Chirurgieprofessor Lorenz Heister in Helmstädt, der bei der Einteilung lieber die vegetativen Teile zu Grunde gelegt haben wollte, weil die Blüten doch nicht immer vorhanden seien.» Detta stämde 1732, men icke 1748. Heister framlade nämligen detta år en liten skrift betitlad »Systema plantarum generale ex fructificatione cui annectuntur regulae eiusdem de nominibus plantarum a celeb. Linnaei longe diversae». I inledningen heter det: »Jag har lovat framlägga detta system, enligt vilket jag har undervisat i nära tjugo år, redan 1730, men har hindrats av andra viktiga göromål.» Den undervisning han här talar om avser förmodlingen demonstration av den botaniska trädgården i Helmstädt, som han själv anlagt.

Heisters system indelar växtriket i tvenne huvuddelar, s. k. exercitus, nämligen örter och träd; det är Caesalpinos tanke som här går igen. Örterna indelas i tre 'legiones' efter hjärtbladen: monocotyledones, polycotyledones och cryptocarpae. Träden indelar han i två 'legiones', nämligen monocotyledones och polycotyledones. De lägre systematiska enheterna uppdelas efter blomman eller frukten. Det är minst sagt egendomligt att Heister, som så högljutt klagar över att Linnés sexualsystem är oanvändbart, när antalet ståndare slår fel, själv kan anföra en sådan indelning som i monopetalae, tetrapetalae etc.

Heister medger att många botanister velat avskaffa indelningen i örter och träd, men han framhåller, att eftersom dessa båda grupper äro så lätta att skilja åt, det kan vara lämpligt bibehålla den, särskilt med tanke på nybörjaren.

Vid namnet Celsia anmärker Heister² på att Linné har infört detta namn, ej efter den antike läkaren Celsus, utan efter en svensk botanist, Celsius. Det förargade Heister att Linné ej tagit upp några av de namn efter berömda botanister, vilka Heister själv infört, t. ex. Conringia, Volcameria. Hela återstoden av detta arbete består av Heisters regler för huru växtnamn böra bildas.

Den 7 september 1750 skriver Linné i ett brev till Bäck³: »Jag har sport från Frankrike at Heister är död; hur skall jag då få till honom min character botanici (hvilken äfwen kunne exanimera Klein⁴), som är tryckt

¹ MARTIN MÖBIUS, *Geschichte der Botanik* (1937), sid. 46.

² Heister, a. a. not sid. 20.

³ Bref och skrivelser, I: 4 nr. 700.

⁴ Jacob Theodor Klein, 1685—1759, tysk zoolog.

i philosophia pag. 299.»¹ I den av Linné nämnda *Character botanici* framhåller han vikten av att kunna skilja mellan verkliga författare och lärda kompilatorer. En obildad skrävlare lämnar intet bidrag till vetenskapens tillväxt, säger Linné, med tydlig adress till sådana motståndare som Heister och Klein. Ryktet om Heisters död var något förhastat — han dog ju först åtta år senare, och hans allvarligaste angrepp mot Linné återstod ännu.

År 1702 hade JOHANN HEINRICH BURCKHARD² i Wolfenbüttel utgivit ett litet arbete med titeln »*Epistola ad Leibnitium de caractere plantarum*», i polemik mot en skrift av A. C. Gakenholz³. Så småningom hade Burckhards arbete fallit i glömska, men år 1750 utgav Heister det i en ny upplaga i Helmstädt och försåg det med en 98 sidor lång inledning. Heisters avsikt med denna utgåva var att påvisa att Burckhard långt före Linné behandlat tanken på ett sexualsystem.

Heisters inledning formar sig till en översikt av de botaniska systemens utvecklingshistoria och han vill särskilt framhålla de tre tyska botanisterna JOACH. CAMERARIUS', JOACH. JUNGIUS' och BURCKHARDS insatser, vilka synas honom orättvist ha förbisetts ej blott av Linné utan även av andra utländska forskare såsom Tournefort m. fl. Huvudsyftet med skriften framgår dock klart av senaste delen av denna inledning till Burckhards brev, »för vars skull allt detta är skrivet». Det heter där att Linné själv och många andra visserligen uppgivit att han varit den förste som funnit och framställt ett system grundat på könsorganen, men detta är ett misstag. Det bör vara angeläget för de lärde, som intressera sig för vetenskapens historia, att veta vem som först insåg och uttalade att ett system kunde byggas på denna grund. Och denne var, som Heister i fortsättningen bemödar sig att visa, Burckhard — och det t. o. m. redan innan Linné var född — ehuru omständigheterna icke tilläto honom att utarbeta detsamma. Systemet skulle därför ej utan skäl kunna bära namnet det Burckhardska.

Heister avslutar sin långa inledning med att ge namnet Burckhardia åt ett enligt honom dittills okänt växtsläkte, liksom han tillägnar Jungius ett annat.

På våren 1750 skriver Linné till Bäck i ett brev⁴: »Heister har åter hedrat mig med ett nytt scriptum. Han har gjort ett helt nytt genus, som han kallar Burckhardia, och är af ett träd som ingen sedt eller nämt, det och Haller confermerar uti sin recension. Ståtelige botanici; det heter älliast och är inom 10 åhr 4 gånger nämt och beskrifwit . . .» Linné nämner så fyra olika namn, som denna enligt Heister nya växt redan haft.⁵

¹ *Philosophia Botanica*, som utkom 1751, befann sig under tryckning.

² Johann Heinrich Burkhard, med. dr., arkiater, f. 1676, d. 1738.

³ Alexander Christian Gakenholz, d. 1717, hade 1701 utgivit *Epistola ad Leibnitium de emendanda et rite instituenda medicina* i Helmstädt.

⁴ Bref och skrivelser 1: 4, nr. 695.

⁵ Linné upptog den efter Catesby under namnet *Callicarpa* i *Decem plantarum genera* (*Acta R. Soc. Sci. Ups.* 1741, p. 80).

Sin utgåva av Burckhards *Epistola ad Leibnitium* skickade Heister till VAN ROYEN och begärde dennes omdöme. Den 22 februari 1751 skriver Linné i ett brev till Bäck¹: »Från Holland hörde jag att Heister gjort en annor till fader åt min methode, och Royens skarpa svar där på.» Sitt »skarpa svar därpå» till Heister har van Royen själv återgivit för Linné i ett brev i februari 1751², där det heter: »... Burckhards epistola, av Heister utgiven med förord och tillagda noter, har du otvivelaktigt sett eller bör se; ty han gör Burckhard, icke dig, till sexualsystemets upphovsman, varom han i slutet av förra året skrev ett brev även till mig och bad att jag skulle framlägga min uppfattning härom. Mitt svarsbrev löd så här: »Jag har mottagit ditt den 1 oktober daterade och med lärda gåvor utökade brev, och jag är dig tack skyldig för detta; ty ditt vackra förord, som innehåller en lärd framställning av botanikens historia, behagar mig. Du frågar mig om min uppfattning, och jag tycker nog att det kunde ha avfattats med något mindre av den för vetenskapen så fördärvliga ensidigheten. I såväl konsten som vetenskapen pågår nästan ständigt gräl, nu liksom fordom, om vem som gjort en upptäckt; ty det är sällsynt att den som drar upp de första, vanligen dunkla linjerna hålles för upptäckare och upphovsman, utan namnet tillägges den som bringar dem i ordning och uppför ett monument varaktigare än kopparn. Att så är måste den medge, som studerar medicinens, kirurgiens eller anatomiens begynnelse. Visserligen tager jag ej Linné i mitt beskydd, och bör icke heller göra det, eftersom han själv förmår tillräckligt försvaga sina motståndares vapen. Likväl smärta det mig att välförtjänta män, även om de törhända haft mänskliga svagheter, offentligen utlämnas och utsättas för det allmänna löjet. Ty hur mången är det som icke stundom slumrar med den gode Homerus? Ty liksom vi alla lida av fel, så göra vi även misstag, och lycklig den som begår de minsta. Må därför var och en tillmätas sin egen ära, en Jungius, en Camerarius, en Burckhard, med ett ord alla tyskar, men även en Linné och en Boerhaave och andra väl förtjänta män, även om den ene icke på varje sida utbredd sig i beröm om den andre.» I fortsättningen tillbakavisar van Royen skarpt vissa Heisters beskyllningar mot honom själv.

Som bekant inlät sig Linné av princip ej i polemik, och han bemötte heller aldrig offentligen Heisters angrepp.³ Men man kan iakttaga, hur Linné

¹ Bref och skrivelser, I: 4 nr. 711.

² Linn. Corr. XII: 299—300.

³ Möbius (a. a. sid. 46) säger i en not: »Linné rächte sich angeblich für seine [Heisters] Angriffe, indem er eine stachelige, strauchige Polygacé Heisteria nannte.» Detta anses ha varit Linnés vanliga sätt att straffa sina motståndare. Emellertid föreligger här ett misstag från Möbius, sida, eftersom ju namnet Heisteria redan förekommer i *Genera plantarum*, d. v. s. långt innan Linné hade någon anledning att kalla Heister »taggig». Däremot degraderade Linné Heisteria till trivialnamn, och namnet upptogs av Nicolas Joseph von Jacquin (1727—1817, professor i kemi och botanik i Wien) i hans arbete *Anleitung zur Pflanzenkenntnis nach Linnés Methode*

i sina arbeten med åren mer och mer utplånade Heisters namn. Ett undantag utgör *Philosophia botanica* (1751), där han nämner Heister bland polemiker inom botaniken (»Eristici in botanicis litigarunt»). Det mindre hedrande omnämmandet i *Systema naturae* är borttaget från och med 1740 års upplaga. Uttrycket »Heisterus uterque» i första upplagan av *Genera plantarum* är i 1742 års upplaga ändrat till blott »Heisterus», och från 1754 och framåt är hela uttrycket struket. Som framhållits förargade det Heister att han i *Biblioteca botanica* nämndes bland »heterodoxi» — i 1751 års upplaga har han, på grund av sin skrift av 1748, kommit in även bland »ortodoxi».

(1785) för en annan växt. Jacquins beskrivning av denna art börjar: »Arbor inelegans...», vilket kanske innebär en mot Heister riktad elakhet!

HESPERIDERNAS ÄPPLEN OCH POTUS POLOPUNTIA

AV

K. V. OSSIAN DAHLGREN

DET AVVIKANDE OCH OVANLIGA FALLER OSS LÄTT I ÖGONEN. En *lusus naturae* förvånar oss mer än *norma naturae*; och dock bjuder det normala i grund och botten lika många problem som det anormala. I denna skriftserie har jag tidigare (1941) redogjort för ett par avvikelser, vegetativa mutationer, som Linné hade iakttagit under sina ungdomsresor. Ett alldeles särskilt stort intresse fattade han som bekant för den underliga varieteten av *Linaria vulgaris*, som han kallade *Peloria*, och vilken också gav honom anledning till en del spekulationer över artbildningen. Men i det stora hela hade Linné föga lust att befatta sig med teratologiska förhållanden. Då sålunda Vetenskapsakademien 1746 bad honom att yttra sig om ett par missbildade kalvar, skrev han: »Naturen har gjort så mycket artigt och wähl, at jag aldrig får tid eller hog at se äfter om hon begått några fehl, utan lämnar gierna det til dem som hafwa mehr och nogare upmärksamhet på naturen»; och flera liknande uttalanden skulle kunna citeras.

Utom åt *peloria*-varieteten har dock Linné ägnat en hel uppsats åt en annan missbildning. Den 5 okt. 1745 uppvisades nämligen vid Vetenskapsakademiens sammanträde »en växt af tvänne pomerantz, den ena mindre med fullkoml. skal och äfven tecken efter blomman fästad innuti den större, hvilken H:s Exell. Gref Tessin insänt til Akademien.» Enligt protokollet beslöt man att remittera den underliga frukten till Linné med begäran om »des betänkande der öfver och fullkomlig beskrifning». Denne skrev därpå till akademisekreteraren PER ELFWIUS: »Om jag alt skulle å sido sätta, så må Bror wara wiss på at jag skulle göra en observation om Pomerantz, den jag redan fått.» Linné blev också snart färdig med sin avhandling, som föredrogs i Akademien den 7 dec. och inflöt i dess handlingar för år 1745 under titeln »POMERANTZ med et inneslutit FOSTER».

Inledningen är ganska karakteristisk: »Skaparen har föresatt hvart och ett ting sitt vissa mål, så uti diurens, som växternas rike. När et Frö utaf et Insect blifver utkläkt, varder här af en matk; när denna afkläder sig sin yttre hud, är han en Puppä; när denne aflagt sit skal blifver han ett flygande kräk, och när detta änteligen lagt sina fröen, går det icke längre. Altså skier också med örterna¹; de, upvuxna af Fröet, rinna upp uti en Stamm, prydas med blad och blomma, då den Stängelen, som uplyfter blomman får änteligen sin Frukt, och Frukten sina kiernor; vidare går det efter allmänne lagar i naturen intet. Sker nogot emot en sådan Ordning, som likväl mycket sällan händer, anses det gemenligen som ett under, och man hafver äfven orsak at deruppå vara upmärksam.»

Linné fortsätter: »De Träden man allmänt nämner *Citrona* och *Pomerantz* voro knapt för Christi tid til namnet bekante i Europa; desse härlike vinter och sommar grönskande Trän, deras vackra och välluktande blommor, deras behagelige och upfriskande Frukter, med des stora nytta i mat och Medicin gjorde, at desse Trän, en gång inkomne i Europa, snart nog blefvo allment vårdade och i alla Riken inbrackte och skötte. Ja det var ej långt, förr än man begynte, at endast för dessa Träd anlägga särskilte Trägårdar, at för dem bygga kostbare vinterhus, de Krönte Hufvuden, funno häruti sit nöje, dem de stora och förmögna efterföljde; så at denna tiden ingen Trägård kallas, som ei prydes och blänker af desse gyldene Hesperidum-Äplen, och alla vinterhus i Trägårdarne kallas nu för tiden, af desse Mala Aurea², Orangerier³.»

Det kanske kan intressera någon att få några upplysningar om en del *Citrus*-arters historia.⁴ Pomeranserna (*Citrus Aurantium* subsp. *amara*) med sina beskt aromatiska skal och sin sura saft ha först genom araberna kommit till Europa. Deras nära släkting, »de söta pomeranserna» (subsp. *sinensis*), som vi med ett tyskt låneord kalla apelsiner (Apfelsine, kinaäpple) infördes ganska sent, på 1500-talet, till Europa av portugiserna. Den italienska be-

¹ En dylik, som det förefaller rätt långsökt jämförelse mellan insekter och växter har Linné flera gånger varit inne på. Jag hänvisar t. ex. till hans *Metamorphosis plantarum*, som också finnes översatt till svenska av C. A. BROLÉN (1921).

² *Mala aurea*, guldäpplen, har dock filologiskt sett ingenting att göra med orange. Av *poma aurantia*, guldfrukter, har bildats ordet pomerans, men ej heller detta ord har — trots sin snarlika klang — något att skaffa med orange. Orange kan nämligen härledas från ett sanskritord *nagarunga* eller *nagrunga*, som perserna upptogo som *narungschi*, vilket i sin tur hos araberna blev *naranschi* eller *narang*. Härav formade byzantinerna *nerantsi*, italiernarna *naranci*, *aranci* och *arangi*, spaniorerna *naranja*, portugiserna *larania* och slutligen fransmännen *orange*. (Huvudsakligen efter REINHARDT 1911, s. 250.)

³ »Pomerantzhus» var den motsvarande beteckningen under den Rudbeckska tiden. »Dätt stora Pomerantzhuset» omtalas bland de byggnader som i branden 1702 blefvo »helt afbrände». (SWEDERUS 1877, s. 46.) Redan i RUDBECKS växtkatalog 1666 upptas »Malus aurantia».

⁴ Huvudsakligen efter HEHN (1911, s. 250 och följ.).

nämningen *portogallo*, albanskans *protokale* och t. o. m. det kurdiska ordet *portoghal* erinra härom. Den första representant för släktet, som européerna fingo kännedom om, var det mediska äpplet, arbor citri, den äkta citronen (*Citrus medica* subsp. *genuina*), och det skedde genom ALEXANDERS fälttåg. Frukten kan bli mycket stor och väga flera kg, den är oerhört tjockskalig (citronat eller, som vi hellre säga, suckat beredes av skalet) och doftar aromatiskt. Trädet med de ständigt gröna bladen och de vällyktande blom-morna stod högt i pris, och flera grekiska författare under den romerska kejsartiden ha talat om dess frukter, mala aurea eller hesperidäpplen.¹ Vad vi nu kalla citron (*C. medica* subsp. *Limonum*) borde egentligen heta lemon eller limon (därav limonad och lemon squash), ett ord, som också brukas i Italien och England och länge också använts hos oss. Trädet uppges först genom araberna ha kommit till Europa. Den ljuvligt doftande mandarin (*C. nobilis* från Cochinchina och Sydchina) kom först på 1800-talet i kultur i Europa. Grape-frukt slutligen, som efter första världskriget blev populär i Sverige, har antagligen ett hybridogent ursprung. (Det mindre lyckade namnet grapefruit, 'druvfrukt', torde sammanhånga med de ibland täta frukt-samlingarna.)

Men nu återgå vi till Linné, som skriver: »Konsten kom härtil, sedan Trädgårds-Mästarens förnämsta sysla blef at skiöta dessa Träd, och med denna skiötsel behaga sina Herrar; naturen med konst underhulpen gjorde uti desse Träd större fägring, större behagelighet, och naturen spelte med konsten på tusende ovanliga sätt.»² I det av Linné kända arbetet av J. CHR. VOLCKAMER beskrivas mer än 200 sorter av *Citrus*-växter, som ha odlats i Nürnberg. »Är altså», fortsätter han, »kunnskapen om Orangeriers

¹ De gyllene äpplen, som Herkules hade hämtat från Hesperidernas trädgårdar längst bort i väster vid Oceanens strand, kunna naturligtvis icke avse några *Citrus*-frukter, då dessa förhållandevis sent blevo kända av européerna. Men det poetiska och tidigt brukade namnet vittnar värtaligt om hur högt man skattade sådana. Det klassiska granatäpplet kunde till slut dåligt hävda sig i konkurrensen med »die Goldorangen» för att begagna GOETHEs ord i Mignon-arian.

² Liksom många människor ännu i dag tro, menade också Linné, att odlingen i och för sig på något mystiskt sätt skulle kunna åstadkomma högst avsevärda förändringar hos växterna. Redan i *Critica botanica* (s. 181) framhålls t. ex. detta: »De kärva frukterna hos vilda (sylvestris) *Citrus*-typer, päron, äpplen, misplar och krusbär bli genom kultur till den grad för-mildrade, att många tro sig ha att göra med skilda arter.» Jag skall också försöka att återge stycket på sid. 192, där ovanstående arter, utökade med hagtorn och kronärtskocka, figurera på nytt: »I vilt tillstånd alstra dessa mycket taggiga växter en frukt, som har sträv, kärv, sur eller bitter smak; men odlade i trädgårdar förlora de sina taggar, och frukterna få en mild smak och bliva mycket söta. Man bör därför vara försiktig med att hämta karaktärer från dessa förhållanden så att ej växtplatsen må lura botanisten.» (»... in *sylvis* spinosissimae plantae, fructum acerbum, vel austerum, vel acidum, vel amarum producunt; in *hortis* cultae spinas deponunt, fructu mitescent, suavissimaeque evadunt. Caute itaque ab his desumatur differentia ne eludat Botanicum locus.») Jfr också *Philosophia Botanica*, s. 215.

skötsel och om Orange-träds åtskillige lynne, en vetenskap som i alla riken af Europa haft och hafver sine älskare. Och fast här tils, om detta träd, mindre blifvit på Svenska språket framstält, så äga vi likväl här hos oss i Sverige många vittra och på naturen upmärksamma män, som hafva hvarken omkostnad eller onyak sparda för sådana rara träs skötsel, och den der til ländande vetenskapens idkande, så at man hafver orsak at förmoda det rön i sådana ämnen lära äfven hos oss finna läsare som dem behaga.»

Kanske tänkte Linné härvid främst på CARL GUSTAF TESSIN, som möjligen haft »sådana rara träs» i växthus redan innan han (1748) tillträdde Åkerö (där odlades åtminstone fikon). Vare härmed hur som helst så ville väl den lärde professorn i Uppsala hedra sin höge gynnare och vän genom att beskriva dennes pomerans och det just under den period, då TESSIN¹ råkade vara akademiens preses.

I frukten fanns upptill »en Klotrund, ting till Form och Skapnad af en liten Pomerantz, stor som en liten Mousquette Kula, hel gul, liggande inom Pomerantzens öfra spitz eller ända, utan at något invärtes märktes vara förändrat, mer än det allena, at Columnen eller den sega Substancen, som går långs åt igenom frukten, var ofvan til bredare och slutade sig der den lilla Pomerantzen tog sin begynnelse». Linné meddelar också, att »sielfva Kroppen utaf detta Foster egendomligt nog var omgifvet af fyra Ovale gule blad, som helt lösa skilde honom ifrån den stora Pomerantzen». Det är av föga intresse att meddela ytterligare detaljer.

Linnés figurer reproduceras här (bild 1). Han har tydligen själv skisserat upp dem, men hans utkast ha vidare utarbetats av ingen mindre än CARL HÄRLEMAN. Detta framgår av följande citat ur ett brev till ELVIUS: »Gud väl-signe Principem Architecturae, som will hedra min lilla tractat. jag förstår

¹ TESSINS dagböcker omfatta c:a 20,000 foliosidor. Den beundran och vänskap han kände för Linné kommer fram på flera ställen i de anteckningar för 1757, som ha utgivits av MONTGOMERY (1824). TESSIN har sålunda (s. 55) antecknat flera pompösa förslag till »inskrifter öfver Herr Archiatrens Linnæi portrait uti Mineral-Cabinettet på Åkerö».

Av mera intim karaktär är följande utgjutelse (6 juli 1757): »Jag väntar med längtan efter Herr Professor LINNÆUS. Jag behöfver hans undervisning. Mitt tröga åldriga begrepp, tarfvar eld och värma. Herr LINNÆUS liknar en käck och drivande Landshöfdinge, som heldre resolverar 2 gånger, än att låta vänta på Resolution. Allt som vår värde naturletare hämtat mera visshet har han sjelf nedbrutit sin byggnad, fast den varit aldrig så ny. En slik man, skarpsynt, outtröttlig, böjlig, skjällig och foglig, är ju ej lik våra tiders vise män, och måste ju komma till tinnarna, af den vetenskap som han omfamnat» etc.

Under Linnés besök på Åkerö skriver hans värd (20/7) bl. a. följande: »Vår stora och i verden namnkunniga LINNÆUS, förtjenar att till dess öden blifva bekant. I hans ögon och förstånd ligger all den qvicka eld, af hvilken den bör upplysas, som vågar sig in i naturens mörka irrgångar att dem utreda till andras vägvisande.»

Säkert fägnade det de båda herrarna, att under »en nöjsam aftongång» få syn på »ett rågstånd af 68 stammar utur ett frö, och i ett enda ax räknades 96 korn», om nu TESSIN antecknat rätt. Uppgiften om den starka bestockningen verkar dock högst osannolik.

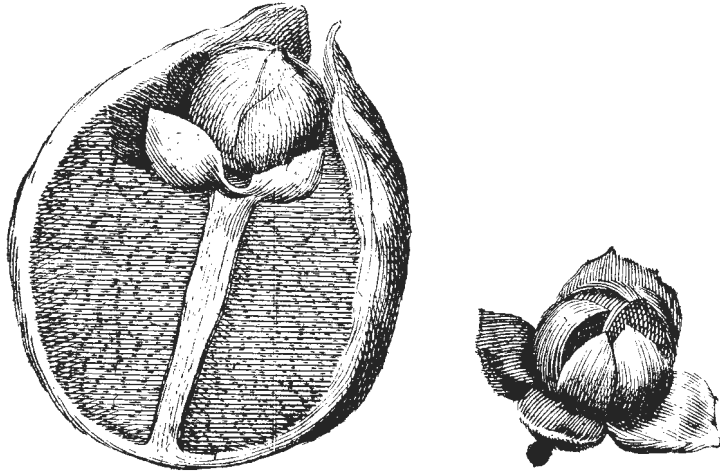

Bild. 1. Linnés navelorange. Den större figuren visar »denna frukt i naturlig storlek och hvarest det lilla fostret haft sit säte». Bredvid »syns det lilla fostret med de fyra blader, som insvept det samma och sielfva klyffftorna något litet ifrån hvarandra dragna, at de tydligare kunna åskådas».

hwarken att rita älr gifwa deseiner¹. jag har doch på innelyckte lapp satt upp problematice, om M. H:re tors wisa det, då hr Öfwer-Intendenten är wid rätt godt humeur; älliäst går det aldrig an.»

TESSINS och Linnés pomerans var en s. k. »navelorange», där en övre våning av små fruktblad hade bildat en liten extra frukt. Säkert ha många av läsarna också gjort bekantskap med apelsiner, som i sig ha härbergerat en mer eller mindre väl utbildad miniatyrfrukt. Bild 2 visar en ituskuren navelorange. Litteraturen om dylika abnormiteter är ganska ansenlig, såsom framgår av PENZIGS (1887 och 1921) arbeten. Det har också uppgivits, att en tredje, ja, t. o. m. att en fjerde krans av karpeller kan ha utvecklats. Linné omnämner fem författare (1514—1738) till s. k. *Hesperides*, verk behandlande *Citrus*-växter, »at förtiga mindre folk som skrivvit om Orange-Träd»; och i J. CHR. VOLCKAMERS *Hesperides Noribergenses* har han också sett en äkta citron (*cedrato*) avbildad, som upptill inneslöt en mindre sådan. Annars äro dylika bildningar betydligt sällsyntare hos citroner (såväl äkta sådana som vanliga lemoner) än hos apelsiner (PENZIG 1921, s. 200). — »At inom någon Frukt finna antingen en blomma eller annor liten Frukt, är en ganska sällsynt händelse», skriver Linné, »och när det skier, tyks naturen villa visa oss, det han ej är så bunden at på et visst sätt frambringa sina

¹ Teckningarna i t. ex. Linnés resedagböcker visa dock, att han icke saknade anlag och därför också kunde fånga det karakteristiska hos olika föremål. Jag hänvisar för öfrigt till BRVKS (1925) uppsats i sällskapet årsbok. — I ett brev till Vetenskapsakademiens sekreterare i sept. 1764 klagar Linné över att han icke har någon tecknare »och aldrig haft», sedan han kom till Uppsala. »Nog äro här», skriver han, »projectmakare i ritning, men inga *veri pictores* som kunna imitera naturen.» Liknande uttalanden återkomma flera gånger i hans korrespondens.

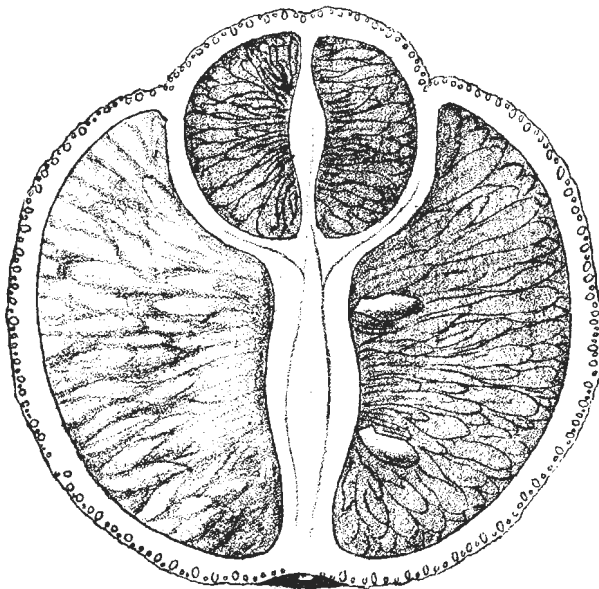

Bild. 2. Längdsnitt genom en viss typ av navelorange. (Efter PENZIG 1897, Tav. X, fig. 5.)

alster, som vi tro, fast det händer at de då ej blifva så fullkomliga.» I *Philosophia botanica* (s. 81) omtalas några fall av *prolificatio*, där dock en hel blomma växer fram ur en annan (»Prolifer flos, ubi ex uno flore alius enascitur») bl. a. den ej så ovanliga genomväxningen hos humleblomster (*Genum rivale*). Se bild 3!

Det förefaller ju oss ganska underligt, att Linné betraktade den inneslutna frukten som ett »foster». Även senare har dock ett sådant ord som »superfoetation» använts för att beteckna denna missbildning (som åtminstone ibland måste vara ärftligt betingad), ty en liten apelsin i en annan är ju ett slags analogi till ett dräktigt däggdjur: en mindre sak i en större och båda av samma slag. Kanske Linné icke menade, att hans uttryck skulle fattas allt för bokstavligt; men säker kan man icke vara härpå, då han minsann icke drog sig för att ibland göra eller gilla från vår synpunkt ganska halsbrytande jämförelser, särskilt mellan djur och växter. (T. ex. »Calyx posset pro *Cunni labiis* vel *Præputio* etiam haberi» — *Philosophia botanica* s. 92.)

Det torde vara mycket osäkert om Linné i sin uppsats med ordet »pomerantz» verkligen har åsyftat den frukt, som vi använda som krydda i mat och till marmelad. Det kanske var fråga om en apelsin. Linné kände naturligtvis väl till både pomerans och apelsin; och båda sorterna odlades i frigidariet i hans trädgård (*Hortus Upsaliensis* 1748, s. 236). Men av 1700-

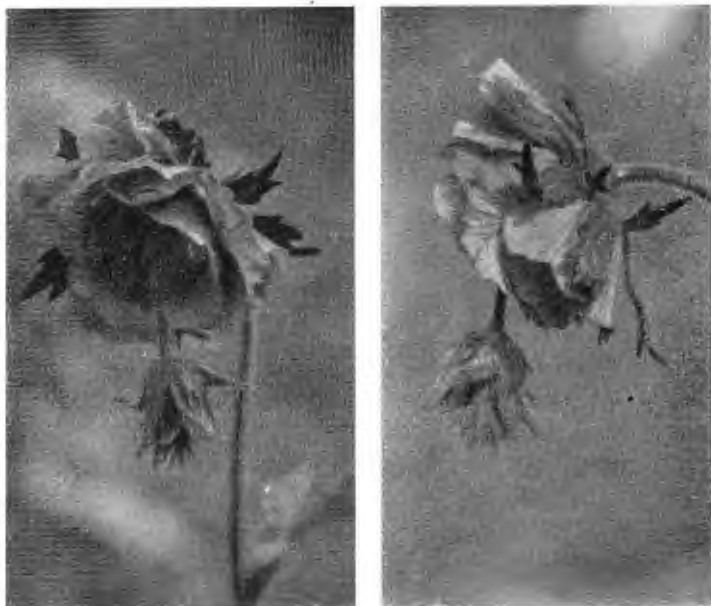

Bild 3. Genomvuxen blomma hos *Geum rivale*. («*Geum flore uno alteri innato*. Tournef.»)

talets och tidigare litteratur får man ett bestämt intryck av att man ibland med pomerans också måste ha förstått apelsin¹. I Collegium diaeteticum (utg. av LINDFORS 1907, s. 188) läses; »De mena, at citron, pomerans och apelsin äro allenast varieteter.» En av Linnés åhörare har i fortsättningen antecknat: »Mala chinensia, de store pomeranserne, äro ganska söta och kunna tuggas i större quantitet.» Här måste det vara fråga om apelsiner. I SALBERGS och TENGBORGS dissertationer om ätliga frukter (*Fructus esculenti*, 1763) resp. om köksträdgården (*Hortus culinaris*, 1764) anföres endast pomerans som svenskt namn på *Citrus Aurantium*. Även i KAJSA WARGS ryktbara kokbok (1755) talas blott om pomeranser. I sitt vidlyftiga arbete om »läckerheter» skriver BENGT BERGIUS, bror till P. J. BERGIUS, (1785, s. 199 o. f.): »Pomeranser (*Citrus Aurantium* L.) — göra fullt skäl för läckerhetsnamnet. Vi känne något den vi til oss hämta under namn af Apelsin (*Citrus Aurantium sinensis* L.) hvilken dock på vissa orter vankar mycket bättre.» Han citerar också ett uttalande, som måste gälla blodapelsin (»en röd sort,

¹ Under 1500-talet innefattades enligt TROELS—LUND (s. 80) under beteckningen pomeranser också citroner, »sura pomeranser». Om detta verkligen är riktigt vågar jag icke avgöra. Under nämnda århundrade och långt senare använde man dock beteckningen lemonger för vad vi nu kalla citroner. I GUSTAF WASAS registratur (1556, s. 289) finnes sålunda ett brev, där konungen beordrar ett par herrar att under deras beskickning till Reval förutom »allehanda godt vinn» också inköpa »gode färske pomerantz, oliver, lemonger, capras, russin, fikon, mandell, rijs och allehanda godt färskt sylthet confecht, som föres ifrå vestvart».

med helt blodröd saft»). Den påstods »vara ympad på Granatäples stam och förtjena att »räknas för den skönaste Pomerans-sort i verlden». Redan i SPARRMANS¹ Sundhetzens Speghel från 1642 (s. 62) står följande, varav framgår att han under pomerans också innefattade apelsin: »Pomerantz äre ock swre, söte, och aff förmengd Smak, eller halff swre och halff söte. Then Safften som aff the swre kommer, är godh för een hitzig Lefwer och Maga, gifwer Maatlust, tempererar then skarpe Gallan, är godh i the Siukdomar som aff honom sitt Ursprung hafwa. The sötas Safft är mindre kylachtigh och meer fuchtigh. Halff swra och halff söta, äre the bäste.»² I Ordbog over det danske Sprog (1936) läses också om Pomerans: »frugt af pomeranstræt (med en noget bitter smag); til dels (tidligere) ogs. om appelsin.» I Svenska akademiens ordbok meddelas, att beteckningen äpple eller orange från Kina synes ha uppkommit under förra hälften av 1600-talet i sammanhang med den av portugiserna började odlingen av bättre, nyinförda sorter från Kina. Som äldsta belägg anföres 1691, STIERNMAN: »apffel de Sina».³

Då vi nu talat så mycket om pomeranser, kanske det också kan vara tillåtet att erinra om följande lilla godbit, som jag sett i GUSTAV WASAS registratur (band 13, 1540—1541). I ett brev, skrivet på »wort slott Elffzburg» och ställt till »Oss Elskeliig tro Tijänare och Öffwerste krigsrådt

¹ ANDREAS SPARRMAN (adlad PALMKRON), KRISTINAS och CARL X GUSTAFS livmedicus, * 1609, † 1658.

² I första årgången av Strix (1897, n:o 11 B) har ALBERT ENGSTRÖM skrivit en dråplig pastiche, som jag i nioårsåldern stavade mig igenom, trots de gammalgotiska bokstäverna, och inte nu kan néka mig att anföra; men jag förstår väl, att en och annan måste finna mitt tilltag vara förargelseväckande:

»En Wallachisk Moder hade et Barn, thet ther skattade Pommerantzier högre än Feet-Tijds-dags-Bula och Miölk.

En gångh sade Barnet, som var ett Gosse-Barn: Hiertans allerhieraste Morsa, låter migh försann gå til Pommerantzie-Korgen uthi Math-Bodan och taga migh en Pommerantz, och han gick åstadh och kom så til-baks sägiande: Goda Morsa, thenne passar mig grannelijga och modren swaradhe: Lede Grabb, then är iu ijntet ruten, förmenar thu, att thina Moder haffwer guld och Egodelar, att thu må äta Pommerantzier innan the rutna äro?

Ij medlertijd warkunnade sijg fadren öfwer barnet och sade til sijn hustru: Twij thig Tiuf-kona, at thu ejj will giffwa wår Son, hwad honom lyster, men förr än jagh låter barnet swältha, förr äter jagh sielf, och han tog Pommerantzien och lät then siijg wel smacka.

Men Barnet gick affsides gråtande ij et Skiul och uppåth the andre Pommerantzier, them han ij Byx-Säckien förstuckit hade.»

Till detta vill jag endast tillägga, att den wallakiska moderns snåla förtrytelse över sonens smak för felfria pomeranser nog kunde tänkas ha haft en djupare bakgrund än ALBERT ENGSTRÖM var medveten om. TROELS-LUND (s. 81) har nämligen framhållit, att dessa frukter på 1500-talet voro så dyra och sällsynta, att det »var Tidens Lyst» att bevara dem så länge som möjligt, varför de naturligtvis också ofta fördärvades. Då JOHAN III en gång var sjuk, önskade han sig några citroner. Förrådet var emellertid slut, varför drottningen skrev till härtig CARL; men denne måste dock meddela, att de få han fått som föräring nu voro ruttna och odugliga.

³ SAOB arkiv har dock välvilligt meddelat mig, att i Hovförfär., Stockholm redan 1679 talas om 400 st. pommerantzter och 250 st. apelsiner.

Steen Ericson (LEIJONHUFVUD) Muster herre. sampfelt medt Clemett scrifuere, wor Secretario» läses (s. 42): »Item så sende wij och wore barn her mett någre Pomrantzer, Szå skole the icke lathe giffue them ther wtaff alt for mygit i sender, vtan passelig Men wij tro well, thet andre selskap gör sznart ende med thom, få the sielffue rådhe.» Här åsyftas nog verkliga pomeranser.

Trots att apelsin rimmar bra på vin, har jag icke sett detta ord hos BELLMAN, men om pomerans talar han däremot ofta. I Fredmans testamente (Pensées de Movitz) läses t. ex.: »När man spelt länge till dans och man börjar bli qvacklig af det ständiga vindrickandet emellan hvar menuett, då är ett godt glas pomerans lika så tjenligt för magan som konfonium för stråken.» Här åsyftas naturligtvis pomeransbrännvin.

Hit brännvin, eljest jag gråter,
Gif oss en sup pomerans!

heter det angående Ulla och Movitz. Samma fluidum åstundas nog (Fredmans testamente 85) även i det följande:

Tag hit en sockertopp
Och öl och tobak, vin och pomerans en kopp!

Man ville väl blanda till en bål. Om »Adam i paradiset» läses:

Fj var han karl till att laga en bål,
Fast pomeranser satt rundt kring hans gål.

Även till bischoff hörde pomerans. Det var en blandning, ännu rätt vanlig i min ungdom, av (röd)vin, vatten, socker och citron (men mandelmjölk kände man då blott genom hörsägnen som något varmed unga, dansanta flickor plägade fagnas). I den förut anförda Linné-dissertationen av SALBERG står det om »*Citrus Aurantium*, (Pomerans)» bl. a. följande: »— *integer assatus in potum Bischoff adhibetur*», d. v. s. användes hel stekt i drycken bischoff. Orden integer och assatus föreföllo mig rätt besynnerliga i detta sammanhang. Integer, 'hel' — ja, BELLMAN sjunger ju (»Strunt i vårt debet!«):

Emellertid en pomerans
I bålen ger förträfflig glans.

Kanske man i fantasien kan se för sig en pomerans som ett guldrött klot simmande i skålen; men assatus — 'stekt'? Förklaringen fick jag slutligen, då jag studerade anteckningarna efter Linnés föreläsningar över dietiken (s. 96). Där står nämligen: »Bischoff görs således: man steker hela pomerantser, skjär dem sedan sönder och lägger dem i pontak¹ tillika med såc-

¹ Enligt Nordisk familjebok var detta förr namnet på ett utmärkt bordeauxvin från staden Pontacq i departementet Basses-Pyrénées; men blev sedan en benämning på mindre goda rödviner.

ker. Denna dryck kyler om sommaren, förordsakar hos den, som dricker honom mycket, *acidum spontaneum* [magsyra]. Den debilerar [förlamar] ock gallan. Hwar af den fått namnet, wet man intet.»¹

Även i KAJSA WARGES kokbok (1755, s. 640), som upplevt så många upplagor, talas om stekning eller, som vi väl hellre skulle säga, rostning av pomeranser. Om någon skulle vara intresserad av »At laga Biskop»², så återges här hennes recept: »Skär rundt omkring uti skalet på färska pomerantser, och lägg dem sedan på halster at stekas på jämn eld, men wändas på alla sidor, så at de blifwa igenomstekta eller heta, men ej brända; lägg dem sedan uti punsch-skålen medan de äro varma, tillika med en god del såcker, och tryck all saften utur dem med en sked, slå straxt derefter pontac uti, rör wäl om och täck sedan skålen med ett fat, så förloras ej kraften av winet: låt det stå en eller 2 timar, ju längre det sedan får stå, ju bättre drages smaken utur pomerantserne, hwilket gör denna dryck behagelig: den som finner smak deruti at upspäda det med watten, kan det slå uti efter behag.» Hon framhåller sedan, att, då pomeranserna kunna ha olika storlek, det ej är så lätt att beskriva proportionerna, »men äro de stora och hel friska, så kan 4 pomerantser wara nog til 3 ordinaira bouteiller pontac, allenast det något får stå at derutur draga kraften. På samma sätt göres af renskt win, hwilket kallas Biskop Roijal».

De, som besökt Hammarby, kanske erinra sig citronpressen i köket. Den har nog kommit väl till pass, då det gällde att någon gång blanda till en punschbål åt herr archiaterns³ gäster. Utan citronsaft kunde man på 1700-

¹ Ordet kan naturligtvis översättas med dryck för biskopar. Enligt HELLQUISTS etymologiska ordbok lär dock ordet snarare syfta på dryckens färg, »vilken påminte om den på vissa prelaters ämbetsskrud». Förklaringen förefaller knappast att vara alldeles övertygande. Bischoff är väl snarast en skämtsam benämning, på samma sätt som under senaste världskriget en »kaptenlöjtnant» betecknade en blandning av »folkkonjak» och »klosterlikör».

² Även Linné har försvenskningen biskop. I en lång lista på överflödsvaror uppräknar han i *Lachesis naturalis* också: »Bränwin, Biskop, puntz, tobak, ☞ [aqua] vitae».

³ I ett brev (9 nov. 1748) till Linné från direktören vid Ostindiska kompaniet, kommerserådet M. LAGERSTRÖM avhandlas bl. a. »en så kallad Lapis de Goa, eller Compositio Bezoartica som uti et Catholiskt klöster i Goa af Munkarne dersammastädes tilwärfkas». Den ansågs i Indien som en slags universalmedicin och, meddelar brevskrivaren, användes också av en del läckergomar »at med några få gran deraf uphöja smaken af den efter mit enfaldiga tycke til Hälsans ruin påfundne utländske Dryck Pouch, om hwilken jag säger: Addatur parum Sulphuris et fiat potio infernalis». (Tillsätt en smula svavel och det blir en helvetesdryck.) Den mycket måttlige och för ett sobert levnadssätt alltid ivrande Linné (läs t. ex. LINDFÖRS lilla sammanställning om »Linné och nykterheten»!) tycks dock ha opponerat sig mot detta uttalande, ty LAGERSTRÖM (efter vilken Linné uppkallade lythracésläktet LAGERSTROEMIA) skriver i ett senare brev (18 febr. 1749): »Hwarföre Pouch af mig så hårdt dönes, derom skall Herr Archiatern innan kort få min berättelse, åtminstone om den skadeliga effect det gör på min kropp, då jag förmodar at wisa det denne drycken med skäl af mig kallas potus infernalis.»

talet knappast tänka sig punsch¹ och det också långt in på 1800-talet. Jag vill i förbigående erinra om TEGNÉRS Kronbruden, där pontifex maximus-poeta frambåller sin smak i följande verser:

Biskop, ej synnerlig vän af punsch med citronernas syra
(öl fördrager han ej, men gläds åt den pärlande drufsafft),
drack af det vin han fört med, och talte med grannen till venster.

Vi kunna ju fortsätta att citera ett par 1700-talsskalder. I Törstsläckningen skriver ANNA MARIA LENNGREN:

Men nyttjom min composition
Af Socker och Rack och Citron:

och hos BELLMAN läsa vi t. ex. (Fredmans sånger no 9):

Skål herr Tullförvaltare — förlåt mig — jag drack!
Hvad den varma punschen är storståtelig ... Ack!
Klang, I skönheter! Se, ännu ryker vår bål
med slefven full af rack, citroner och prål.

I fyra Linné-dissertationer talas om »polopuntia»², d. v. s. punsch (HIORTH:

En, som nog har tyckt om punsch, var däremot Linnés framstående lärjunge och successor in cathedra, CARL PETER THUNBERG. Han har nämligen i sin stora resebeskrivning rörande Batavia omtalat följande (1793, s. 114): »Sedan Arraken blifvit aftappad på fatverk, för at föras til andra orter, färgas den af trädslaget, och blir den bruna Arrak, som allmänast i Europa för-säljes och nytjas icke allenast til at läska torsten, utan ock til den behageliga Punschen hvarar vid alle glade och högtidlige tilfällen, sinnen och hjertan uppmuntras, samt denna verldens bittra omsorger så ljufligt försvinna.»

I förbigående vill jag här också erinra om ett Linné-recept på ett slags likör (Wespetro), som har meddelats av FREDBÄRJ (1940): »Brandwin 9 quarter, Angelicaefrön stötte 1 quintin, Corianderfrön stötte 1 lod, gula barken af 3 citroner, ej den hwhita barken, citronsafft af 3 citroner, socker 1½ skålpund, sättes på kakelugnen 3 dygn, silas genom gråpapper.» (Enligt FREDBÄRJ kan citronsaften lämpligen uteslutas eller inskränkas till en tesked.) Hos KAJSA WARG (l. c. s. 661) har jag funnit precis samma recept på Wespetro. Hon rekommenderar dock att låta blandningen stå i 8 dagar, innan den filtreras »igenom dubbelt grått papper».

¹ Enligt HELLQVISTS ordbok är den engelska formen punch belagd åtminstone från 1660-talet. Punsch kommer av det hindustanska *panc* (*pantsch*) som betyder fem, vilket går tillbaka på sanskritordet *panca*, fem. Punsch skulle nämligen ursprungligen innehålla fem ingredienser: arrak, vatten, socker, citronsafft och någon krydda [ofta te].

² Polopuntia är ett praktexempel på s. k. kökslatin, men det är en högst mysteriös glosa. Jag förmodade, att det kunde vara ett gängse slangord bland 1700-talets latintalande Uppsala-studenter, på samma sätt som senare »pubak» (bildat i anslutning till tobak) under en tid var en rätt vanlig benämning på samma söta vätska. Emellertid har vår årsskrifts lärde redaktör lyckats uppspåra ordets etymologi och härom meddelat doktor T. FREDBÄRJ. Denne skriver i en not till översättningen av dissertationen Nutrix noverca (Amman såsom styvmoder) följande (s. 22): »Zedlers Universal-Lexicon, Bd 28 (1741) upptar ordet 'poleponze', 'ein gemischtes Getränk'. I C. G. LUDOVICI, *Encyclopädie des Kauffmans, umgearb. von J. C. Schedel*, T. 5, 1800 nämnes i art. Punsch 'Poleponche'. Trol. en förvrängning av eng. 'bowl of punch', som i latin givit 'polopuntia'.» — I Flora oeconomia (1749, s. 518) har jag funnit akkusativformen P u n t s u m, som onekligen låter förnuftigare. På svenska skriver respondenten (HIORTH 1752, s. 22) »Puntz».

Plantae esculentae patriae 1752, LINDBERG: Nutrix noverca 1752, SALBERG: Fructus esculenti¹, 1763 och WÄNMAN: Morbi nautarum Indiae, 1768). I de två sista är det i samband med citroner. Linné har även ordet »polopuntzia» i andra upplagan av Flora suecica (s. 116). I Collegium diaeteticum står det om »ponche»: »Denna slags dryck hafwa de sjöfarande lärt preparera uti Ostindien. Sker, 1) då man tager 2 kannor källewatten, en Kanna arack samt 1 ℥ såcker tillika med tamarinder², alt som man wil ha det surt eller sött til, och blandar tilhopa etc., eller ock 2) två kannor watten, 3 halfstop franskt brännewin, 8 medelmåttiga citroner och såcker, som slås tilsamman. Will man ha ponche warmt, så kokas watnet förut.³ HÜBNER säger, at de engelske båtsmän blanda hop brännewin, watten, citroner och sura pome-rantser, muscot och socker. Denna dryck läskar af citron, styrker och är serdeles god för *scorbutici*, emedan den rensar bloden, men dricker man för mycket, i synnerhet af arackspunchen, skadar den och förorsakar förnäm-ligast 2 sjukdomar, colique och *diabetes*, genom aracken (Cfr. Linnæi *Systema morborum*).»

Om den »Ängelska drycken kallad *Punch*» skriver amiralen och lands-hövdingen THEODOR ANKARCRONA i Akademiens handlingar (1749) — ett år före sin död —: »Et utomlands bepröfvadt Antidotum emot skörbjugg, hvar-före Matroserne på Ost- och West-Indie farare hvar vecka eller oftare, när tillfälle gifves, blifva plägade med denna dryck.» Även i skeppsläkaren WÄN-MANS lilla underkända disputationsskrift om de indiska sjöfararnas sjukdomar framlålles, att skörbjugg häves i synnerhet genom drycken punsch och vinterfrukt. (»Tollitur in primis potu Polopuntiae et fructibus horaeis.»)

Den vittre och något vidlyftige skeppsprästen WALLENBERG (1781, del 2. s. 77) har på ett mycket målande sätt skildrat hur det gick till, då ma-troserna förplägades med punsch ombord på »galejan» under resan 1769—1771: »Onsdagar och Söndagar kl. 1 kommer Boutelers-maten⁴ från förn, skylrande med en lång kopparslev på axlen. Efter stiga två armstyfwe Ma-

¹ »— pulpa refrigerans, antiscorbutica, in potu Polopuntia frequenter adhibetur succus, —», d. v. s. fruktkött svalkande, motverkande skörbjugg, saften tillsättes ofta drycken punsch.

² Frukterna av tamarinden (*Tamarindus indica*), ett leguminosträd, ha en syrlig och sockerrik pulpa. Av denna beredes ett mos, som finnes i handeln. Det är ett lätt purgerande medel.

O tamarind och manna,
o ipecacuanha!

(d. v. s. kräkrot) rimmar KARLFELDT i sitt kväde: »Till en apotekare» (ALBERT ENGSTRÖMS bror FREDRIK).

³ OSBECK (1757, s. 199) rekommenderar en något svagare blandning: »Til 1 kanna wäl upkokt watn tages wid pass $\frac{1}{2}$ stop Arrach, $\frac{1}{2}$ Skålpund Såcker, 5 a 6 Citroner eller ock Tamarinder tils det blir surt efter behag. Här på rifwes Muskått. Pouchen, som tilagades på skep-pet uti en stor balja åt Besättningen, upvärmades med stora glödande järnkulor, som kastades däruti.» Han tillägger: »Pouche är en dagelig dryck om eftermiddagen på skeppen för dem som hafwa råd därtill.» ⁴ Boutelers-maten = buteljörens ämbetsbroder d. v. s. andre provi-antinästare. (Enligt LEVERTIN hette han NILS BOLIN.)

troser, med en jernbeslagen balja mellan sig, så stor, at Ni skulle kunna dränka der den corpulentaste Dragonlekamen. Denna bringas fram på halfdäck, hwarest dess flytande innehåll kommer at förklaras i en kort dryckes betraktelse. Sammanringningen sker på sin wanliga melodie [»förmedelst dallring på klockan: en Musik som Matroserna icke ville byta bort för Stockholms bästa concerter»], och folket swärmar tilhopa, som flugor kring en filbunka.

Boutelers-maten reser sig up och börjar sit utrop med dessa kraftiga orden: kommer hit och dricker! hwarigenom han tillåckar sig långt flere åhörare, än Catholska Prästen har i Högmässan: hwilket ock icke är underligt, ty wakter Eder för swalg och dryckenskap! är en helt annan text! altså ha de äfwen olika werkan. Den förra sätter deras ben i ordning til en lustig slängpolska, den senare gör dem långlagde i synen, eller lullar dem i en stilla sömn. Klart bewis, at Sjömän ha mera känsla i halsen än i hjertat.

Vi få väl hoppas, att man icke snålade på citronsaften (som på grund av sin C-vitaminhalt — ascorbinsyra — var den enda medicinskt viktiga beståndsdel) och icke litade för mycket på dryckens övriga ingredienser. Linnés punschrecept rekommenderar icke särskilt mycket citronsaft. Men gammaldags punsch kunde naturligtvis i viss mån gälla för att vara en god medicin i dubbel bemärkelse.

Citroner ha sedan länge varit kända som ett mycket verksamt antiscorbuticum. Redan i SPARRMANS Sundhetzens Speghel (1642, s. 62) läsa vi sålunda: »Citronens Safft är aff samma Art och Krafft som the swra Pomerantzers, doch någhot krafftigare, hälst til at fördriifwa Skörbuk. Hwilken Skipsfolck som måst ther medh plåga behäftade wara, nogsamt weta at witna, och när the på sådanne Platzer komma, ther the wäxa, sigh til Nyttä föra.» I Linnés dietik (s. 189) står också: »Båtsmännen äro ej rädde för skjörbjugg, när de ha citron.» I den 1775 ventilerade disputationen om skjörbjugg (SALOMON 1775) hävdas i huvudsak Linnés (oriktiga) åsikt om att sjukdomen framför allt beror på för mycket salt i födan. Som botemedel framhållas bl. a. succus Citrorum, Malorum, Aurantiorum, Limonum, som dock — med vår nuvarande kännedom om ascorbinsyrans förhållande — beklagligt nog föreslås att inkoka till sirup (s. 309); men lyckligtvis påpekas också (s. 312), att frukterna i fråga kunna förtäras au naturel »vel condimenti instar, vel loco medicamenti». Även bladgrönsaker¹ och framför allt surkål (»Brassica capitata, sale condita») rekommenderas med all rätt.

¹ Skeppspredikanten O. TORÉN, förevigad genom scrophulariacé-släktet *Torenia*, talar i sin rapport till Linné (tryckt hos OSBECK) om skörbjugg ombord och slutar med följande ord: »Den 14 Junii fingo wi se Engeland, och, när wi der fått något grönt at fästa tänderna med lämnade wi Dower d. 19 [1752]. Den 26 Junii wore de skallote *Götheborgs* Skjär i våra ögon de wackraste wi sedt på 27 Månaders resa.»

TESSIN skriver i sin dagbok den 18 sept. 1757: »I våra skjörbjuggsländer, gifves ej bättre dagligt tandvatten, än Lemon-laka blandad med vatten.»

Amiralitetsmedicus ARVID FAXE, som i sin Afhandling om hushållningen til siös (1782, s. 143) bestrider saltmatens betydelse, framhåller, jämte andra medel mot skörbjugg, särskildt surkål, att »om Örlogs Skepp göra resor åt Medelhafvet eller annorstädes bör man begagna sig af det, som därstädes kan vara at tilgå. Sådant är i synnerhet Citroner, Pommerantser, Appelsiner, Meloner, Vindrufvor och andra fruckter...». I en not anføres ur D. LINDS *Traité de Scorbut* följande: Framför alla Skiörbiugs Medel, är saften af Citroner det förnämsta, hvaraf 9 lod blandas med 4 lod Socker, en ottendels Kanna Vin, som gifves hvarje dag, hvilken innan kort återställer den siuka til hälsan.»

En av de första längre expeditioner till trakterna kring Norra Ishavet, där deltagarna icke hade drabbats av skörbjugg, torde ha varit NORDENSKIÖLD med Vega (1978—79). Man hade nämligen dels provianterat med färsk, mogen potatis och dels medtagit ett förråd av mylta, och just hjortron ha visat sig vara ovanligt rika på den verksamma ascorbinsyran. Vega gjorde under utresan ett uppehåll vid Måsö i Nordnorge, och om förhållandena där berättar NORDENSKIÖLD (s. 44), att skörbjugg svårt hemsökte befolkningen, »så väl bildade som obildade, förmögna som fattiga, gamla som barn». En kvinna talade dock om för honom, att även svår skörbjugg ganska lätt kunde botas av »inlagda hjortron med rom». Några skedar av denna medicin skulle dagligen ges åt de sjuka. En kanna sades vara tillräcklig för att bota barn, »som varit alldeles hopfallna av sjukdomen». »Jag anför», skriver NORDENSKIÖLD, »detta nya sätt att använda hjortronen, det gamla botemedlet mot skörbjugg, emedan jag är öfvertygad derom, att de framtida polarexpeditioner, som härav vilja taga lärdom, skola finna, att detta länder till helsa och trefnad för alla man ombord, och att läkemedlet sällan ratas, om ej af allt för förhärdade (sic!) nykterhetsmän.» Under övervintringen strax öster om Koljutschin-bay vankades också »multegröt» blandad med rom två gånger i veckan (NORDENSKIÖLD, s. 464). Rom kanske smakade bra, men den hade naturligtvis lika liten verkan som arraken på Ostindiska kompaniets fartyg, medan hjortronen resp. citronerna voro desto värdefullare.

Linné har påstått, att han själv lidit av scorbut, som förr, innan potatisen blev en allmän folkföda, var så vanlig i Sverige. Han omtalar nämligen, att han sluppit podager och »öfwerwann äfwen Skörbjuggen som hvar vår wid unga åhren gjorde honom tung», genom att om somrarna äta smultron »så mycket härav han förmådde och magen gitte emottaga». (Om Linné och smultronen se HYLANDER 1945!)

Då vi ha talat så mycket om punsch och citroner, kan det ha ett visst intresse att också omnämna en skrift av den förut omtalade amiralen ANKARCRONA¹ (tryckt i Vetenskapsakademiens handlingar för år 1749). Författaren

¹ Han hette CRISTOPHIERS (*1687, †1750) före sin upphöjning i adligt stånd och är bl. a. känd för överföringen av CARL XII från Stralsund till Trelleborg 1715.

erinrar först om den mängd citroner, »som årligen införskrifves och merendels åtgår til den välsmakelige och hälsosamme Ängelska drycken kallad Punch»; och vidare beklagar han »hvad penningar utgår för citroner, som nödvändigt hit intils måste tjena til omtalte dryck». Emellertid hade ANKARCRONA nu funnit, att bär av *Berberis* lämnade en saft¹, som var befunnen »i alla delar komma up mot citronsaften». *Berberis*-punsch bör enligt honom t. o. m. ges företräde framför den med citronsaft. »Ty», säger han, »först har den en naturlig angenäm och mogen syra hos sig, som i Punschen förorsakar en ljuflig smak: sedermera är den sköna röda färgen behagelig, men sist är den mycket hälsosam och än mer än citronsaft.» Detta försäkrar oss författaren helt förnumstigt och passar också på att i förbifarten rekommendera sin blandning² åt dem, som lida av skörbjugg, podager och även stenpassion.³

Både punch och bischoff blevo, liksom åtskilligt annat trevligt, en gång förbjudna i Sverige. Genom det av hattpartiet iscensatta kriget mot FREDRIK den store hade finanserna försämrats högst betänkligt, varför en förordning »emot yppighet och öfverflöd» utfärdades i juni 1766. Aktstyckets början återges här in extenso: Som, uti Rikets närvarande trångmål och swära belägenhet, en sparsammare lefnad och mindre förtäring af utländska öfverflöds-waror billigt förtjena rum ibland de medel och utvägar, som kunna bidraga til Rikets hjälp och ernående af en fördelacktigare Handelswäg; Så hafwa Riksens Ständer, til et så angelägit ändamåls befrämjande, funnit oumgängeligt wara, at den tid efter annan, igenom en alt för lätt penninge-åtkomst, och förderfwade seder, inritade yppighet och öfverflöd, som tjena til rikets utblottande och weklighets införande hos nationen, böra i möjeligaste måtto inskränkas och afskaffas; til hwilken ända Kongl. Maj:t i nåder funnit godt, at följande til almän efterrättelse fastställa:

1. §. All införsel och nyttjande af caffè, chocolate, arrac, punche, både den som göres af arrac, och annan artificiell, såsom af franskt bränvin och tamarinde, eller ock rum, bischoff, och alla sådana drycker, som igenom

¹ Innan *Berberis*-buskarna blevo fredlösa hos oss, brukade min mor ibland koka saft på bären, och den smakade förträffligt. — »Av dessa sura bär», skriver också J. HIORTH, »tilredas de skönaste moser och syltsaker».

² »Metoden at göra *Berberis*-Punch är lika som med citronsaft och kårteligen denne: Tag en del saft, två delar säcker, tre delar franskt eller renskt bränvin, arrah eller hallon-bränvin och sex delar vatten».

³ ANKARCRONAS berättelse upplästes i Vetenskapsakademien 1748 och remitterades till Linné och BÄCK för yttrande. Linné svarade: »Beskrivningen om *Berberis* är artig, så wida den gifwer oss en citronsaft utan citron. Figuren kunde wara långt bättre; beskrifningen borde jänkas äfter principia Botanica; principia physica och medica kunne äfwen af dem, som hafwa konsten, litet poleras, så blefwo observationen ännu långt skönare».

I *Flora suecica* (ed. 2, s. 116) skriver sedan Linné: »Succus baccarum succedaneum citri in Polopuntia»; och i ASPELINS och HIORTHS dissertationer talas också om *Berberis* som en ersättning för citroner vid punschtillagning.

någon tilsats til win och flera ingredientiers sammanblandning beredas, hwarjehanda utländska liqueurer och luktwatten, förbjudas, samt alla slags winer, undantagande hwitt och rödt franskt, hwarunder icke begripes annat, än det, som ordinairt så kallas, eller sådant, som kommer under namn af vin de grave, portugis och renskt win, och det ifrån den 1 Januari 1767.

Att man menade allvar med försöket att söka införa en stramare livsföring, vilket dock misslyckades, framgår af följande straffbestämmelser: »Den, som efter sistberörde datum beträdes nyttja eller bruka någondera af dessa förbudna waror, plikte för första gången et hundrade daler silfwermynt, och sedan dubbelt för hwarje gång han widare sig häremot förbryter.»

Emellertid gick det tydligen dåligt att genomföra de stränga förbuden, ty de upphävdes strax efter GUSTAF III:s tronbestigning, då bland de »förbudne Waror och Persedlar» funnos sådana, som voro lätta att smugglas in, och »ifrån hwilkas nyttjande Nationen tyckes ej wilja låta sig förmå»; och »andre åter härflyta ifrån wissa moder uti lefnads-sätt och kläde-dräfter, som hwarjehanda exempel å daga lagt, icke styras af Förordningar, men wäl af andra tilfälligheter» (Utdrag etc., del 9, s. 271).

I en ny förordning under CARL XIII:s förmyndarregering »til hämmande af yppighet och öfwerflöd» förbjöds visserligen inte arrak men »alla så kallade fina winsorter och utländska liqueurer» (Utdrag etc., del 15, s. 557).

Nu till slut något ganska makabert med anledning av ANNA MARIA LENNGRENS »caricature»: »Min salig hustru». Den sista strofen lyder:

Äntlig kom ihåg det sista,
Hur hon, plägad litet grand,
Bräckte benet, fick kallbrand,
Dog och i bronzerad kista
Sveptes med citron i hand.

Härmed har dock fru LENNGREN ingalunda velat pointera gummans lilla svaghet för punschbålen. Att sätta en citron i handen på den döda var nämligen en gammal sed, som tydligen också måste ha förekommit i vårt land. LOUISE HAGBERG (1937), som skrivit en monumental monografi över tro och sed i samband med död och begravning, har förbisett det citerade stället. I de nordiska länderna känner hon endast till bruket från Danmark¹

¹ »I Danmark», skriver hon, »har stundom en citron satts i handen på den döde, och i Tyskland synes det ha varit en tämligen allmän sed att vid svepningen av en död i hans hand sätta endera en rosmarinbukett eller en citron med den dödes initialer, som anbringats förmedelst instuckna svarta nålar eller kryddnejlikor. Såväl rosmarin som citron sades tjäna avvärijande och skyddande ändamål, och samma var väl även förhållandet med nålarna och kryddnejlikorna. Rosmarin och citron buros även av deltagarna i likfärden.» (Jmf. FRIEDREICHs av LOUISE HAGBERG ej citerade uttalande!) Hos oss ha ibland avlidna barn fått ett rött eller med guldapper omvirat äpple i handen.

(s. 193). — »Das Aromatische, Erquickende und Belebende der Citrone», skriver FRIEDREICH (1859, s. 240), »hat sie zum Symbole des Lebens und des Schutzes gegen das Lebensfeindliche gemacht, — daher die noch übliche Sitte, dass bei einem Leichenbegängnisse die Leichtragenden die das neue Leben des Abgeschiedenen symbolisierende Citrone in der Hand tragen.»

Linnés underliga pomerans har lockat oss vida omkring. Vi ha sålunda även berört andra »gyldene Hesperidum-Äplen» samt kommit in på deras historia, »behagelighet» och nytta i »mat och medicin» — för att icke tala om dryck. Härigenom ha en del kulturhistoriska sammanhang skymtat fram, liksom vissa målande smådrag ha kunnat ge färg åt tidsbilden. En kanske icke alldeles oberättigad förebråelse kan riktas mot författaren att ha skrivit *de omnibus rebus et quibusdam aliis* (om alla möjliga saker och litet till); men den får han ta med jämnmod, ty nöjsamt har det varit.

CITERAD LITTERATUR.

- ANKARCORONA, TH., Beskrifning om Berberis Trän eller buskar, deras frukt, art och beskaffenhet, samt stora nytta i hushåll, til at bespara en del penningar, som gå ur Riket för Citroner och Citron-saft. — Kongl. Svenska Vet. Acad. Handl., 10. 1749.
- BERGIUS, B., Tal, om läckerheter, Både i sig sjelfva sådana, och för sådana ansedda genom Folkslags bruk och inbillning, Hållet för Kungl. Vetenskaps Academien vid Presidii nedläggande den 3 maj 1780. Del 1. — Stockholm 1785.
- BRYK, F., Linné som konstnär. — Svenska Linné-sällsk. årsskr., 8. 1925.
- DAHLGREN, K. V. O., Linnés iakttagelser av s. k. knoppmutationer. — Svenska Linné-sällsk. årsskr., 24. 1921.
- ENGSTRÖM, A., En Wallachisk Moder etc. — Strix. Årg. 1, n:o 11 B. 1897.
- FAXE, A., Afhandling om hushållningen till siös i afseende på hälsans bevarande. — Carlsrona 1782.
- FREDBÄRJ, T., Ett knippe Linné-recept. — Svenska Linné-sällsk. årsskr., 23. 1940.
- FRIEDREICH, J. B., Die Symbolik und Mythologie der Natur. — Würzburg 1859.
- HAGBERG, LOUISE, När döden gästar. Svenska folkseder och svensk folktro i samband med död och begravning. — Stockholm 1937.
- HEHN, V., Kulturpflanzen und Haustiere in ihrem Übergang aus Asien nach Griechenland und Italien sowie in das übrige Europa. Historisch-linguistische Skizzen. 8. Aufl. Neu herausgegeben von O. SCHRADER mit botanischen Beiträgen von A. ENGLER und F. PAX. — Berlin 1911.
- HELLQUIST, E., Svensk etymologisk ordbok. Uppl. 2. — Lund 1939.
- HIORTH, J., Plantae esculentae patriae, Eller Wåra Inländska Äteliga Växter . . . Nu med någon Tillökning på Modersmålet framställdte af —. Stockholm 1752.

- HYLANDER, N., Linné, Duchesne och smultronen. — Svenska Linné-sällsk. årsskr., 28. 1945.
- Konung GUSTAV DEN FÖRSTES registratur, 13 och 26. Handlingar rörande Sveriges historia. — Stockholm 1891 och 1911.
- LINDEFORS, A. O., Några Linné-studier. — Uppsala 1907.
- LINNÆUS, C., Critica botanica in qua nomina plantarum generica, specifica, & variantia examini subjiuntur, selectiora confirmantur, indigna rejiciuntur; simulque doctrina circa denominationem plantarum traditur. — Lugduni Batavorum 1737.
- , Pomerantz med et inneslutit Foster. Ingifven af Hans Excellence, Riks-Rådet, Herr Grefve Carl G. Tessin och beskrifven af —. — Kongl. Swenska Wetenskaps Acad. Handl., 6. 1745.
- , Hortus Upsaliensis, exhibens plantas exoticas, Horto Upsaliensis Academiae a sese illatas, ab anno 1742, in annum 1748 etc. — Stockholmiae 1748.
- , Flora oeconomica. E. ASPELIN, diss. 1748. — Amoenitates academicae, I. — Holmiae et Lipsiae 1749.
- , Philosophia botanica in qua explicantur fundamenta botanica etc. — Stockholmiae 1751.
- , Flora suecica exhibens plantas per regnum Sueciae crescentes etc. Editio secunda. — Stockholmiae 1755.
- , Plantae esculentae patriae. J. HIORTH, diss. 1752. — Amoenitates academicae, III. — Holmiae 1756.
- , Nutrix noverca. FR. LINDBERG, diss. 1752. — Amoenitates academicae, III. — Holmiae 1760. (Svensk översättning, Amman såsom styvmoder, av Sv.-O. THULIN med efterskrift och noter av TELEMAK FREDBÄRJ. Valda avhandl. av CARL VON LINNÉ i översätn. utgivna av Sv. Linné-sällsk. Nr 4. — Åbo 1947.)
- , Metamorphosis plantarum. E. DAHLBERG, diss. 1755. — Amoenitates academicae, IV. — Holmiae 1759.
- , Fructus esculenti. J. SALBERG, diss. 1763. — Amoenitates Academicae, VI. — Holmiae. 1763.
- , Hortus culinaris. J. C. TENGBORG, diss. 1764. — Amoenitates academicae, VII. — Holmiae 1769.
- , Morbi nautarum Indiae. — C. H. WÄNMAN, diss. 1768. — Amoenitates academicae, VIII. — Erlangae 1785.
- , Scorbutus. E. D. SALOMON, diss. 1775. — Amoenitates Academicae, IX. — Erlangae 1785.
- , Linnés dietik på grundvalen af dels hans eget originalutkast til föreläsningar: Lachesis naturalis quae tradit diaetam naturalem och dels lärjunge-anteckningar efter dessa hans föreläsningar: Collegium diaeteticum på uppdrag af Medicinska fakulteten i Uppsala ordnad och utgiven av A. O. LINDEFORS. (Inbjudan till doktorspromotion af K. PETRÉN.) — Upsala 1907.
- , Bref och skrivelser af och till Carl von Linné. Första afdeln. del 2 utg. af TH. M. FRIES; — Stockholm 1908; del 8 utg. av J. M. HULTH, Uppsala.
- MONTGOMERY, G. Se TESSIN!
- NORDENSKIÖLD, A. E., Vegas färd kring Asien och Europa jemte en historisk återblick på föregående resor längs gamla världens nordkust. Del 1. — Stockholm 1880.

- OSBECK, P., Dagbok öfwer en Ostindisk Resa Åhren 1750. 1751. 1752. Med Anmärkningar Uti Naturkunnigheten, främmande Folkslags Språk, Seder, Hushållning, m. m. På Fleras Åstundan utgifwen Af —. Jämte 12 Tabeller och Afledne Skepps-Predikanten Toréns Bref. — Stockholm 1757.
- PENZIG, O., Studi botanici sugli agrumi e sulle piante affini. — Annali di Agricoltura 1887. — Roma 1897.
- , Pflanzenteratologie systematisch geordnet. Band 2. — Berlin 1921.
- REINHARDT, L., Kulturgeschichte der Nutzpflanzen. Band 4:1. — München 1911.
- SPARRMAN, A., Sundhetzens Speghel uthi hwilken man beskodhar Sundhetzens Natur, förnämste Orsakerne til alla Siukdomar, som Sundheten förstöra plägha; såsom och the Medels rätta Brwk, hwarigenom hon för them befriat, til thet bestämde Målet kan underhållen warda, På vårt Tungomål stält och i Liuset gifwin aff Andrea Sparrman. — Stockholm 1642.
- SWEDERUS, M. B., Botaniska trädgården i Upsala 1655—1807. — Falun 1877.
- TESSIN, C. G., Framledne Riks-Rådet, m. m. Grefve CARL GUSTAF TESSINS dagbok. 1757. Utgifven af G. MONTGOMERY. — Stockholm 1824.
- THUNBERG, C. P., Resa uti Europa Africa, Asia, förrättad ifrån År 1770 til 1779. Del 4. — Upsala 1793.
- TORÉN, O., En Ostindisk Resa til Suratte, China &c. Från 1750 April 1. til 1752 Jun. 26. Förrättad af OLOF TORÉN, Skepps-Predikant wid Ostindiska Compagniet, Uti Bref öfversänd Til Archiat. LINNÆUS. — Se OSBECK!
- TROELS-LUND, TR. FR., Dagligt liv i Norden. Band 5. — København [1910]. Utdrag ur alla ifrån 1764 [1767, 1791] års slut utkomne Publique Handlingar, Placater, Förordningar, Resolutioner och Publicationer etc., 8, 9, och 15. — Stockholm 1774, 1777 och 1829.
- [WALLENBERG, J.], Min son på Galejan, Eller en Ostindisk Resa Innehållande Allehandas Bläckhornskram, Samlade på Skeppet Finland, Som Afseglade ifrån Götheborg i Dec. 1769, och återkom dersammastädes i Juni 1771. Del 2. — Stockholm 1781.
- [WARG, KAJSA]; sign. C. W., Hjelpreda I Hushållningen För Unga Fruentimber. — Stockholm 1755.

ETT BIDRAG TILL PETER LÖFLINGS LEVNADSHISTORIA

AV

MAGNUS MÖRNER

LINNÉLÄRJUNGEN PETER LÖFLINGS RESA TILL SYDAMERIKA OCH tragiska död i klimatfeber därstädes den 22 februari 1756 har i litteratur och uppslagsverk främst återgivits efter vad som uppges därom i Linnés bekanta utgåva av lärjungens brev och anteckningar, *Iter hispanicum*. År 1927 publicerades även i Svenska Linné-sällskapets årsskrift ett inventarium över Löflings kvarlåtenskap, vilket påträffats i Botaniska trädgårdens i Madrid arkiv. De kompletterande uppgifter, som här skola lämnas beträffande Löflings sista verksamhet härröra främst från den brasilianska urkundspublikationen *Documentos sobre o tratado de 1750*.¹

Efter det att påven Alexander VI kort efter Columbus' första resa uppdragit en demarkationslinje mellan de spanska och portugisiska »intresse-sfärerna» i den nya världen hade under mer än tvåhundra femtio år ingen egentlig gränsläggning kommit till stånd i det inre av Sydamerika. I den traktat, som 1750 i Madrid avslöts mellan de båda staterna, och som främst gällde ett utbyte av landområden vid Rio de la Plata, förordnades emellertid gränskommissioner för att äntligen lösa denna svåra men nödvändiga uppgift. I södra Sydamerika, där gränsfrågorna voro av särskilt ömtålig natur, började den spansk-portugisiska kommissionen redan följande år sitt värv, i norr däremot dröjde det till 1754 innan den spanske chefskommissarien JOSEPH DE ITURRIAGA med sina följeslagare — bland dem Löfling — ankom till Cumaná i det nuvarande Venezuela.

En av de instruktioner, som givits gränskommissionen, var »att inhämta upplysningar om allt rörande naturallhistorien inom det område, som är beläget mellan floderna Marañon (= Amazonas) och Orinoco.» I och för detta ändamål medförde man »Pedro Leofling», med fyra spanska lärjungar. De skulle även ägna sig åt att förädla den kanel, som växte i provinserna Quijos och Macas, och som i sig själv var mer aromatisk än den från Ceylon. Man hade härför erhållit särskilda instruktioner.²

¹ *Anais da Biblioteca Nacional do Rio de Janeiro*. Vol. LII–LIII. 1938.

² *Informe para el Rey de la secretaria de Estado*, 196 1757, (*Documentos II* s. 32.)

Samma syfte med Löflings mission framkommer i en kunglig skrivelse av den 24 oktober 1753 till guvernören i provinsen Maynas, vari svensken rekommenderas. Han skall studera »alla de egendomliga ting, som naturen i dessa delar av mitt välde frambringar, och då man här ej känner till någon viktigare art än den kanel, som utan att odlas växer i distrikten Quijos och Macas, har det förefallit mig tjänligt att denna person ägnar all sin kunskap åt att finna sättet huru den skall kunna förbättras, allt utan att förlora ur sikte den ursprungliga uppgiften».¹

Att Löfning med liv och lust gripit sig an med ett så vittomfattande värv kan man taga för givet. Hans läromästare skriver patetiskt: »Nu kom Herr Loeffling liksom uti ett nytt Element och et Jordiskt Paradis, där Landet liknade de raraste Botaniska Orangerier och öfverflödande af Växter, som ingen Botanicus före honom någonsin sedt eller samlat.»² Ännu i oktober 1754 sänder Löfning sin vän och lärare ett av observationer späckat botaniskt resebrev från Cumaná. Han har redan prövat på det »Jordiska Paradisets» avigsida: de tropiska sjukdomarna, som drygt ett år senare skulle lägga honom i graven.

Expeditionen möttes från första stund av stora svårigheter. Det har antytts att ledaren Iturriaga med sin lättja och sitt bryska uppträdande själv varit främsta skuld därtill.³ Löfning synes i varje fall ha stått på mycket god fot med denne.⁴ Särskilt provianteringsfrågan visade sig svår att lösa. År 1755 sökte man t. o. m. skaffa mat från fransmännen på Martinique. »Detta år och 1756 har hela expeditionen lidit den svåraste nöd och brist, och hälften av dess medlemmar omkommit.»⁵ Jämte Löfning, vars lidandeshistoria Linné med exakta vetenskapliga termer, men dock så kusligt åskådligt, relaterat efter Löflings spanske väns ORTEGAS uppgifter, dogo bland andra gränskommissarien ANTONIO DE URRUTIA och astronomen Pater HALLER. Bägge hade botaniska intressen och hade begagnat tiden att lära av den svenske vetenskapsmannen, som de nu följde i graven.⁶

Löflings jordiska kvarlevor begravdes vid foten av ett apelsinträd i kapucinermissionen Caraní, dit man fört den dödssjuka svensken från en

¹ Documentos II s. 202.

² *Iter hispanicum*, företal.

³ Documentos II s. 34.

⁴ *Iter hispanicum*. Brev av den 18 april 1754.

⁵ Documentos II s. 34.

⁶ Om Haller skriver Löfning den 18 april 1754 till Linné: »En Tysk Jesuit, som kallas Pater Haller ifrån Österriket, är också i vår expedition. Han är väl i synnerhet Astronom, men har också stor lust til Botaniquen, hvarföre jag begynt gifva honom då och då små lectioner. Den dag torde komma, at han kan göra Vetenskapen någon tjenst, i fall han kommer at etablera sig uti Quito, som han menar.» Möjligt är att Haller verkligen överlevde gränslägningsexpeditionen trots uppgiften i Informe para el Rey och bosatte sig i Quito, där en jesuit med detta namn omtalas mellan 1750-1760. (V. D. SIERRA: *Los jesuitas germanos* ... s. 379).

annan missionsby, Murucuri. Hans bägge främsta disciplar, katalanerna CONDAL och PALTOR, avveko från expeditionen, och det storartade värv, som anförtrotts denna, lämnades för långa tider ofullbordat.¹

¹ *Memorias de la Real Sociedad Española de Historia Natural: Homenaje a Linneo*. Madrid 1907. S. 22 not.

LINNÆUS ANNO 1748

*Tal vid Svenska Linné-Sällskapets vårsammankomst
den 23 maj 1948*

AV

NILS VON HOFSTEN

LINNÉS FÖDELSEDAG INFALLER I ÅR PÅ EN SÖNDAG. SVENSKA Linné-Sällskapets vårsammankomst har därför kunnat förläggas till själva dagen för hans födelse. Han föddes som bekant år 1707 den 23 maj klockan 1 på natten, »just i wackraste wåren, då giöken utropat sommaren emellan menses frondescentie och florescentie» (d. v. s. mellan lövsprickningen och blomstertiden). Vi människor fästa stor vikt vid jämna årsdagar. När vi räkna i längre tidrymder, ha vi dessutom på grund av vårt räknesystem en benägenhet att tänka i årtionden och helst i århundraden. Det är därför nu, när enligt en vacker tradition några ord till Linnés minne skola yttras, kanske inte alltför långsökt att låta tanken gå tillbaka till tiden för jämnt 200 år sedan, året 1748.

När vi tänka på Linné, föreställa vi oss honom kanske ofta antingen som ung eller som gammal. Vi tänka oss den unge Carl Linnæus sådan han var när han år 1732 den 23 maj, alltså just denna dag, red ut genom Uppsala norre tullport på sin färd till Lappland; »björken begynte nu spricka ut och alla löfträ wisa sina löf, förutom alm och aspen . . . nu begynte hela marken fägnas sig och le, nu kommer sköna Flora och sofwer hos Febus . Eller vi tycka oss se Linnæus i Holland, kanske medan han visar manuskriptet till *Systema Naturae* för GRONOVIVS, som i samråd med ISAAC LAWSON »begärar få uplägga det samma på egen bekostnad». Vi minnas porträttet i lappdräkt, som vi nu kunna se i vårt museum, och den säkerligen mera porträttlika blyertsteckning, som först har återgivits av TYCHIO TULLBERG. — Eller också se vi för oss Carl von Linné sådan han träder oss till mötes i ROSLINS och KRAFFTS porträtt, mätt av år och ära, utsliten och märkt av sjukdom men ännu med de praktfulla ögonen lysande av snillets eld.

År 1748 och åren däromkring stod han i sin mannaålders fulla kraft. Eftersom jag nyss talade om Linnés utseende som yngling och som åldring, är det intressant att konstatera att vi ganska bra veta hur han såg ut just det nämnda året, för 200 år sedan. Från detta år härstammar tydligen en liten gouachemålning, som har tillskrivits LAFRENSSEN D. Ä.; den äges ännu av en Linnéättling. Kopparsticket i *Philosophia botanica* är förfärdigat efter denna miniatyr. Det är ett intressant porträtt, enligt Linnés egen utsago (om kopparsticket) mycket likt. Ansiktet är kraftigt, energiskt och uttrycksfullt och ger en levande bild av Linnæus sådan han var som en mogen man på höjden av sin skaparkraft. Ett liknande, kanske något vekare intryck ger GUSTAF LUNDBERGS några år senare målade, av Tullberg upptäckta pastell, ett kanske något romantiserat men betagande vackert konstverk, som är i enskild ägo men borde finnas i Linnémuseet — mecenat efterlyses.¹

Vad veta vi om Linnés liv och verksamhet år 1748? Fakta känna vi många. Hans familjeliv var lugnt, och jag tror att man inte bör tveka att kalla det lyckligt; han hade två barn, sonen var sju och dottern fem år. En stor sorg drabbade honom detta år; fadern, den gamle kyrkoherden NILS LINNÆUS, dog dagen före sin redan vittberömda sons födelsedag. Året tillhörde en kort paus mellan två av de stora resorna, västgötaresan och den skånska resan. Pausen fylldes av intensiv forskningsverksamhet. Linné utgav sjätte upplagan, den tredje verkliga upplagan, av *Systema Naturae*, som hade tre gånger så stort omfång som den andra. Han fortsatte med outtröttlig energi arbetet på *Species plantarum* — »morgon till afton, att jag nästan deraf gränar», som han sade om första tidens arbete därmed, 1746. Han förberedde *Materia Medica*, som kom ut 1749. Botaniska trädgården gav honom mycket arbete; han lyckades genomdriva en första utvidgning genom inköp av en närbelägen gård. *Hortus Upsaliensis* gavs ut. Han mottog sin första utländska lärjunge, fransmannen MISSA, som han för övrigt endast hade tråkigheter av. Han föreläste över skiftande ämnen: Fundamenta Botanica, nyckel till växtriket, stenriket, zoologi, medicin (dieten).

Men vad veta vi om Linnés inre liv denna tid, när han stod »på höjden av sin levnads branter»? Det är en stor och svår fråga; låt oss ägna den blott en minut eller två. Ett väsentligt faktum är att avhandlingen *De curiositate naturali*, en av de för kunskapen om Linnés allmänna natur- och livsåskådning allra viktigaste av hans skrifter, gavs ut just 1748. Det är både av denna skrift och av andra tecken tydligt att Linné befann sig i ett kritiskt skede av sitt liv. KNUT HAGBERG talar till och med om krisen i Linnæi liv 1748. Detta kan möjligen missförstås; någon bestämd, våldsam

¹ Såsom av redogörelsen för Linnémuseet i denna årgång framgår har porträttet sedan kunnat förvärfvas.
Utg. anm.

CAROLUS LINNÆUS

Pastell av Gustaf Lundberg (1753?). Tillhör Linnémuseet.

kris detta år har jag inte kunnat upptäcka. Men han började ungefär vid denna tid att hos sig själv spåra tecken till människans tidigt begynnande fysiologiska förfall, av vilket han senare gav en skakande skildring i *Senium Salomoneum*. I hans alltid labila känsloliv började dystra stämningar att inställa sig. Om man kan tala om depressionsperioder, förtjänar att undersökas. Kanske var det snarare så att depressiva och ljusa stämningar växlade blixtsnabbt eller på sätt och vis funnos på samma gång. Han var utan tvivel klart cyklotym men med ett alltid labilt känsloläge. Hans hänförelse för naturen var oförminskad men fick en mörkt lidelsefull färg, i vilken beundran för naturens kampfyllda jämvikt och en på djupet ångestfylld förgängelsekänsla bilda en sällsam harmoni. Det uppstod en djup men av honom själv ej upptäckt klyfta mellan en realistisk, illusionsfri, i grund och botten pessimistisk natur- och livsuppfattning och den fromma kristna tro på vilken han aldrig tvivlade — eller visste sig tvivla. Och ändå, medan hans tanke färdades dunkla vägar, stundom inte långt från vad han, om han hade känt till DANTE, kunde ha kallat »den ort dit ljuset aldrig tränger», kunde han visa och uppriktigt hysa en barnslig glädje över »blomstren, mina ungdoms-leksyskon vid Stenbrohult jämte Möckelns stränder», över sjubbens och markattornas lekfulla upptåg, över en sällsynt växt eller ett okänt djur från ett avlägset land, över sina små döttrars lekar och vardagslivets bagateller, även — det får inte glömmas — över att han »wunnit ett stort namn in till sjelfwa Indierns och blifwit erkänd för den störste i min wetenskap».

Denna Linnédag har för oss börjat på Hammarby och avslutas här, i den gamla Linnéträdgården i Uppsala. När Linné köpte Hammarby och började tillbringa somrarna där, var han tio år äldre än det år jag har tagit till utgångspunkt för dessa betraktelser. Han hade väl med tilltagande ålder vunnit litet mera ro, men väsentligen var han densamme; motsättningsarna i hans väsen och skiftningarna i hans stämningar voro alltjämt stora. Man tänker sig gärna, och jag tror att det är riktigt, att livet på Hammarby kom allt det ljusa i hans väsen att blomma upp och att han där långa tider var en lycklig människa, så lycklig ett geni med en så sammansatt natur kan vara.

Det är som om luften omkring oss i dag, först ute på Hammarby och nu i Linnés gamla botaniska trädgård, ännu vore mättad av det intensiva liv som strålade ut från denne väldige naturens utforskare och uttolkare, denna sällsynt levande människa. Låt oss, med sinnet fullt av denna ogripbara stämning, tömma en skål för Linnés minne!

»HABENT SUA FATA LIBELLI»

En episod ur

Linnéhandskrifternas historia

AV

ARVID HJ. UGGLA

DET TORDE VARA FÅ SVENSKA VETENSKAPSMÄN, VILKAS litterära kvarlåtenskap blivit bevarad i sådan utsträckning som Linnés. Historien om hur detta skett uppvisar en del mycket märkliga omständigheter, som man i några fall rent av skulle vilja kalla dramatiska. Jag åsyftar nu inte den kända transaktionen, varigenom huvuddelen av de Linnéska handskrifterna övergick i engelsk ägo. Det kan emellertid förtjäna att framhållas, att den utsedde förmedlaren av denna försäljning, Dr J. G. ACRELL, uppenbarligen tagit sin sak mycket grundligt i fråga om vad som skulle anses ingå i köpet. Någon gallring synes icke ha ifrågakommit fränsett att självbiografierna samt Nemesis-manuskriptet undantagits. Acrell har, kan man säga, »sopat rent» efter de båda Linnéerna, inslagit manuskripthögar i buntar på ett tämligen summariskt sätt och sänt iväg det hela. På visst sätt ha vi anledning att betrakta detta som lyckligt, oavsett att samlingarna nu kommo att hamna utanför Sverige. Ty det torde vara tämligen enastående, att man så som hos Linnean Society på ett ställe finner en forskares hela arbetsresultat — alltfrån ynglingens trevande försök till den slagförde gubbens sista ansträngningar.

Följden av detta förfarande blev emellertid, att ytterst fåtaliga Linnéska dokument stannade hos familjen eller andra närstående. Dessa hava sedermera i allmänhet hamnat i offentlig ägo, varvid man dock måste beklaga att Uppsala Universitet så sent som 1867 kunde finna sig i att en av Linnés självbiografier övergick i British Museums ägo.

De av Linnés vetenskapliga manuskript, som kommit att räddas åt Sverige, äro sådana som vid den yngre Linnés fränfalle befunno sig i andras händer och först senare dykt upp. Det är som sig bör Uppsala Universitets bibliotek, som när tillfälle erbjudit sig införlivat dessa skatter med sina

samlingar. En intressant översikt av dessa förvärv föreligger i en uppsats av J. M. HULTH från 1921.¹

Här skall meddelas ett dokument till belysning av historien om ett av dessa förvärv, det kanske på en gång värdefullaste och mest dramatiska.

År 1849 dog en gammal läroverkslektor i Västerås, tillika bibliotekarie och titulärprofessor, vid namn REINHOLD SCHIERINGSSON, vid den höga åldern av 90 år. Han hade som hushållerska en mamsell JOHANNA SOPHIA LITTORIN, som ärvde honom. Efter bouppteckning 7 juni s. å. realiserades tillgångarna, biblioteket såldes på auktion, under det att manuskripten lära i huvudsak avyttrats till handelsbodarna som makulatur. Lyckligtvis fick en ung student, som efter att samma år ha avlagt sin studentexamen i Uppsala vistades i hemstaden, tillfälle att undersöka några små handskrifter, som väl på grund av sitt format befunnits oanvändbara för det bruk de övriga papperen fingo hos stadens hökare, nämligen att göra strutar av. Dessa omständigheter ha vi att tacka för att vi i dag äga sex av den unge Linnés arbeten från tiden före Hollandsresan, alla av stort intresse för kännedomen om hans vetenskapliga utveckling.

Den unge studenten hette CARL ERIK BERGSTRAND. Han hade efter sin studentexamen haft diverse informatorsbefattningar i eller i närheten av Västerås och begav sig, efter att hösten 1852 ha uppehållit en extralärbefattning vid läroverket, till Uppsala för att upptaga sina akademiska studier. Under sina informatorsår hade han redan intresserat sig för botanik, skrivit några smärre uppsatser och med understöd av två naturvetenskapliga föreningar somrarna 1851 och 1852 företagit resor till Åland och södra Finland. Vid ankomsten till universitetsstaden medförde han de funna manuskripten, som efter granskning av sakkunniga inlöstes av Universitetsbiblioteket för tillhoppa 66 rdr 32 sk. banko. Räkningen är av Bergstrand kvitterad den 6 dec. 1852.

Den då tjugotvåårige studenten (han var född i Kila socken 1830), som gjorde Linnéstudiet denna stora tjänst, blev sedermera framstående geolog och kemist och särskilt, såsom först lärare vid Ultuna, sedan tjänsteman vid Lantbruksakademien och Experimentalfältet (från 1864 med professors titel), en föregångsman inom agrikulturkemin. Han avled 1914.

Då åtskilliga punkter i denna räddningshistoria, även efter Hulths utredning, syntes dunkla, vände jag mig för ett år sedan till min vän professor emeritus ÖSTEN BERGSTRAND med frågan om någon tradition från hans fader blivit bevarad om händelsen. Det visade sig, att professor C. E. Bergstrand under åren 1907—1910 nedskrivit sina levnadsminnen, däri även denna episod skildrats. Hans dotter, f. d. skolföreståndarinnan fröken ANNA BRITTA BERGSTRAND, hade godheten meddela det

¹ J. M. HULT, *Uppsala Universitetsbiblioteks förvärv av Linneanska originalmanuskript* (I: Uppsala Universitetsbiblioteks Minnesskrift 1621—1921, Upps. 1921).

utdrag ur faderns anteckningar, som nedan återges, jämte en del andra upplysningar.¹

UTDRAG UR PROFESSOR CARL ERIK BERGSTRANDS MINNESAN-
TECKNINGAR, NEDSKRIVNA UNDER ÅREN 1907—1910.

Under min första skoltid i Westerås på 1840-talet lefde en gammal pensionerad lektor, som hette Scheringson och bar titel af Professor. När denne dog, lemnades boet att utredas och realiseras åt personer, som ej så noga förstodo att bedömma eller uppskatta värdet af åtskilliga gamla föremål, som funnos bland kvarlåtenskapen. Sälunda innehöll Professor Scheringsons bibliotek flera gamla böcker, handlingar och manuskript, som verkligen egde antiqvarisk och kulturhistorisk betydelse. Men då ingen sakkunnig person fanns förhanden, som visste att fästa uppmärksamheten på beskaffenheten och värdet af de gamla lemningsarna, så är alltför troligt, att åtskilligt vid realisationen gick förloradt, som bort särskildt tillvaratagas. En del af den gamla boksamlingen försålles på auktion och torde dervid hafva inbringat knappast 100 kronor. Det öfriga lemnades som makulatur till handelsbodar och andra allmänna försäljningslokaler. En äldre vän och bekant, som ville taga afsked af mig före min afresa till Upsala, meddelade bland annat, att han bland de Scheringsonska böckerna och manuskripterna råkat få se ett och annat, som kanske egde något värde och därför ej borde förskingras eller bortskänkas till någon handelsbod som makulatur. Wid närmare granskning funno vi, att bland dessa papper voro äfven manuskript af Linné och Svedenborg, och jag föreslog därför, att jag skulle få taga dessa manuskript med mig till Upsala, för att visa dem för någon fackman. Kort efter min ankomst till Upsala vid höstterminens början 1852 meddelade jag ock till Botaniska föreningen en relation över innehållet af de Linnéska manuskripterna samt förevisade dem för föreningsmedlemmarna. Man ansåg dervid, att jag borde hembjuda såväl Linnés som Svedenborgs manuskript till inköp för Universitetets bibliotek. Linnés manuskript utgjordes af 6 särskilda små volymer och jag gick med dem till Professor Elias Fries, som blef förtjust öfver att få se dessa papper samt sade mig, att jag skulle öfverlemla dem till Universitetsbibliotekarien Professor J. H. Schröder samt begära 100 kronor för desamma. Så skedde äfven och penningarna öfverlemnades sedan till Scheringsonska sterbhuset. Man var särdeles glad och belåten med denna affär, ty härigenom erhöill sterbhuset en större inkomst än hvad man hade fått för hela det övriga biblioteket vid försäljningen å auktionen i Westerås.

De Svedenborgska manuskripterna ville man deremot ej inköpa till Biblioteket i Upsala, hvarför dessa af mig återskickades i oförändrat tillstånd till sterbhuset. Hvad dessa Svedenborgs manuskript för närvarande äro, känner jag icke. Jag vet ej, om de ens numera finnas till och äro förvarade någonstades, eller om de redan äro förskingrade, kanske helt och hållet förstörda. På sista tiden har man emellertid både i England och här hemma i Sverige börjat att mera uppmärksamma Svedenborgs litterära arbeten, hvarför hans beundrare och vänner i våra dagar säkert skulle med stort intresse mottaga sådana skriftliga handlingar som dem, hvilka jag hade att erbjuda för 50 å 60 år sedan.

¹ Jag ber att här få uttala mitt värdsamma tack till fröken Bergstrand för hennes vänlighet. Min vän Östen Bergstrand kan ej längre nås av mitt tack. Han avled den 27 september 1948.

Hvad de Linnéska manuskripterna för öfrigt beträffar, så hafva de år 1907 under Linnéfesten blifvit mycket omtalade och delvis utgifna i tryck. Sålunda är t. ex. »Pluto suecicus» ett sådant numera tryckt manuskript av Linné. Hvad beträffar de öfriga manuskripterna, som jag förskaffade till Upsala Universitet 1852, så äro dessa af såväl botaniskt och zoologiskt, som ock af medicinskt innehåll. Mellan bladen af de häftade manuskripterna funnos ofta instuckna lösa papperslappar, fullskrifna med anteckningar, likaledes egenhändigt af Linné. Likaså fann man anteckningar och tillägg, gjorda i marginalen här och hvar. På några af de lösa bladen funnos t. ex. utkast och förslag till en indelning eller klassificering af foglarna efter antalet af de ägg, som de olika arterna pläga lägga i sina bon. Professor Elias Fries förklarade detta vara ett försök af Linné att klassificera foglarna ungefär på samma sätt, som han indelat växterna i klasser efter ståndarnas antal.

För att bevisa mig sin tacksamhet för den tjänst, som jag lyckades göra de Scheringsonska arfvingarna genom försäljningen af de Linnéska manuskripterna, erhöll jag såsom minne en liten bok, skriven på pergament och med gyllene eller grannt färgade bokstäfver här och hvar, i synnerhet som begynnelsebokstäfver vid meningarnas eller afdelningarnas början. Den lilla boken innehåller ett kalendarium samt en afskrift af Johannis evangelium på latin. Den är uppenbarligen ett klosterarbete på 1100-talet och sannolikt från påfven Innocentius den tredje tid. Denna prydliga pergamentsbok fanns äfven i Scheringsons boksamling och är ännu fortfarande i min ego.¹

Det torde vara skäl att i korthet erinra om vilka de manuskript voro, som på detta sätt räddades åt eftervärlden. (För deras närmare beskrivning, bibliotekssigna m. m. hänvisar jag till Hulths anförda uppsats.) Manuskripten voro följande:

1. *Praeludia Sponsaliorum Plantarum* (»blomstrens biläger»), den ryktbara lilla skrift, som den unge Linné överlämnade som nyårsgåva till sin beskyddare OLOF CELSIUS 1 jan. 1730. Skriften ligger sedan länge i Universitetsbibliotekets visningssal som en av dess stora sevärdheter.

2. *Methodus Avium Sveticarum*, Linnés första försök till ett system över de svenska fåglarna, daterat 1 jan. 1731.

3. *Dissertatio Botanica de Planta Sceptro Carolina* 1731, det utkast till en beskrivning över den ståtliga fjällväxten, som Linné på OLOF RUDBECK d. y:s anmaning sammanskrev »på en eftermiddag» för att läggas till grund för en ståtligt utstyrd avhandling, med vilken hans elev, den unge JOHAN OLOF RUDBECK, disputerade under LARS ROBERGS presidium. Linné fick enligt anteckning i handskriften för sitt besvär 50 dlr kpmt.

4. *Flora Dalekarlica*.

5. *Pluto Svecicus*.

Båda dessa ha tillkommit i samband med Linnés besök i Dalarne 1734. Floran utgör en sammanfattning av de iakttagelser som gjorts under den

¹ Den är ännu i de Bergstrandska arvingarnas ägo, enligt meddelande av fröken Bergstrand.

av landshövding NILS REUTERHOLM bekostade Dalaresan samma sommar. Det mineralogiska arbetet *Pluto Svecicus* är daterat Falun den 2 sept. och innehåller i stor utsträckning just iakttagelser och fynd under denna resa och besöken vid gruvor och bergverk i början av samma år.

6. *Genera Morborum eorumque Characteres*, ett litet häfte innehållande ett försök till sjukdomarnas system, alltså en föregångare till det arbete med samma titel, Linné utgav under sin professorstid.

Samtliga dessa handskrifter äro sedan länge utgivna med undantag av den sist anförda. EWALD ÄHRLING publicerade *Dalafloran* separat redan 1879, *Pluto Svecicus* och *Methodus Avium* trycktes 1907 av resp. CARL BENEDICKS och EINAR LÖNNBERG såsom inbjudningsskrifter till Linnéjubileet; *Praeludia Sponsaliorum Plantarum* samt dissertationen om *Sceptrum Carolinum* publicerades i *Skrifter av Carl von Linné utg. av Kungl. Svenska Vetenskapsakademien*, IV (1908), som redigerades av TH. M. FRIES.

En intressant upplysning, som Bergstrand meddelar, är förekomsten även av Swedenborgshandskrifter bland Scheringssons papper. Tyvärr omnämnas icke deras innehåll. Att biblioteket ej visade något intresse för deras förvärfv måste man djupt beklaga. Man kan såsom författaren befara att de numera äro förlorade.

En gåta, som kvarstår och vars lösning Bergstrand väl ej heller kunde väntas sitta inne med, är den, hur Linnéhandskrifterna kommit i den gamle Västeråslektorns händer. Ährling uttalade den förmodan, att han fått dem efter en gammal dam, som nära åttioårig avled i Västerås 1847. Hon var dotter till landshövding NILS REUTERHOLMS tredje son, GUSTAF GOTTFRIED, och hade varit gift med en baron STACKELBERG, från vilken hon blev skild. Förklaringen skulle då vara den, att det rört sig om manuskript, som Linné vid sin utresa till Holland 1735 ej ansett behöfligt att medtaga utan lämnat i förvar hos den Reuterholmska familjen. Egendomligt förefaller dock, att han i så fall ej skulle ha återfordrat dem vid återkomsten. Hypotesen faller emellertid på det förhållandet, att i varje fall *Methodus Avium* måste varit i Linnés hand så sent som 1741, då åtskilliga hänvisningar till *Iter Ölandicum* införts å interfolierna.

Hulth uttalar den förmodan, att Scheringsson kanske förvärfvat manuskripten redan under Uppsalatiden.¹ Det egendomliga är nämligen, att i den stora brevväxling mellan denne och bibliotekarien J. H. Schröder, som förvaras å Universitetsbiblioteket — Scheringsson och Schröder, som själv var hemma från Västerås, brevväxlade under nära 40 år — enligt Hulth intet förekommer om att den förre gjort ett så märkligt förvärfv, vilket man kunde vänta sig, om det skett under denna tid. Hulth meddelar emellertid ett

¹ Scheringsson blev student 1783, fil. mag. 1788, docent 1791 samt e. o. adjunkt 1806. 1807 blev han gymnasiiadjunkt och bibliotekarie i Västerås.

intressant utdrag ur ett brev till Schröder från kyrkoherden L. E. BOBERG i Romfartuna, skrivet kort efter det att Schröder kunnat införliva handskrifterna med biblioteket. Boberg skriver den 11 febr. 1853: »Det var värdigt, att Linnaeiska Mscr^{na} af Academien inlöstes. Hvilken lycka likväl för prof. Scheringssons Sterbhus! Vi hafva således skäl alla, att åt denna åtgärd glädjas. Äfven vår vördade hädangångne Vän skulle det icke hafva misstyckt. Tänk om dessa Mscr. kommit att, jemte mycken annan Maculatur, intåga i en kryddbod, dit det efterfrågade Conceptet till en Beskrifning öfver Dalarne troligen tagit vägen! Något sådant har jag ej förmärkt, och felet är, att Mamsell Littorin afyttrat sjelf åtskilligt till köpmän, innan det så noga hunnit granskas. Nu är intet af värde öfrigt.»

Jag har svårt att gå med på Hulths uppfattning, att uttrycken i detta brev skulle tyda på att förekomsten av manuskripten skulle varit länge känd. — Hur än må förhålla sig härmed, är det en annan fråga av större intresse, som uppställer sig. Hur skall man förklara, att dessa arbeten av Linné, bland vars kvarlätenskap eljest även mycket obetydliga ting bevarats, kommit i andra händer? Detta bör ju rimligen ha hänt före försäljningen 1784, då de i annat fall borde ha ingått i denna. Detta är en fråga, som kanske aldrig kan besvaras. Vi ha dock anledning att glädjas, att på så sätt åtminstone några av Linnés vetenskapliga skrifter blivit bevarade inom fäderneslandet.

LINNÉSKA VÄDERLEKSANTECKNINGAR

*Ur ett exemplar
av Hortus Upsaliensis 1748*

MEDDELADE AV
ARVID HJ. UGGLA

UNDER ÅRET 1748 — FÖR TVÅHUNDRA ÅR SEDAN — UTGAV Linné, utom en rad dissertationer och *Systema Naturae*, Ed. sexta, sitt arbete *Hortus Upsaliensis*. Efter att från början av år 1742 ha tagit ledningen av universitetets botaniska trädgård, tidigare svårt vanvårdad, hade det lyckats honom att med kanslern CARL GYLLENBORGS starka stöd och med CARL HÅRLEMANS biträde som arkitekt helt förnya den Rudbeckska anläggningen. En plan mera i stil med tidens smakriktning genomfördes, dammar grävdes, orangeribyggnad uppfördes och prefekthuset, sedan länge obeboeligt, ombyggdes till en efter stadens förhållanden värdig professorsbostad. Redan 1745 hade Linné kunnat redovisa för sitt fögderi genom en som dissertation med SAMUEL NAUCLÉR som respondent framlagd avhandling, *Hortus Upsaliensis*. Denna skildring ger mest trädgårdens historia och dess inrättning i yttre avseende efter Linnés reformverksamhet jämte en enkel uppräknig av växter odlade i orangeriet och å areorna.

Omläggningen och nybyggnaden utgjorde dock endast ena sidan av Linnés insats. Den andra var införskaffandet och planteringen av växtbeståndet, som Linné — kanske med någon överdrift — påstår ha innehållit endast ett femtiotal »exotica» vid hans övertagande av prefekturen. Och denna insats var sannerligen ingalunda den mindre krävande. Den hade erfordrat utnyttjande av Linnés internationella förbindelser till det yttersta, bl. a. genom en tidskrävande korrespondens, för att erhålla frön och lökar från alla världens hörn. Även rikets högtuppsatte, med arvprinsessan LOVISA ULRICA i spetsen, hade givit sina bidrag. Med biträde av den skicklige örtagårdsmästaren DANIEL NIETZEL hade det lyckats att bringa till trivsel på areor och i växthus inhemska och utländska arter till ett antal, som ej

uppnått sedan OLOF RUDBECK den äldres dagar. Tidpunkten syntes Linné inne att utge en förteckning över växterna i trädgården. Visserligen, säger han i företalet, hade han haft för avsikt att först samla ännu fler växter, innan detta skedde, men hänsynen till lärjungarnas bekvämlighet, som nu tvingades att vid demonstrationerna i trädgården själva anteckna namnen, hade förmått honom att tillmötesgå deras önskan. Så utkom denna Hortus Upsaliensis, som upptog alla utländska växter, som författaren åren 1742 till 1748 infört i trädgården. I fråga om de inhemska kunde han hänvisa till den 1745 utgivna Flora Svecica. Boken betecknades som vol. I, men någon vol. II utkom aldrig. Som ett supplement kan dock anses den växtlista, som är fogad till dissertationen Demonstrationes plantarum 1753 och som uppräknar de växter, trädgården då hade att uppvisa.

Såsom förteckningen i Hortus Upsaliensis föreligger är den att betrakta som en utgångspunkt för vår kännedom om vilka utländska växter som då införlivats med svensk trädgårdsodling, liksom den senaste Rudbeckska katalogen, den 1685 tryckta Hortus Botanicus (1930 utgiven av Svenska Linné-Sällskapet i facsimil-upplaga) representerar 1600-talets trädgårdsflora.

Linné var angelägen, väl särskilt med tanke på utländska läsare, att i förordet till sin bok betona de stora svårigheter klimatet ställde för odlingen av främmande växter i hans trädgård, »då denna trädgård är den nordligaste av alla akademiska trädgårdar». Vintern var lång och hård, sommarn mycket kort. Därtill kom att trädgården var lågt belägen och alltför mycket utsatt för nordanvinden. En svårighet var dessutom fåtalet av andra trädgårdar i landet, varifrån man kunde erhålla växter i utbyte.

Om klimatets beskaffenhet innehåller företalet en kort, men åskådlig översikt, vilken här må återges i översättning.

Vårt klimat är i allmänhet följande:

Maj ger under sina första dagar liv åt rötterna, men medger icke utflyttning av växterna ur växthusen före den 12, då eken¹ spricker ut och frostnätterna redan ha upphört.

Juni erbjuder det behagligaste och för botaniska göromål lämpligaste sommarvädret.

Juli ger tryckande sommarvärme² och törst, men kort glädje.

Augusti påskyndar frönas mognande; efter dess slut mognar kornet knappast mera på åkrarna.

September medför åter kalla nätter och rimfrost och kommer löven på träden att blekna.

Oktober rövar träden på deras löv och fyller diken med regnvatten.

November kommer åter med is och snö.

December klär vattendragen med fast is, jorden i snö och himlen i moln.

Januari bringar den skarpaste vinterkölden³ under molntäckt himmel, och är merendels dyster.

Februari börjar låta solstrålarne uppvärma väggarna.

Mars smälter isen och snön, frilägger vattendragen och fälten, men vållar dock frostnätter.

De sista dagarna av *April*, då vintern flytt, kan man först börja uppgräva jorden och utså fröna.

¹ Eken lövades 1741 den 22 maj, 1742 den 13, 1743 den 6, 1744 den 8, 1745 den 12, 1746 den 11, 1747 den 9.

² Största hettan var 1747 den 2. VII kl. en kvart över 3 e. m. 30 gr. över fryspunkten.

³ Starkaste kölden inträffade 1740 natten den 23. I. med 28 gr. under fryspunkten, då fryspunkten sattes vid 0 och kokpunkten vid 100.

Som vi finna omtalar här Linné, att i trädgården användes den 100-gradiga termometern — den som med tvivelaktig rätt betecknas med Celsius' namn. En sådan hade 1745 med konsistoriets medgivande beställts och levererats av den skicklige instrumentmakaren EKSTRÖM. Linné brukar emellanåt betecknande omtala den som »den botaniska termometern». Den var ju särskilt lämpad för trädgårdarna, där just den med noll betecknade fryspunkten var den kritiska punkten.

Det ovan sagda må tjäna som inledning till några meddelanden ur ett exemplar av Hortus Upsaliensis, som tillhört Linnés egen boksamling och nu finnes i Linnean Society's ägo.

Det är ett förhållande, som knappast är tillräckligt känt, att i denna samling ingå Linnés viktigaste arbeten i exemplar, som interfolierats och av honom tid efter annan försetts med betydelsefulla, ofta utförliga tillägg och rättelser, som avsetts för och delvis kommit till användning för senare upplagor. Det har visat sig, att sådana anteckningar bl. a. kunnat vara till hjälp för uppklarande av svåra identifieringar av djur- och växtarter, när Linnés uttryckssätt i den tryckta texten varit allt för knapphändigt.

Hvad den nu i frågavarande interfolierade volymen av Hortus Upsaliensis beträffar ha i denna av Linné införts de nya växter han efter hand lyckades få för odling i trädgården, ofta med utförliga diagnoser. För kännedomen om växtbeståndet i trädgården erbjuder den alltså en viktig komplettering till de tryckta böckerna, men måhända också för identifiering av en del av Linné där namngivna växter. Utnyttjandet av dessa anteckningar i sådant avseende tillkommer botanisterna, och här skall i stället beröras några andra i boken ingående anteckningar.

Att väderleksförhållandena av Linné, liksom väl av varje trädgårdsodlare, följdes med intresse, är klart och på många sätt ådagalagt. Hans karaktäristik av de svenska årets tider i Calendarium Flora (1756) är med rätta berömd för sin åskådlighet och pregnans. En kortare karaktäristik ur Hortus Upsaliensis har ovan återgivits.

Men även skiljaktigheterna mellan väderleken olika år har Linné givetvis tecknat sig till minnes — de voro ju avgörande för odlingsförsöken i trädgården och ofta ödesdigra för de ömtåligare arterna — och det är dylika

minnesanteckningar, som anträffas i den omtalade volymen. Så knappa och spridda som dylika uppgifter från 1700-talet äro, måste dessa anteckningar av Linné tillmätas ett stort intresse. De skola därför här återges. De förekomma å några i slutet av volymen insatta blad.

Det är i själva verket tre serier av anteckningar, vilka komplettera varandra. Jag sammanför dem här för varje år, men markerar de olika anteckningarna med l.

Överst å sista bladets rectosida läses:

1683 rigor hyemis ultra hominum memoriam saeviit. Moris. hist. 3. p. 8.¹

¹ 1683 rasade den starkaste köld i mannaminne. Hänvisning till Morisonius, Hist. plant. univ.

Därefter följer anmärkningen:

Westerbotn. den som sår kornet då vårtfloden är störst, får det i ax då fiellfloden är störst.

Själva listan med årsuppgifterna börjar med år 1745:

- | 1745 starka floden | stora flod
- | 1746 värn sommar | våtaste sommar
- | 1747 21 22 aug. frös först. Missväxt i Upland och omkring.
- | 1748 tort och hett år | hetaste och torraste somm. Upsala flod april 7. | [Gelu]
- 1748 16/17 [aug.] mane hora 5 ta.
- | 1749 Upsala flod april 7. Rana visa April 18.
- | 1750 bittidaste vår i manna minne; ingen winter | bittidaste vår, ingen winter
föruht; fruchtbaraste i manna minne. fröss d. 13—15 maj om nätterna;
skadade något rogen. Do den 18/19 augusti litet. Cochlearia 1750. aug.
26. orcan nordväst 29 & 30 septembr. den 30 septembris winter
continuerade till den 30 Novembris. Den torraste höst, ej watn till qwarnar,
bruk. Den 30 Novembris upslog starka kiölden. | Gelu 1750 d. 13—16
Maji. [3 växter uppräknade].
- 1751 Wintren starkast öfwer snöen; men knapt fruset inunder. | mart. 28 flöto
isarne bort i Upsala flod. Hela wintren stark, men föga kjäle under snöen;
hinc mitissima herbis. Mortuae Pyra, Pruna, Sambuci, Korgpihl, Evonymus,
Fagus supra nivem. Aug. 16 frös litet, sedan intet för än sent. Sept.
11/12 kom först wintren, som skadade örterna.
- 1752 sen och skönast höst. | d. 9 october första winternatt. alt hit Portulaca
Tropæol[um]
- 1751 d. 12 febr. frigus 31; 1752 28 juni calor 32.
- 1753 oändelig wäta åter mödosam (sic) | d. 18 martii gingo isarne. d. 29 martii
gick wintren bort med allwara. julius & augustus omenskligit regn.
d. 27/28 [aug.?] första frost, som giorde is och destruerade örter, dock
så att virginica mognade. ej Clematis, Buphtalm[um] Corona solis [=Hel-
lianthus].
- [1754—1755 inga anteckningar.]
- | 1756 aestas humidissima post Johannem
- 1757 hetteste sommar i manna minne | aestas calidissima et . . . , siccissima.
- 1758 kall och kulen somar, mycken torka

- 1759 ingen winter äfter nyåhret, men faselig sen vår med bläst. Kulit intill sista Maji. Eken slog ut den 3 junii.
- [1760—1764 *inga anteckningar.*]
- 1765 sommar kal, wåt, knapt 8 dagar sommar. de dog ut [på] Kongsängsgatan af Hemitritea.¹
- 1766 ganska het sommar, och längsta jag wet. wintren frös till förste December. lindrige jernnätter. den 30 april brant Upsala. | längst[e] och behagligaste hösten.
- 1767 från 20 december till slutet af Februari den starkaste winter, utan en dags tö. mycken snö, swaga isar. | kall vår, frucht på alla träd. den wåtaste höst och långsam.
- [1768—1769 *inga anteckningar.*]
- 1770 ifrån juhl till den 16 April en faselig winter med urwäder, kiöld att ingen kunne komma ut, owägat &c. på en gång gofwos floderne upp, wähl 2 alnars is, som bröt sönder alla broar. Tämelig lång sommarwärme. den 17 julii begynte regna, regnade nästan dageligen till den 13 november utan frost; att knapt säd äller hö kunne bergas; nya rogen wille wäxa i ax. aldrig nogon mins så mycket regn. den 13 November kom frost på en natt med häftig kiöld, urwäder
- 1771 ifrån 1770 till islosningen jämn, lång winter. April 24 gingo först isarne bort i Upsala åen. hela hösten regnade. | miswäxt. intet regn för julii. regn hela hösten förderfwade hö och säd.
- 1772 den största kiöld i februario gr. 36. sen sommar, med tämelig lägligt regn. den dyra tiden Rogtunnan 15 plåtar. | dyra tiden. starkaste kiöld emellan 1771—1772. Maj. 29 Padus. jun. 1 Sorbus, 2 Betula, Alnus.

A en särskild sida har Linné anmärkt: GELU nobis primum augusto, tum pereunt — — (den första frosten kommer hos oss under augusti. Då förfaras — —): Här följer en lista å c:a 70 växter. — Det bör ifråga om såväl denna som övriga uppgifter om tidpunkten för olika företeelser hållas i minnet, att de för tiden före 1753 avse »gamla stilen», som under 1700-talet var elva dagar efter den nya. Detta antal bör alltså tilläggas för att rätt uppfatta innehållet.

Uppgifter om väderleksförhållanden möta även i andra av Linnés skrifter. Här må sålunda till komplettering anföras följande ur avhandlingen Vernatio arborum (FRIES' övers., Skrifter av Carl von Linné, IV, 1908): »Det är företrädesvis sex vintrar, som man i Sverige plägar beteckna såsom *hårda*, nämligen 1665, 1683/1684, 1687, 1708/1709, 1739/1740 samt 1751. Starkaste kölden var den 1 Febr. (n. st.) 1751, då den i [Uppsala] gick ned ända till 32 gr. på botaniska termometern — något som annars näppeligen blivit hos oss iakttaget under detta århundrade.» (Sid. 190, noten). — Till jämförelse må anföras, att enligt det av Svenska turistföreningen utgivna arbetet Det svenska året (Stockholm 1941), sid. 225, lägsta vintertemperaturen i Stockholm under de sista 75 åren uppmättes den 24 januari 1875, då kvicksilvret visade —30°. — Vidare anmärkes följande: »De s. k. *järn-*

¹ »Upsalafeber.»

nätterna inträffa vanligen här i Upsala under Augusti mellan d. 19 och 31, t. ex. 1746 d. 19 och 1748 d. 17 Aug., 1749 d. 1 Sept., 1750 d. 20, 1751 d. 27, 1752 d. 20 Aug. samt vara sällan längre än två eller tre nätter.* Här följer en lista liknande den nyss omtalade å de växter, som »då svedas». (a. a. sid. 191, noten.)

Det skulle helt visst vara av intresse att jämföra Linnés uppgifter med de i Det svenska året lämnade liksom med det rikhaltiga material, som sammanställts av friherre F. W. VON EHRENHEIM i hans bekanta presidietal i Vetenskapsakademien Om Climates rörlighet, Stockholm 1824, men utgivaren måste avstå därifrån. Här skall blott påpekas Linnés expressiva skildring av de extrema väderleksförhållanden, som medförde de svåra missväxtåren 1771 och 1772, den dystra bakgrunden till frihetstidens sista riksdag och omvälvningen den 19 aug. 1772.

Till sist må ännu återges ett dokument, som Linné inskrivit å verso-sidan av försättsbladet i ifrågavarande exemplar av Hortus Upsaliensis: hans instruktion för akademiens trädgårdsmästare.

Leges Hortulani Academici

Alla semina sub dio böra vara sådde innan d. 1 maji hwad helst väderleken är.
 alla semina caldarii böra vara sådde d. 15 april.
 Af alla frön bör trädgårds mästaren spara nogot till nästa åhr.
 innan d. 8 augusti bör Hort[ulanus] undersätta de sensible örter att några bewaras att fröa.
 innan den 16 september böra frön af alla samblas som äro rare
 Trädgårdsmästaren skall laga at ingen ört dör af torst
 Han skall se till att i intet rum blifwer swalt; at ogräs ej förgör växterna
 och alt flitigt ansat. at de i sin rätta tid blifwa omplanterade.
 orangeriet bör vara utsatt utur frigidario d. 13 maj¹
 perennes bör åtminstone hwar annat åhr omplanteras i krukor
 inga specimina bör Trädgårdsmästaren bortgifwa, torra eller lefwande, växande
 eller afbrutne, utan Praefecti willia.

Denna instruktion bör jämföras med den, som av Linné utfärdades, då hans son, den då nittonårige CARL d. y., utnämndes till botanisk demonstrator. Denna, som nu finnes i vårt Linnémuseum, föreligger tryckt av FRIES i *Bref och skrivelser*, 1:a avd., D. 1, sid. 213—14.

¹ Linnés födelsedag!

Linnébysten i Wageningen.

NYA LINNÉMINNESMÄRKEN I SVERIGE OCH HOLLAND

TIDIGARE I DENNA ÅRGÅNG återges den av GERDA SPRINCHORN skapade bild av den unge Linnæus, som den 11 juli 1948 invigdes i Stenbrohult på platsen för hans barndomshem. Där läses också det högtidstal, som efter avtäckningsceremonien hölls av domprosten ELIS MALMESTRÖM.

Stora folkskaror hade samlats till denna hyllning av Smålandssonens minne. Bland de närvarande märktes biskop YNGVE BRILIOTH och landshövding THORVALD BERGQVIST, av vilka den senare bjöd täckelset falla, sedan folkskollärare ASSAR M. LINDBERG, Stenbrohult, talat och hälsat de närvarande.

Vid den därpå följande blomsterhyllningen talade bl. a. å Svenska Linnésällskapetets vägnar dess vice ordförande överbibliotekarien ANDERS GRAPE. Slutligen framfördes ett tack till alla medverkande, främst konstnärinnan, av ordföranden i Hembygdsföreningen Linné, kamrer GUSTAF NILSSON, varpå statyn

Minister Lagerberg talar vid avtäckningen.

lämnades i Stenbrohults sockens vård, å vars vägnar kyrkoherde ERNST SANDGREN tackade.

Något senare samma år ägde en invigning av ett Linné-minnesmärke rum i Holland, vid Landbouwhogeschool i Wageningen, prov. Gelderland. I dess Arboretum har redan tidigare en Linné-byst funnits, som emellertid förstördes under ockupationen. Att döma av en avbildning, som förekom i Allsvensk Samling den 2 jan. 1941, synes denna ha varit en avgjutning av den byst av P. C. DEPRETER, 1843, som bl. a. finnes hos 'Natura Artis Magistra' i Amsterdam.

Den nya bysten, vilken här återges, är ett verk av skulptrisen fröken KUYER. Till avtäckningen, som ägde rum den 16 sept. 1948, hade svenska sändebudet JOEN LAGERBERG antagit inbjudan. Ordföranden i föreningen »Vrienden van het Arboretum», vilken bekostat den nya bysten, dr H. N. KOOIMAN, överlämnade denna med ett tal, däri han skildrade den förstörelse som övergått anläggningen genom krigshändelserna. Efter anföranden av ordföranden i högskolans kuratorium dr D. S. HUIZINGA och föreståndaren för Arboretum, prof. H. I. VENEMA talade minister LAGERBERG å Sveriges vägnar. Den vackra högtidligheten bevisades av högskolans lärare och studenter samt deltagarna i ett samtidigt hållet dendrologmöte. — För här reproducerade bilder — jämte andra — står Linné-sällskapet i förbindelse till minister LAGERBERG och dr KOOIMAN.

MEDDELANDEN FRÅN LINNÉ-MUSEET. III.

Besöksfrekvensen i museet, som under året liksom tidigare hållits öppet varje dag från kl. 1—3, har hållit sig ungefär lika med föregående år. I besöksboken hade antecknat sig 1,260 personer, varav 175 voro utlänningar. Därvid är dock att märka, att besökareantalet ej fullt redovisas genom dessa anteckningar, då en del försumma att inskriva sina namn. Påtagligt är emellertid, vid en jämförelse med förhållandet under de tre år före kriget museet kunde hållas tillgängligt, att den utländska turisttrafiken ännu ej kommit i gång.

Då museets föreståndare under hela den varma årstiden vistades i England, äro ej några demonstrationer att anteckna. Atskilliga grupper ur stadens skolor och Försvarets läroverk ha dock begagnat tillfället att besöka museet under lärares ledning, varvid trädgårdsförmannen tjänstgjort som ciceron.

TVENNE NYFÖRVÄRV.

I föregående Meddelanden hade vi glädjen tillkännagiva förvärvet av det ståtliga porträtt av Linné i lappdräkt av MARTIN HOFFMAN, som i London uppspårats av lantbruksrådet MILES VON WACHENFELT. Även det nu förflutna året har tillfört museet ett Linnéporträtt av stort intresse.

Såsom framgår av det anförande Sällskapets ordförande professor VON HOFSTEN höll vid vårsammankomsten den 23 maj 1948 och som återgives i denna årgång, dröjde denne därvid bl. a. vid det porträtt i pastell av GUSTAV LUNDBERG, som första gången reproducerades i TYCHO TULLBERGS arbete Linnéporträtt (1907, pl. VI) och som framställer Linné i blomman av hans ålder omkring 1750. Talaren efterlyste detta porträtt och uttalade en önskan att det kunde förvärvas för Sällskapet. Egendomligt nog befann sig en medlem av styrelsen, doktor TELEMAK FREDBÄRJ, oberoende härav då på spaning efter detta porträtt och det har nu genom hans ansträngningar och några mecenaters mellankomst kunnat förvärvas.

Historien om hur detta porträtt av Tullberg upptäcktes är ganska egendomlig. Han berättar (a. a. sid. 34 ff.), att man sedan länge vetat, att i hertiglga museet i Braunschweig funnits ett oljefärgsporträtt av Linné, vilket av intendenten G. UPMARK d. ä. förklarats vara en kopia av Björk efter Lundberg. I ett upp-rop, utfärdat i samband med förberedelserna för arbetet om Linnéporträtten, efterlyste Tullberg det Lundbergska originalet och bifogade en avbildning av Braunschweig-porträttet. Resultatet blev att han erhöll »kännedom om en pastell, som efter sakkunniges enhälliga omdöme måste vara utförd av GUSTAV LUNDBERG och tydligen står i ett mycket nära förhållande till oljemålningen i Braunschwig». Men dessutom erhöles meddelande om en generalen frih. C. ERICSON tillhörig oljemålning, som tydligen stod båda de nämnda porträtten mycket nära. (Denna tillhör numera generalens dotter, grevinnan EBBA WACHTMEISTER, Knutstorp.) De båda oljemålningarna skilja sig såtillvida från pastellen, att å dessa mera av bröstet är medtaget, rocken är mera öppen och å denna hänger nordstjärneorden.

Hur detta skall förklaras, om ett annat original av Lundberg funnits, efter vilket dessa kopierats, eller om de som utfört kopiorna gjort dessa förändringar, synes ej kunna fastställas. »Huru nu därmed än må vara», säger Tullberg, »synes mig detta porträtt vara ett av de vackraste, som blivit gjorda av Linné, och på samma gång äga ett rätt stort porträttvärde, om också andra finnas, som i detta fall äro att föredraga.»

Om ett yttrande av Linné i brev till Bäck i sept. 1753, att han ej kunnat uppvakta baron HÖPKEN, »ty Lundberg hindrade mig om morgonen», åsyftar målaren L., kan porträttet ha målats detta år.

Porträttet ägdes 1907 av fröken SOFI STENHAMMAR och skall enligt Tullberg ha tillhört den bekante prosten och riksdagsmannen CHRISTIAN STENHAMMAR (1783—1866), bekant också som framstående entomolog och botanist, särskilt lavkännare. Det ärvdes efter fröken S. av fru ANNA NEIGLICK, Boo, som var den som gav Tullberg meddelande om dess tillvaro, och det är en anhörig till den sistnämnda, som nu låtit Linnésällskapet inlösa tavlan.

Porträttet har en gång varit skadat och blivit restaurerat. Detta hade skett, innan det 1907 kom till Tullbergs kännedom, såsom framgår av dennes brev till fru Neiglick. Lyckligtvis har restaureringen inskränkt sig till kläderna — måhända därav en del av olikheterna med kopiorna? — medan ansiktet med de strålande, bruna ögonen synes vara helt orört.

Ett annat tillskott till vårt museum av stort intresse är Linnés mikroskop. Såsom framgår av en redogörelse i förra årets Meddelanden innehar museet åtskilliga synverktyg, som tillhört Linné, bl. a. tvenne vanliga förstoringsglas. Det har förekommit, att besökare undrat på att Linné ej synts ha använt något mikroskop. Att han i stor utsträckning sett sig med enklare förstöringsredskap är väl bekant, men att även ett mikroskop tillhört hans utrustning har påvisats bl. a. av HULT i denna årsskrift (1934). Det har också varit känt, att ett mikroskop av CUFFES tillverkning, som enligt en trovärdig tradition kommit från Linné, funnits bevarat. Detta tillhör Skara läroverk och beskrevs av O. JUEL 1913 i Svensk botanisk tidskrift. Det har varit deponerat och utställt i Västergötlands museum. Efter framställning av Linnésällskapets styrelse hava nu Skara högre allmänna läroverks kollegium och Västergötlands fornminnesförenings styrelse godhetsfullt medgivit, att depositionen tills vidare överflyttas till vårt museum. Då mikroskopet visades vid den sistlidne sommar anordnade utställningen av synverktyg å Nordiska museet, undersöktes det av den kände optikern OTTO AHLSTRÖM, som lämnat nedanstående sammanställning av sina iakttagelser.

ARVID HJ. UGGLA.

CARL VON LINNÉ'S MIKROSKOP

JÄMTE EN KORT STUDIE ÖVER MIKROSKOPIEN OMKRING 1700-TALETS MITT.

Under våren 1948 hölls i Nordiska museet en utställning av »Ögats hjälpmedel», där ett Skara läroverk tillhörigt mikroskop tilldrog sig allmän uppmärksamhet bl. a. därför, att det en gång ägts och använts av Carl von Linné. Det är ett s. k. enkelmikroskop (detta innehåller endast ett förstoringsglas) och torde ha tillverkats någon gång mellan åren 1735 och 1738. Instrumentet består av följande (se fig. 1.): en låda, $12 \times 11,5 \times 7$ cm, som även användes som fot, ett

Fig. 1.

stativ i tre delar, märkt J. Cuff, London, två med reflektorer försedda linsfattningar, varav en nu saknar lins, ett runt objektbord bestående av en i en mässingsring infattad glasplatta, en konkav belysningsspegel, en pincett och en dissektionskniv. Linsen undersöktes i samband med utställningen av lektor PER-AXEL LAGERQVIST och undertecknad, och befanns ha en brännvidd av 12,3 mm, varför förstoringen kunde fastställas till 20 gånger. Instrumentets samtliga delar (se fig 2.) jämte verktygen kunna placeras i därtill avsedda fack i lådan, som kan låsas medelst tvenne rörliga hakar, som inskjutas i på locket fästade öglor. Det är alltså väl sörgt för att lådan med innehållet bekvämt kan medföras under utflykter i naturen (se fig. 3).

Troligtvis blev Linné ägare till mikroskopet under sin holländska resa mellan åren 1735 och 1738, under vilken han gjorde korta besök i London och Paris. Utgående från detta antagande är instrumentet tillverkat senast år 1738. JOHN CUFF stod då på toppen av sin förmåga och valdes 10 år senare, under år 1748, till skråämbetets älderman. Det är här motiverat, att i samband med Linnés innehav av detta instrument, ge en kort överblick över några av den tidens mikroskoper.

Cuffs kollega i London, E. CULPEPER, hade anpassat sin mikroskoptyp efter det första av holländarna HANS och ZACHARIAS JANSEN omkring år 1600 upp-

Fig. 2.

funna sammansatta mikroskopet (detta innehåller minst två förstoringsglas), vars stativ bestod av tre delfiner i elfenben. Culpeper förenklade stativet till tre pelare av mässing samt begagnade sig, efter år 1735, av en rörlig belysningspegel, som monterades under objektbordet. Cuff däremot hade såsom förebild tagit ett av engelsmannen JOHN MARSHALL under slutet av 1600-talet konstruerat stativ, som bestod av en pelare vid vilken mikroskopet och objektbordet medelst vinkelräta hållare kunde fästas i önskat läge.

Den store holländske mikroskopisten ANTHONY VAN LEEUWENHOEK (1632—1723), som själv tillverkade sina instrument, till vilka han även slipade underbara linser, hade begagnat sig av enkelmikroskop, d. v. s. starka lupper. Vid sina undersökningar hade han gjort epokgörande upptäckter, vilka han efter år 1668 delgav Royal Society i London. Efter Leeuwenhoeks död erhöll Royal Society 26 av hans mikroskop såsom gåva men dessa äro sedan länge tillbaka försvunna enl. vad JABEZ HOGG meddelar i verket »The Microscope», återutgivet i London och New York 1911, men vars första upplaga utgavs redan år 1854. Vi skola senare återkomma till dessa mikroskop.

Med tanke på de framgångar Leeuwenhoek hade tack vare sina enkelmikroskop, var det säkerligen ingen svårighet för Cuff att finna avnämare bland veten-

skapsmännen för sina instrument, som dessutom voro utrustade med en belysnings-spegel. Linsen i ett enkelmikroskop var även lätt att hålla ren och det skilde sig fördelaktigt från det otäta sammansatta mikroskopet, som kunde bli en riktig dammgömma och därför ständigt fordrade rengöring och skötsel. Om därvid någon av linserna icke placerades i sitt rätta läge uppstodo störande avbildningsfel.

Linnés val av ett Cuff-mikroskop kan möjligtvis sammanhånga med att han i Leiden hos HERMANN BOERHAAVE (1668—1738) gjorde bekantskap med NATHANIEL LIEBERKÜHN (1711—1756), upptäckaren av de »Lieberkühnska tarm-

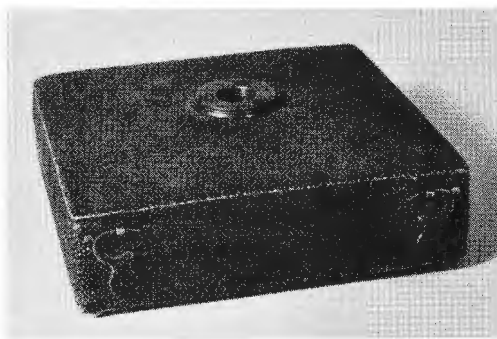

Fig. 3.

körtlarna». Om denne säger Linné: »Lieberkühn en stor och grov Preussare, som hade makalösa microscoper.» Även HENRY BAKER nämner Lieberkühn i sin bok: »The Microscope Made Easy», tryckt i London år 1742, såsom: »en snillrik herre från Preussen, som för omkring två år sedan visade två egenhändigt tillverkade instrument, ett solmikroskop och ett mikroskop för ogenomskinliga föremål, för några medlemmar av Royal Society och också för några optiker, bland vilka Cuff, vid Serjeants-Inn Gate på Fleetstreet, gjorde sig stor möda att förbättra dem och bringa dem till fullkomlighet».

Lieberkühns solmikroskop hade ingen framgång, men det andra instrumentet, en liten skaftad handlupp, hjälpte honom till ryktbarhet trots att instrumentet snart förlorade all betydelse. Luppen var inbyggd i en liten tub ungefär 25 mm i diameter och av ungefär samma längd. I ena änden satt en liten bikonvex lins med en brännvidd av ungefär halva tubens längd och i den andra änden satt en kondensorlins. Framför den förra linsen hade placerats en konkavspegel eller reflektor med ett runt hål i sitt centrum genom vilket föremålet, som fästes på en ställbar objekthållare inne i själva tuben, kunde iakttagas. Luppen måste hållas mot ljuset, som genom kondensorlinsen kastas mot reflektorn och via denna i sin tur belyser föremålet.

Redan Leeuwenhoek lär ha begagnat en reflektor av samma slag som finns i Lieberkühns mikroskop och tidigare på 1700-talet hade även mikroskopkonstruktören WILSON använt detta hjälpmedel för belysning av ogenomskinliga föremål. Det kan därför ifrågasättas om själva uppslaget till denna reflektor, som fortfarande bär Lieberkühns namn, var hans eget. Detta särskilt med tanke på att han hade fått sitt mikroskop fullkomnat i Cuffs verkstad, där han hade fått hjälp av en kunnig fackman med kännedom om tidigare belysningsmetoder.

Säkerligen fann Linné en viss likhet mellan sitt eget Cuff-mikroskop och

det »makalösa» Lieberkühnska vad själva den optiska konstruktionen beträffar. Båda voro enkelmikroskop och båda hade en reflektor framför linsen för undersökning av ogenomskinliga objekt. Den rörliga belysningsspegeln på Cuff-mikroskopet gjorde samma tjänst som Lieberkühns kondensorlins, och det inställbara objektbordet ersatte den lilla objekthållaren. Frånsett svårigheten att hålla ett Lieberkühn-mikroskop dammfritt och det besvärliga arbetet vid objektens fastsättning i den inbyggda lilla tuben, hade Cuff-mikroskopet den fördelen att även kunna användas vid undersökning med genomfallande ljus, eftersom genomskinliga objekt eller preparat kunde läggas på objektbordet.

Cuff tillverkade även sammansatta mikroskop och även dessa monterades vid den av Marshall konstruerade stativpelaren. Också här påsatte han belysningsspeglar, som ju strängt taget äro av gammalt datum men i samband med mikroskop användes för första gången år 1715 av tysken CHRISTIAN HERTEL (1683—1743). Genom att han tillvaratog alla de möjligheter som stodo honom till buds blevo John Cuffs konstruktioner grundläggande för mikroskopet såsom det praktiskt taget bygges än i dag.

Då det ibland uppstår diskussioner angående de gamla mikroskopens förstoringar, kan det vara lämpligt att låta en av Linnés samtida, medlemmen av Royal Society HENRY BAKER, redogöra för sina undersökningar av de 26 Leeuwenhoeckska mikroskopen, vars linser oftast tillskrivits märkliga egenskaper. Baker säger:

»Flera författare nämna, att de linser Leeuwenhoek använde för sina mikroskop voro små kulor eller sfärer av glas. Detta är dock ett misstag, antagligen beroende på, att de ha skrivit om något de aldrig ha sett. Under tiden jag skriver detta befinner sig den samling mikroskop, som den berömde mannen testamenterade till Royal Society, liggande på mitt bord. Och jag kan försäkra inför hela världen, att i var och en av dessa 26 mikroskop är insatt en bikonvex lins och icke någon sfär eller kula.»

Baker har även uppgjort en tabell över den lineära, kvadratiske och kubiska förstoringen av ett föremål betraktat genom linser av ett öga, vars naturliga syn är belägen åtta tum d. v. s. c:a 20 cm från ögat. Han säger:

»Bland de mikroskop Leeuwenhoek skänkte Royal Society uppnås den högsta förstoringen av det som har en lins vars fokus, så nära och väl den kan mätas, har en längd av $\frac{1}{20}$ tum [d. v. s. c:a 1,25 mm] från centrum och har en lineär förstoring av 160 gånger, en kvadratisk förstoring av 25,600 gånger och en kubisk förstoring av 4,096,000 gånger.

Den lägsta förstoringen uppnås med en lins vars fokus är $\frac{1}{5}$ tum [d. v. s. c:a 5 mm], som ger en lineär förstoring av 40 gånger, en kvadratisk förstoring av 1,600 gånger och en kubisk förstoring av 64,000 gånger.

Men den högsta förstoringen med Wilsons enkelmikroskop, såsom de nu tillverkas, uppnås med en lins vars fokus icke är längre än $\frac{1}{50}$ tum [d. v. s. c:a 0,5 mm], varför dess lineära förstoring är 400 gånger, dess kvadratiske förstoring 160,000 gånger och dess kubiska förstoring 64,000,000 gånger.

Några kanske tycka illa vara att jag infört den kubiska förstoringen, eftersom endast den kvadratiske kan ses. Men nödvändigheten av en sådan kommer att framstå klarare längre fram i detta arbete när vi skola jämföra den verkliga storleken av ett mikroskopiskt objekt med större kroppar.»

Lägges det av Baker anförda naturliga seendet på ett avstånd av 20 cm till grund, så erhålles av Linnémikroskopets lins följande värden: en lineär förstoring av c:a 16 gånger, en kvadratisk förstoring av c:a 270 gånger och en kubisk

förstoring av c:a 4,300 gånger. Den tidigare nämnda förstoringen av mikroskopet, 20 gånger, beror på, att avståndet för det naturliga seendet numera är bestämt till 25 cm. Likaså torde det kunna anses som fastställt, att de i våra dagar fabricerade mikroskopen endast förses med uppgifter om deras lineära förstoringar.

OTTO AHLSTRÖM.

Källor bl. a.:

- BAKER, HENRY: The Microscope Made Easy, London 1742.
FÜRST, CARL M.: Mikroskop av svensk tillverkning och om äldre mikroskop i vetenskapliga institutioner och museer i Sverige, Fataburen 1923.
HULT, O. T.: Om Linné och »den osynliga världen». 1. Sv. Linné-Sällsk:s årsskr. 1934.
—, Om Anthony van Leeuwenhoek och pionjärerna inom mikroskopien, Lychnos 1937.
HOGG, JABEZ: The Microscope, London och New York 1911.
JUEL, OSCAR: Linnés mikroskop. Sv. bot. tidskr. 1913.

TILL SÄLLSKAPETS MEDLEMMAR.

Under redaktion av S. WALLIN och A. HJ. UGGLA har Sällskapet utgivit ett bildhäfte: *Linnémuseet och Linnés Hammarby*. Det innehåller å 48 sidor i oktav förstklassiga avbildningar av exteriörer, interiörer och enskilda föremål från Linnés båda hem med svensk och engelsk bildtext. Det lämpar sig i hög grad som gåva till Linné-intresserade vänner i in- och utlandet.

Häftet kan av medlemmar rekvireras från Svenska Linné-Sällskapet, Box 47, Uppsala och blir tillgängligt även i bokhandeln. *Pris 2 kronor.*

SUMMARY OF CONTENTS

At the Society's annual meeting, which took place at Hammarby on the 23rd of May, 1948, Mr. SPENCER SAVAGE, Librarian and Assistant Secretary of the Linnean Society of London, was elected honorary member. The election was a recognition of his outstanding merits as the faithful custodian of the Linnæan treasures in the possession of the Linnean Society and as author of many valuable contributions to Linnæan research. The present volume is adorned with Mr. SAVAGE's picture and it opens with some biographical data and a list of his publications.

On February 15, 1948, Dr. OTTO GERTZ died at Lund at the age of seventy. He was for many years a senior master at the State Secondary School of that town and at the same time Assistant Professor at the University. As a botanist he was an authority on cecidology, but among his manifold interests the history of Swedish botany played an important rôle and the present series has received many valuable contributions to the knowledge of Linnæus and his contemporaries from his hand. His obituary has been written by Dr. CHRISTIAN CALMER.

Dr. GERTZ's last studies were concerned with Linnæus's symbolism, as represented by the frontispiece adorning his *Fauna Svecica* (1746). The learned author's paper is printed under the title of *Artemis och hinden* (Artemis and the Hind). The design, which is the work of JEAN ERIC REHN, a well-known 18th-century artist and architect, was evidently made according to Linnæus's ideas and under his personal supervision. It shows a female deity, Artemis Ephesia, as the almighty goddess of Nature. She is represented as *quinquemammia*, which symbolizes her motherly care of all living beings, but instead of the sacred dress (*ependytes*) of classical tradition, the lower part of her body is surrounded by a cornucopia, on which animals and plants dedicated to Artemis are to be seen. The animal standing beside the goddess is a stag, not a doe, and the whole scene bears a Nordic aspect, illuminated by the rays of the Polar Star, which is the symbol of the Swedish Academy of Science. The author has found a similar representation of the goddess in the frontispiece of AUGUST JOHANN RÖSEL VON ROSENHOFF's beautiful work *Insecten-Belustigungen* (1746—61) and discusses the possibility of a connection. Anyhow, both have been borrowed from an engraving by FRANÇOIS PERRIER (1638), which represents one of Rafael's frescoes in the Vatican. The engraving was copied by OLOF RUDBECK the Elder in his famous *Atlantica*, from which Linnæus may have derived the idea.

On July 11, 1948, a new statue of the young Linnæus was unveiled at Stenbrohult on the original site of his childhood home. The sculptor is Mrs. GERDA SPRINCHORN. After the ceremony, Dr. ELIS MALMESTRÖM, Dean of Gothenburg, spoke about Linnæus as artist and personality. His address is printed in the present volume.

P. HELVEG JESPERSEN, Mag. Scient. (Copenhagen), has contributed an essay (in Danish) entitled *Linnés artsbegreb* (Linnæus's species concept). The author

gives a survey of the development of the Linnæan species concept. In his *Systema Naturæ* (1735), Linnæus conceives of the species as a constant unit and in *Fundamenta Botanica* (1736) expressly defines it as follows: *Species tot numeramus, quot diversae formae in principio sunt creatae*. This concept, the author contends, is founded on experience, not on scholastic or theological speculation, as might be suggested by the wording. Furthermore, the species was natural; Linnæus speaks of 'species naturales'. The species, like the genera, the orders, and the classes, were natural systematic categories, *i. e.* categories that represent the 'nature' given by the Creator to the original individuals in the form of certain definite attributes, such as species, genus, order, and class characters which were engraved on the plants as 'litterae' and handed down by heredity from one generation to another. Since all existing plants were not known at the time, the establishment of these orders and classes was the most difficult task of the naturalist. These categories, therefore, must be more or less arbitrary or 'artificial': 'Naturae et artis classis et ordo' (*Philosophia Botanica*, 1751). In addition to the natural categories, which are the work of God, and the artificial ones, which are the work of human understanding, Linnæus postulates a third category, the 'accidental' variety, which is the result of the accidental surroundings and therefore not permanent. 'Varietas est Planta mutata a caussa accidentali: Climate, Solo, Calore, Ventis &c. Reducitur in Solo mutato!' (*Phil. Bot.*) There are exceptions: sex, which Linnæus calls a 'natural variety', and the 'permanent varieties', *alienationes*, that he describes in *Metamorphoses Plantarum* (1755).

The definition of the species as a permanent unit created by God that Linnæus had given in 1735 and still maintained on paper in 1751, he had meanwhile in reality abandoned with the dissertation *Peloria* (1744). He there put forward the theory that the *Peloria*, a *Linaria* with symmetrically shaped flowers, had suddenly come into existence as the result of a crossing between a *Linaria* and some other plant, and ever since he maintained that new species could arise through crossing. Though he never expressly abandoned the definition set forth in *Philosophia Botanica*, he followed in his subsequent practice the procedure of the modern systematist who tries to decide whether a morphological dissimilarity is great enough to constitute a different species.

Lorenz Heister and Linnæus is the subject of a paper by HANS KROOK, Cand. phil. The sexual system of Linnæus and his other innovations in botany could not escape the criticism of contemporaneous botanists, though some of them, for example DILLENIUS and HALLER, confined their strictures to private letters. Three German botanists, SIEGESBECK, LUDWIG, and HEISTER, however, attacked him publicly. The author gives an account of the relations between Linnæus and Heister and the publications in which the latter tried to show the impracticability of Linnæus's method. Heister's most virulent attack came in 1750, when he reprinted a half forgotten pamphlet by J. H. BURCKHARD. The latter, in 1702, had proposed a botanical classification based on the sexuality of plants, and Heister maintained that the credit for the discovery should properly go to Burckhard.

Professor K. V. OSSIAN DAHLGREN, taking his starting-point from a communication by Linnæus to the Academy of Science in 1745 about an anomalous orange, has brought together plenty of information about the occurrence of oranges and lemons in Sweden in Linnæus's time, especially the use of lemons in the punch-bowl, a word which in some of Linnæus's dissertations occurs in the curious latinized form *polopuntia*.

MAGNUS MÖRNER, Cand. phil., has contributed some hitherto overlooked facts to PETER LÖFLING's biography.

There follows an address on *Linnaeus Anno 1748*, delivered at the annual meeting of the Society by the President, Professor Nils von Hofsten.

The Editor, Dr. ARVID HJ. UGGLA, has contributed two short papers. The first, entitled *Habent sua fata libelli*, tells the story how six of Linnæus's youthful productions from the time before his journey abroad were unexpectedly found among the literary remains of an old headmaster at Västerås, who died in 1849 at the age of ninety. They were ultimately purchased by the Upsala University Library. They had been saved from the fate of other papers among his effects that went to the grocer's shop as waste paper, by the intercession of a young undergraduate, C. E. BERGSTRAND, who in his later years became a well-known geologist and chemist. The author reproduces BERGSTRAND's own relation of the episode in his unpublished memoirs. The collection thus saved for Sweden included such things as *Pracludia Sponsaliorum Plantarum* (1730), *Methodus Avium* (1731), *Flora Dalecarlica* (1734), and *Pluto Svecicus* (1734).

In his second contribution Dr. UGGLA publishes some interesting annotations made by Linnæus in his own copy of *Hortus Upsalicus* (1748) about the meteorological conditions at Upsala from 1745 to 1772, and, from the same source, Linnæus's instructions for the Gardener of the University.

Besides the statue at Stenbrohult, mentioned above, another monument in memory of Linnæus has recently been erected, at the Landbouwhogeschool of Wageningen in the Netherlands. The unveiling of the bust took place on Sept. 16, 1948. Photographs of the sculpture and of the ceremony are reproduced.

In the annual report from the Linnæus Museum two new acquisitions are mentioned. One is a beautiful pastel portrait of Linnæus by GUSTAF LUNDBERG from about 1750. It is to be seen on page 97 of the present volume. The other is a microscope, made by J. CUFF, of London, which seems to have belonged to Linnæus. Mr. OTTO AHLSTRÖM, of Stockholm, describes the instrument with some comments on the development of microscopy.

LINNÉ-SÄLLSKAPETS EGNA ANGELÄGENHETER

STYRELSENS ÅRS- OCH FÖRVALTNINGSBERÄTTELSE FÖR ÅR 1948

Sällskapets vårsammankomst 1948 ägde rum å Hammarby den 23 maj. Sedan samlingarna besetts under ledning av herrar ROBERT FRIES och NILS VON HOFSTEN, hölls sammanträdet å platsen vid museet. Då inkomsterna av årsskriften icke hunnit redovisas, hade revision icke kunnat äga rum, varför föredragandet av revisionsberättelsen måste uppskjutas till höstsammankomsten. Till Sällskapets hedersledamot valdes Mr. SPENCER SAVAGE, bibliotekarie och sekreterare i Linnean Society of London, till vilken telegram om valet avsändes.

Föredrag hölls av professor JOHAN NORDSTRÖM över ämnet: Linné och J. F. Gronovius. Från Linnés holländska år. — Efter sammanträdet förflyttade sig sällskapet i bussar till Linnéträdgården i Uppsala, där middag anordnats i orangeriet. Vid denna hölls talet till Linnés minne av ordföranden, prof. VON HOFSTEN (tryckt i denna årgång).

Höstsammankomsten hölls den 2 december. Sedan revisionsberättelsen för år 1947 föredragits och ansvarsbefrielse meddelats, uttalade Sällskapet till protokollet sin tacksamhet till avgående skattmästaren professor NILS SVEDELIUS för hans osparda omsorg om dess ekonomi under den tid av ett kvartssekel, han varit skattmästare.

Vid de därefter företagna stadgeenliga valen omvaldes för 1949 till ordförande professor NILS VON HOFSTEN och till vice ordförande f. d. överbibliotekarien A. GRAPE. Till styrelseledamöter för åren 1949—1951 omvaldes professor O. T. HULT, f. d. e. o. förste bibliotekarien A. HJ. UGGLA och doktor T. FREDBÄRJ samt till suppleant filosofie licentiaten M. FRIES. Till revisorer omvaldes bankkamrer O. ANDERSON och professor E. MELIN samt till suppleanter docent G. DEGELIUS och docent N. HVLANDER. —

Sekreteraren dr UGGLA höll ett föredrag över ämnet: Linnésamlingarna i London. Från en forskningsresa sommaren 1948.

SKATTMÄSTARENS BERÄTTELSE FÖR ÅR 1947.

Linné-Sällskapets inkomster och utgifter samt fondernas ställning framgår av följande sammandrag.

Kassakonto:*Debet:*

Ingående balans	49: 23
Årsavgifter för 1947	3,122: —
2 ständiga ledamöter	400: —
Statsanslag till årsskriften 1946	1,500: —
Sålda publikationer	476: 75
Anslag från Patriotiska Sällskapet	1,000: —
» » Uppsala stad	2,000: —
Gåvor till växthusbyggnadens reparationsfond	16,600: —
Inträdesavgifter till Linné-museet	554: 10
Sparkasse- och sparbanksräkningar	16,486: 76
Checkräkning	2,146: 75
Räntor och aktieutdelningar	9,205: 52
	Kronor 53,541: 11

Kredit:

Omkostnader och löner	3,441: 44
Linné-trädgården 1946	8,004: 93
Linné-museet 1946	1,194: 56
Årsskriften 1946 och publikationer	3,834: 12
Inköpta obligationer och förlagsbevis	13,050: —
Kapitalräkning	42: —
Sparkasse- och sparbanksräkningar	23,040: 20
Checkräkning	882: 75
Räntor (vid obligationsköp)	24: 44
Wenner-Grenska fonden	2: 40
Utgående balans	24: 27
	Kronor 53,541: 11

Ingående balanskonto 1 jan. 1947.

Museifonden	1,160: 79	Samlingarna	1: —
Fasta fonden	27,234: 77	Aktier	129,704: 70
Dispositionsfonden	12,829: 46	Obligationer	35,442: 50
Linnéfonden	113,242: 71	Kapitalräkning	2,486: 16
Viktor N. Baumbachs fond	11,659: 51	Checkräkning	1,270: 19
Basil H. Soulsby's fond	1,220: 42	Sparkassa och sparbank	27,381: 13
Wenner-Grenska Samfundets donation	4,940: 97	Kassabehållning	49: 23
Pensionsfonden	5,000: —		
Reservfonden	18,046: 28		
Växthusbyggnadernas reparationsfond	1,000: —		
Kronor 196,334: 91		Kronor 196,334: 91	

Utgående balanskonto 31 dec. 1947.

Samlingarna	1: —	Museifonden	1,160: 79
Aktier	129,704: 70	Fasta fonden	27,634: 77
Obligationer och förlags-		Dispositionsfonden	12,829: 46
bevis.	48,492: 50	Linnéfonden	113,525: 81
Kapitalräkning	2,528: 16	Viktor N. Baumbachs fond	11,717: 80
Checkräkning	6: 19	Basil H. Soulsby's fond .	1,232: 62
Sparkassa och sparbank .	33,934: 57	Wenner-Grenska Samfun-	
Kassabehållning	24: 27	dets donation	4,938: 57
		Pensionsfonden	5,000: —
		Reservfonden	19,051: 57
		Växthusbyggnadernas re-	
		parationsfond	17,600: —
Kronor 214,691: 39		Kronor 214,691: 39	

Sällskapetets inkomster av årsavgifter ha varit kr. 3,122.

Under år 1947 ha 2 nya ständiga ledamöter tillkommit, vadan alltså Fasta fonden ökats med 400 kr.

Utgifterna för allmänna omkostnader och löner ha varit kr. 3,441: 44 mot i staten beräknade kr. 3,815.

Kostnaderna för Linné-museet ha uppgått till kr. 1,194: 56 mot i staten beräknade kr. 550, vilket beror på att särskild vakthållning nu anordnats från maj till mitten av oktober, vilket dragit en kostnad av 692 kr. Å andra sidan ha inträdesavgifter ökats till kr. 554: 10.

Trädgården har under året kostat kr. 8,004: 93 mot i staten beräknade kr. 7,735. Uppsala stads årsanslag, 2,000 kr., liksom Patriotiska sällskapetets anslag å 1,000 kr. ha utgått med oförändrade belopp.

Några reparationer av de gamla materialbodarna, planket mot Linnégatan samt dammarna ha ännu ej kommit till utförande, men Linné-Sällskapet har haft den stora glädjen att från olika håll få mottaga mycket välkomna bidrag till dessa reparationsarbeten. Så har Uppsala Bayerska Bryggeri skänkt 10,000 kr., aktiebolaget Pripp & Lyckholm i Göteborg 3,000 kr., aktiebolaget Utländskt Trä, Hasselblads Fotografiska AB och aktiebolaget Sveabryggerier i Filipstad vardera 1,000 kr., Centralbryggeriet i Linköping 500 kr. samt Gefle Förenade Bryggerier 100 kr. Tillsammans har sålunda donerats 16,600 kr., vilka medel tillsvidare påförts växthusbyggnadernas reparationsfonds konto, vilket förut hade innestånde 1,000 kr., vadan nu alltså till reparationsarbetena sammanlagt 17,600 kr. stå till förfogande.

På styrelsesammanträde i oktober 1947 beslöts att trädgårdsförmannens löneförmåner skulle regleras så att han i lön komme i jämnhöjd med motsvarande befattningshavare vid universitetets botaniska trädgård. Denna löneförhöjning fastställdes till 1,300 pr år att utgå från 1 jan. 1948. I årets stat måste således anslaget till trädgården höjas med detta belopp.

Årskriften för 1947 har dragit en kostnad av kr. 3,834: 12 mot i staten beräknade kr. 3,300. Statsunderstödet har utgått med ett till 1,500 kr. förhöjt belopp.

Årets samtliga inkomster av räntor och aktieutdelningar ha uppgått till kr. 9,205: 52 mot i staten beräknade kr. 8,718. Detta beror på en del höjningar av aktieutdelningarna varjämte även gratisemissioners aktieutdelningar tillkommit.

Sällskapets innehav av obligationer och förlagsbevis ha ökats genom följande inköp: nom. 5,000 kr. Stockholm—Rimbo järnvägs 3 $\frac{1}{2}$ % obl. 1946 till 101 %; nom. 3,000 kr. Ford Motor Comp. aktiebolags 4 % förlagsbevis 1947 till pari samt nom. 5,000 kr. Danska Statens 4 % obl. 1947 till pari.

Aktieinnehavet har ej undergått annan förändring än att Ströms Bruks aktiebolag genom fondemission utgivit en ny gratisaktie för varje fyrtal gamla aktier. Då Linné-Sällskapet förut innehade 60 aktier äga vi nu 75. Likaså har Billeruds aktiebolags beslutat utdela till aktieägarna 4 gratisaktier för varje innehav av 25 aktier, vilket för Sällskapet betyder 8 nya aktier till de 50, som förut innehades.

Genom ökningen av Linnéträdgårdens stat på grund av löneregleringen för trädgårdsförmannen ävensom genom de ökade tryckningskostnaderna för årsskriften m. m. nödgades Styrelsen föreslå Sällskapet att höja årsavgiften med 5 kr. till 15 kr. och som en konsekvens härav även höja den ständiga ledamotsavgiften till 300. Dessa förslag antogs av Sällskapet på höstsammankomsten i Stockholm den 19 nov. 1947. Dessa höjda avgifter utgå först när årsskriften för år 1948 kommer att distribueras.

Under år 1947 ha inkomsterna överstigit utgifterna med kr. 1,005:29 med vilket belopp reservfonden alltså ökats.

Fortfarande ha dock endast mycket små ränteavsättningar gjorts till Linnéfonden, Viktor N. Baumbachs och Basil H. Soulsby's fonder.

Uppsala den 1 juni 1948.

NILS E. SVEDELIUS.

Svenska Linné-Sällskapets t. f. skattmästare.

STAT FÖR SVENSKA LINNÉ-SÄLLSKAPET FÖR ÅR 1948.

Inkomster:

Räntebärande kapital:

a) Obligationer och förlagsbevis:	Kapital	Räntevkastning
Svenska Statens 3 % obl. 1945 (nom. 15,000 kr.) .	15,000:—	450:—
Svenska Statens 3 % obl. 1944 (nom. 10,000 kr.)	10,000:—	300:—
L. M. Ericssons 4 1/2 % förlagsbevis (nom. 10,000 kr.)	10,442: 50	450:—
Sthlm.—Rimbo Järnvägs 3 1/2 % obl. 1946 (nom. 5,000 kr.)	5,050:—	175:—
For Mot. Comp. AB 4 % förlagsbev. 1947 (nom. 3,000 kr.)	3,000:—	120:—
Danska Statens 4 % obl. 1947 (nom. 5,000 kr.) . .	5,000:—	200:—
	Kr. 48,492: 50	1,695:—

b) Aktier:¹

94 st. Uddeholms A.-B. (8 kr.)	13,679: 70	752:—
60 st. St. Kopparbergs Bergsl. A.-B. (12 kr.) . . .	10,040:—	720:—
50 st. A.-B. Stockholms Bryggerier (12 kr.) . . .	12,175:—	600:—
40 st. Korsnäs Sågverks A.-B. (8 kr.)	5,640:—	333: 33
140 st. Kopparfors A.-B. (8 kr.)	15,310:—	1,120:—
42 st. Sandvikens Jernverks A.-B. (8 kr.)	7,050:—	336:—
75 st. Ströms Bruks A.-B. (8 kr.)	14,300:—	600:—
20 st. Bergvik-Ala Nya A.-B. (15 kr.)	4,950:—	300:—
50 st. A.-B. Pripp & Lyckholm (7,50 kr.)	7,910:—	375:—
50 st. Svenska Sockerfabr. A.-B. (3,50 kr.)	4,400:—	175:—
100 st. Munksjö A.-B. (6 kr.)	11,900:—	600:—
58 st. Billeruds A.-B. (7 kr.)	8,350:—	406:—
20 st. Almqvist & Wiksells Boktr. A.-B. (30 kr.) .	14,000:—	600:—
	Kr. 129,704: 70	6,917: 33

c) Å bankräkningar	800:—
Årsavgifter av ledamöter	5,500:—
Statsbidrag till årsskriften	1,500:—
För sålda publikationer	300:—
Inträdesavgifter till Linné-museet	500:—
Anslag från K. Patriotiska Sällskapet	1,000:—
Uppsala stads anslag	2,000:—

Summa inkomster Kr. 20,212: 33

¹ Under förutsättning av oförändrad utdelning under år 1948.

Utgifter:*Tjänstemännens löner.*

Sekreterare	600: —	
Skattmästare	600: —	
Redaktör	600: —	1,800: —

Allmänna omkostnader.

Renhållning	200: —	
Försäkringspremier	800: —	
Kostnader för sammanträdena	400: —	
Utskylder	15: —	
Diverse	700: —	2,115: —

Linné-trädgården.

Trädgårdsförmannen	4,600: —	
Hyra av bostad åt honom	300: —	
Dyrtdstillägg	510: —	
Daglönare	2,800: —	
Material, reparationer, körslor m. m.	500: —	
Växter, frakt m. m.	200: —	
Uppvärmning och belysning i gamla orangeriet	125: —	9,035: —

Linné-museet.

Vattenavgift, belysning och telefon	100: —	
Städning och rengöring	200: —	
Vakhållning m. m.	700: —	1,000: —

Årsskriften.

Tryck	3,800: —	
Oförutsedda utgifter m. m.	500: —	4,300: —

Avsättning till fonderna.

Linnéfonden ($\frac{1}{4}$ % å kapitalbehålln.)	283: 81	
Viktor N. Baumbachs fond ($\frac{1}{2}$ % å kapitalbehålln.)	58: 59	
Basil H. Soulsby's fond (1 % å kapitalbehålln.)	12: 32	354: 72

<i>Oförutsedda utgifter</i>		1,607: 61
---------------------------------------	--	-----------

Summa utgifter Kr. 20,212: 33

Uppsala den 1 juni 1948.

NILS E. SVEDELIUS.

Svenska Linné-Sällskapets t. f. skattmästare.

REVISIONSBERÄTTELSE.

Undertecknade, utsedda att granska Svenska Linné-Sällskapets räkenskaper och dess styrelses förvaltning för år 1947, få efter verkställd revision avgiva följande berättelse.

Vi hava tagit del av styrelsens protokoll från under året avhållna sammanträden. Styrelsens beslut att från och med innevarande år höja medlemsavgiften från kr. 10:— till kr. 15:— finna vi synnerligen välmotiverat, särskilt med hänsyn till de starkt ökade kostnaderna för trädgården samt för tryckningen av årsskriften.

Räkenskaperna, som äro förda med utmärkt ordning och reda samt i vederbörlig ordning verifierade, hava siffergranskats av undertecknad Anderson.

Vi vitsorda, att de i skattmästarens årsberättelse intagna sifferuppgifterna överensstämma med räkenskaperna. Bokslutet visar ett överskott av kr. 1.005:29, vilket belopp tillförts reservfonden.

Sällskapets värdehandlingar hava av oss inventerats och befunnits i god ordning samt på betryggande sätt förvarade. Försäkringshandlingarna hava genomgått, kassan inventerats och samtliga bankräkningar kontrollerats.

Då enligt vår uppfattning såväl skattmästaren som styrelsen i övrigt med nit och skicklighet handhaft Sällskapets angelägenheter och främjat dess intressen, tillstyrka vi, att ansvarsfrihet beviljas för 1947 års förvaltning.

Uppsala den 3 juni 1948.

O. ANDERSON

ELIAS MELIN

SVENSKA LINNÉ-SÄLLSKAPETS STYRELSE

Hedersordförande:

Professor emeritus ROB. E. FRIES

Ordförande för år 1949:

Professor emeritus N. VON HOFSTEN

Vice ordförande för år 1949:

f. d. Överbibliotekarien A. GRAPE

Övriga styrelsemedlemmar:

Valda för åren 1947—1949:

Professor emeritus N. E. SVEDELIUS, f. d. förste intendenten S. WALLIN, direktör
F. SÖDERBÄCK, skattmästare.

Suppleant: Major A. JACOBSSON.

Valda för åren 1948—1950:

Professor emeritus T. LAGERBERG, förste bibliotekarien J. L:SON SAMZELIUS,
överläkaren B. STRANDELL.

Suppleant: Professor E. DU RIETZ.

Valda för åren 1949—1951:

Professor O. T. HULT, f. d. e. o. förste bibliotekarien A. HJ. UGGLA, sekre-
rare och föreståndare för Linnémuseet samt redaktör för årsskriften, doktor T.
FREDBÄRJ.

Suppleant: Fil. lic. M. FRIES.

Vald av Större akademiska konsistoriet i Uppsala:

Professor J. A. NANNFELDT.

Revisorer:

f. d. Bankkamrer O. ANDERSON och professor E. MELIN.

Suppleanter: Docent G. DEGELIUS och docent N. HYLANDER.

NYA MEDLEMMAR

Hedersledamot:

SPENCER SAVAGE, F. L. S., London.

ALLING, G., Med. dr, Stockholm.
ALRUTZ, S., Jur. kand., sekreterare, Djursholm.
* BERGGREN, G. H., Kansliråd, Stockholm.
BERGSTRÖM, B., Förste byråsekreterare, Ålsten.
BREMNER, E., Ingeniör, Göteborg.
CALLMER, C., Bibliotekarie, Stockholm.
CHESNEAU, M., Skriftställare, Stockholm.
EKEMAR, K., Kanslidirektör, Ålsten.
EKMAN, G., Med. dr, Stockholm.
ESSEN-MÖLLER, L., Med. dr, Hälsingborg.
FRUMERIE, K., Prakt. läkare, Stockholm.
GEJER, AGNES, Fil. dr, Stockholm.
GILLBERG, B., Kamrer, Stockholm.
GUNNE, C., Fil. lic., konstnär, Stockholm.
HALLGREN, T., Ingeniör, Frösökog.
HARNESK, P., Stadsbibliotekarie, Uppsala.
HESSLER, C. A., Professor, Uppsala.
HOLMER, N. Byråchef, Västerås.
HYDBOM, F., Advokat, Västerås.
JENNISCHE, B., Leg. läkare, Vänersborg.
KIHLESTEDT, S., Arméöverläkare, Stockholm.
KUGELBERG, B., Direktör, Nockeby.
LARSSON, M. B., Direktör, Drottningholm.
LUNDBERG, DAGNY, Fru, Slogeröd.
MEYERSON, Å., Fil. lic., Stockholm.
NEANDER, G., Med. lic., Uppsala.
NILSSON, R., Professor, rektor, Uppsala.
ORDELL, E., Prakt. läkare, Norrköping.
ROSENQVIST, S., Marineläkare, Stockholm.
RYDBERG, S., Fil. lic., Lidingö.
SJÖQVIST, O., Docent, Stockholm.
UGGLA, C., Expeditionschef, Stockholm.
ULLENIUS, G., Landsantikvarie, Skara.
ÅKERBLÖM, B., Med. lic., Uppsala.

* = Ständig ledamot.

Nya medlemmar kunna föreslås till Sekreteraren eller någon av styrelsens medlemmar.

UPPSALA 1949
ALMQVIST & WIKSELLS
BOKTRYCKERI AB

40483